

3

4

1984

létünk

**társadalom
tudomány
kultúra**

Létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XIV. évfolyam, 3–4. szám, 1984. május–augusztus

*„Nem az emberek tudata az, amely létüket,
hanem megfordítva, társadalmi létük az,
amely tudatukat meghatározza.”*

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatahoz.
Előszó, 1859.

Szerkesztő bizottság

Árokszállási Borza Gyöngyi szerkesztő
Ing. Bacsi Sándor
Bózsó István
Fehér Kálmán
Fejős I. István
Gabrić-Molnár Irén magiszter
Dr. Györe Kornél főszerkesztő-helyettes
Illés Lajos műszaki szerkesztő

Dr. Matkovics József

Borislav Martin magiszter
Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő
Szilágyi Gábor
Dr. Szórád György
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Apró László
Dr. Balla Ferenc
Borza József
Csonti János
Dr. Gyüre István
Földessy László
Franc Lajos
Gere Terézia
Gutási Miklós
Dr. Jankovics József
Kelemen Dezső
Dr. Božidar Kovaček
Borislav Martin magiszter

Dr. Mirnics József

Vladimir Popin
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Szirovica Antal
Dr. Teleki György
Tóth István, a tanács elnöke
Dr. Vajda József
Zrilić Ilona

Szerkesztőségi titkár
Terényi Zsófia

A fedőlapot

Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor tervezte

Készült a Forum nyomdájában, Újvidéken

A szám kéziratának leadási ideje május 10.
Megjelent 1984. június 30.

YU ISSN 0350-4158

TARTALOM

Csüllög Mária	A dualitás kérdései a lineáris programozásban – A duális probléma közgazdasági értelmezése 425
Wolfgang Lassmann – Günter Peissker	A termelési folyamatok hatékony és optimális irányítása a komplex módszer alkalmazásával 439
Kerékgyártó István	Alternatívák a polgári és a marxista pedagógiában 458
Hódi Éva	Egy pályaválasztási felmérés tanulságai 469
Végh Enikő	Az új rokkant- és nyugdíjbiztosítási rendszer néhány jellegzetességéről 483
Vajda Gábor	Az élet vállalása 491
Papp György	A helyesírási szabályrendszer fordításméleti és fordítás-technikai vonatkozásai 506
Letsch Endre	Honvédelmi szakszókincsünk néhány kérdéséről 517
<i>In memoriam</i>	
Sebők Zoltán	A művészet az esztétika ellen – Danko Grlić (1923–1984) 529
Danko Grlić	A marxizmus, az esztétika és a modern művészet 531
<i>Jelen és múlt</i>	
Rudi Sova	A JSZSZK alkotmányos rendszere működésének néhány kérdése 535
Danilo Kecić	Vajdasági nők a forradalmi és munkásmozgalomban a forradalom előestéjén 548
<i>Nemzetközi szemle</i>	
Engler Lajos	Stockholmi értekezet – Kiútkeresés 570
Dujmovics György	Az Európai Közösség időszerű problémái 578
<i>Könyv- és folyóiratszemle</i>	
Rehák László	Marx társadalomalakító életműve 586
Bálint István	A világproblémák megoldásának kiábrándító kulcsa 588
Rehák László	Bodrogvári Ferenc értekezése a jelenkor emberi értékeiről 594
Klein Rudolf	Bela Duranci: A vajdasági építészeti szecesszió 598
Radoja R. Radulović	Milan Mali: Fiatalok a honvédelemben 602

Csüllög Mária

A DUALITÁS KÉRDÉSEI A LINEÁRIS
PROGRAMOZÁSBAN
– A DUÁLIS PROBLÉMA KÖZGAZDASÁGI
ÉRTELMEZÉSE

1. BEVEZETÉS

A mai gazdasági helyzetben, a gazdaságzilárdítás időszakában a legjobb, legcélszerűbb megoldások meglelése, mind a gazdasági, mind a társadalmi élet egyéb szféráiban nagyjelentőségű s ezért munkánk tárgya is a lineáris modell duálisa, valamint a duális probléma közgazdasági értelmezése. Ez a téma több okból is időszerű. Először is, a gyakorlatban nem alkalmazzák kielégítő mértékben a lineáris programozást, a nem lineárisat még kevésbé. Ennek több oka is van, de egyik sem bizonyíthatja, hogy a lineáris programozást nem lehet, vagy nem célszerű alkalmazni. A lineáris programozás ugyanis a tervezés intuitív módszereihez viszonyítva jelentős haladást jelent.

A lineáris programozás legfőbb fogyatékosága a módszer statikus jellege, vagyis az a feltételezés, hogy a vizsgált probléma összes paramétere állandó és ismert. Ez a fogyatékoság bizonyos mértékben csökkenthető a megfelelő duális probléma elemzésével, valamint a duális változók közgazdasági értelmezésével. Elemzésünk célja, hogy rámutassunk arra, hogyan kaphatunk csupán a duális probléma értelmezésével – tehát minden további munka nélkül – több információt a vizsgált problémáról. Célunk a kapott eredmények gyakorlati alkalmazhatóságának elemzése is.

2. DUÁLIS PROBLÉMA

A lineáris programozás elméletében a dualitásnak igen fontos szerepe van. Közgazdasági szempontból a dualitás azt jelenti, hogy minden termelési folyamattal egyidejűleg, és el nem választható módon, megjelenik az értékelési folyamat is. A termelési folyamatban a cél a maximális hatékonyság, a duális problémában, vagyis az értékelési folyamatban pedig olyan értékrendszer kialakítása, amely az előírt hatékonysági szintet minimális ráfordítással éri el. Ez azt jelenti, hogy minden maximum problémához hozzárendelhetünk egy minimum problémát, és fordítva. A kiinduló modellt primáris, a hozzáren-

delt modellt pedig duális problémának nevezzük. Ezeknek a problémáknak az általános alakja a következő:

A primáris probléma:

$$\begin{aligned}x &\geq 0 \\A x &\leq b \\c^* x &= z \rightarrow \max\end{aligned}$$

A duális probléma:

$$\begin{aligned}d^* &\geq 0^* \\d^* A &\geq c^* \\d^* b &= v \rightarrow \min\end{aligned}$$

Ezekben a kifejezésekben

x a primáris változók vektora

A ráfordítás mátrix

c^* a primáris változókhoz rendelt hatékonyság vektor

b a rendelkezésre álló erőforrások vektora.

Láthatjuk, hogy a primáris és duális modellben ugyanazok az állandók szerepelnek, mégpedig az A , b és a c^*

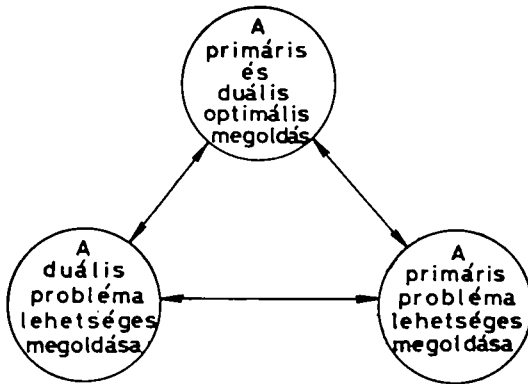
A primáris és duális modell összefüggésének elemzését először is néhány tétel felsorolásával kezdjük¹:

a) A duális probléma duálja a primáris probléma. Ezért nem lényeges, hogy melyik modelit kezeljük primárisként.

b) A primáris probléma x lehetséges megoldásának megfelelő z célfüggvény érték kisebb vagy egyenlő a duális probléma d^* megoldásának megfelelő célfüggvény értékkel, vagyis érvényes a következő reláció:

$$c^* x \leq d^* b$$

c) Csak akkor van a problémának optimális megoldása, ha a primárisnak és a duálisnak is van lehetséges megoldása. Fordítva is érvényes ez a tény, ami azt jelenti, hogy ha van mindkét problémának lehetséges megoldása, akkor biztos, hogy van optimális megoldás is. Tulajdonképpen a primár- és duál-optimum nem választható külön, és külön-külön nem is egzisztálnak. Ezt a tényt a következő módon ábrázolhatjuk:

A fenti zárt láncnak vagy minden része megvan, vagy legkevesebb két láncszem hiányzik.

- d) Ha a x_0 a primáris probléma, illetve a d_0^* a duális probléma olyan megoldása, hogy értékeikre érvényesül a

$$c^*x_0 = d_0^*b$$

egyenlőség, akkor az x_0 a primáris- a d_0^* pedig a duális probléma optimális megoldása.

- e) Ha a primáris problémának alternatív optimuma van, a duális probléma degenerált, és fordítva.
 f) A duális modell annyi változót tartalmaz, ahány korlátja van a primáris modellnek, vagyis a primáris minden korlátjához egy duális változót rendelünk. Külön eset az egyenlőség korlát; ugyanis ehhez úgynevezett mesterséges változót rendelünk, amelyekre nem vonatkozik a nemnegativitási feltétel.

3. A DUÁLIS MODELL KÖZGAZDASÁGI ÉRTELMEZÉSE

A duális modell felállítása és megoldása nem jelent külön problémát sem gyakorlati, sem elméleti szempontból. Hiszen a duális modell megoldását a primáris modell megoldásával egyidejűleg megkapjuk. Nehézséget a duális feladat feltételrendszerének és változóinak közgazdasági értelmezése jelent. Valójában minden gyakorlatban felemerülő feladatnál külön, fokozott figyelemmel meg kell vizsgálni ezt a kérdést, elemezni, és csak azután adni meg a gyakorlat szempontjából is hasznos közgazdasági értelmezést.

3.1. A normál maximum feladat duálisa

A normál maximum probléma korlátozó feltételei a rendelkezésre álló erőforrásokra vonatkoznak, míg a célfüggvény a maximalizálandó hatékonyságot

tartalmazza. Már említettük, hogy minden primáris korláthoz hozzárendelünk egy duális változót, amiből az következik, hogy minden egyes duál korlát egy-egy primáris változóra vonatkozik.

Mind a primáris, mind a duális modellben a műszaki együttható az egységnyi ráfordítást mutatja, a duális ár, vagyis a duális változó pedig az adott forrás egységnyi árát.

A duális modell j -edik korlátja a primáris probléma j -edik változójára vonatkozik és a következő formában írható fel:

$$a_{1j}d_1 + a_{2j}d_2 + \dots + a_{nj}d_n \geq c_j.$$

A primáris és duális modellben is a korlát bal oldala a megvalósított helyzetet mutatja. A primáris probléma esetében a kihasznált erőforrásról van szó, a duális problémánál pedig arról, hogy egy primáris változónak mennyi a relatív önköltségi ára. Ez nem egy olyan önköltségi ár, ami azt mutatja, hogy egy egységnyi termékben mennyi a tárgyasult munka mennyisége, hanem a következőkről van szó:

A primáris változó csak akkor kerül a programba, ha az érték kiegyenlítődik a megvalósított haszonnal. Vagyis, a j -edik primáris változó csak akkor kerül be a programba, ha a duális probléma j -edik korlátja egyenlőség formában valósul meg. Az a változó, amelyiknél a duál korlát bal oldala nagyobb a jobbnál, nem kerül a programba. Szóval, ha a befektetett érték nagyobb, mint a megvalósított haszon, a változó a bázison kívül marad. Tulajdonképpen a duális korlát jobb oldala felfogható egy kritériumként, illetve célként.

A modell megoldásával megkapjuk az úgynevezett kiegészítő változók értékeit is. Ezek a változók mutatják a duál korlát bal és jobb oldala közötti különbséget. Ha a kiegészítő változó értékét nullára csökkentjük a jobb oldal növelésével, (ez a növelés természetesen egyenlő a kiegészítő változó értékével), de a többi korlátot nem változtatjuk, a duál probléma degenerálttá válik. Ez egyben azt jelenti, hogy a primáris problémának alternatív megoldása lesz, illetve a duál korláthoz tartozó változó bekerülhet a programba.

Ez úgy is értelmezhető, hogy, ha lehetséges az adott termék elfogadható értékesítési szintjét emelni annyival, amennyi a duál korlát bal oldala, a termék a programba kerülhet.

Tehát a duál problémát értelmezhetjük egy társadalmi értékmérlegként, amiben a korlátok az egyes termékekre vonatkoznak és meghatározzák az előállítási költségszintet, amennyiben ez a szint elérhető, a termék az optimális programba kerül, illetve, ha ez a szint nem érhető el, a termék a programon kívül marad. A duális célfüggvény az előállítási költségeket tartalmazza és logikus cél a függvény minimuma. Nem logikával ellentétes a duális korlát, ellenkezőleg, a közgazdasági gyakorlatban nagyon is elfogadható: hisz egy terméket bármilyen magas költséggel nem probléma előállítani ha van elegendő kapacitás, sokkal nagyobb probléma ezeket a költségeket egy elfogadható alacsony szintre csökkenteni. Gondoljunk csak a hazai termék külföldön való értékesítésére! Miért nem kifizetődő a kivitel? A világpiacon nem az a költségkritérium érvé-

nyes, mint a hazai piacon, illetve a termékek zöménél nem tudtuk elérni a világpiacon a szükséges szintet – termékeink túl drágák. Itt az a kérdés, hogy miként érhető el a szükséges szint – a technikai együttthatók, vagy a duális árak csökkentésével. Ha a termelési folyamatból és a duális árak értelmezéséből indulunk ki, magától értetődő, hogy mindenekelőtt a technikai együttthatókat kell csökkenteni (vagyis a ráfordításokat), ugyanis valószínű, hogy a világpiacon a duális ár is adott (azaz az erőforrás egységnyi ára). A meghatározott duális ár tovább hatványozza a költségproblémát.

3.2. A minimum probléma duálisa

A minimum probléma duálisának közgazdasági értelmezését egy általános példán keresztül mutatjuk be.

A primáris modell egy keverék problémát tartalmaz. Az x_j az egyes nyersanyagok mennyiségét, a c_j a nyersanyagok egységnyi árát, az a_{ij} pedig a j -edik nyersanyag egy egységében levő i -edik hatóanyag tartalmát mutatja. A primáris modell egy olyan keverék összeállítását szorgalmazza, amelyben a költségek minimálisak és a keverék az előírt minimális hatóanyag szintet (b_i) eléri. Szimbólumokkal a modell a következő:

$$\begin{aligned} x_j &\geq 0 & j = 1, 2, \dots, n \\ \sum_{j=1}^n a_{ij} x_j &\geq b_i & i = 1, 2, \dots, m \\ \sum_{j=1}^n c_j x_j &= v \rightarrow \min \end{aligned}$$

A megfelelő duális probléma pedig:

$$\begin{aligned} d_i &\geq 0 & i = 1, 2, \dots, m \\ \sum_{i=1}^m d_i a_{ij} &\leq c_j & j = 1, 2, \dots, n \\ \sum_{i=1}^m b_i d_i &= z \rightarrow \max \end{aligned}$$

Ebben az esetben a d_i duális változó az i -edik hatóanyag egységnyi árát mutatja. A duális követelmény pedig az, hogy a hatóanyagoknak olyan árak legyenek, hogy a j -edik nyersanyag ára nagyobb legyen a nyersanyagban levő hatóanyagok értékénél. A duális cél pedig a keverék maximális hatóanyag-értéke. A primáris problémát a keveréket előállító részleg problémájának tekinthetjük – érthető, hogy a gyártó célja a felhasznált nyersanyagok minimális összeköltsége. A duális modell az eladó szempontjából mutatja be a problémát. Realizáció-

ról lévén szó, célként, automatikusan, a legmagasabb árbevétel merül fel. Ebben az esetben a megfelelő árbevétel a hatóanyagok értékesítésével érhető el. Mind a primáris, mind a duális probléma optimuma az a pont, amelyben a nyersanyagok költségszintje kiegyenlítődik a hatóanyagok értékével.

3.3. A duális árak közgazdasági értelmezésének néhány lehetősége

A duális modell elemzésénél feltétlenül felmerül a duális árak, más szóval árnyékárak, illetve marginális árak közgazdasági értelmezése.

Maximum probléma – kisebb egyenlő korlát

A teljes egészében kihasznált kapacitáshoz pozitív marginális ár fűződik. Ez a pozitív marginális ár azt mutatja, hogy ha az adott kapacitást egy egységgel növeljük, hány egységgel növekszik a célfüggvény értéke. Az itt felmerülő kérdés az, hogy egy ilyen korlát minden esetben növelhető-e, illetve minden növelés meghozza-e a marginális árral való célfüggvény-növekedést. Továbbá az is vizsgálandó, hogy érvényes-e a marginális ár az ellenkező irányban is, vagyis a jobb oldal csökkenése csökkenti-e a célfüggvény értékét, vagy esetleg programváltozást eredményez valamely más szűk garat miatt. A kihasználatlan kapacitás marginális ára nulla, ami azt jelenti, hogy az ilyen kapacitás növelése és bizonyos kereteken belüli csökkentése nem hat ki a célfüggvényre.

Maximum probléma – nagyobb egyenlő korlát

Amennyiben egy nagyobb egyenlő korlát egyenlőség formában valósul meg, akkor a programra negatívan ható korláttal állunk szemben. Ugyanis, ha a korlát pozitívan hatna ki az optimumra, akkor nagyobb egyenlő alakban valósulna meg. Vegyünk erre egy egyszerű példát! Tegyük fel, hogy az A termékből, a kötött szerződések miatt legkevesebb 1000 darabot kell termelni. Ha az optimális programban pontosan 1000 darab van az A termékből, az azt jelenti, hogy az A terméket nem kifizetődő termelni ilyen mennyiségben, és a korláthoz fűződő duális ár mutatja a célfüggvény növekedését a termékre vonatkozó követelmény egy egységgel való csökkentése esetében. Ugyanis, ha az A termékből csak 999 darabot kérünk, akkor a kihagyott egy darab helyett egy jobban kifizetődő termék kerül a programba. A marginális ár pedig azt mutatja, hogy mennyivel kifizetődőbb ez a másik termék (persze a másik termék darabszámának meghatározása nélkül), illetve mennyivel növekszik a célfüggvényérték. Érdekes itt is kivizsgálni, hogy melyik irányban érvényes a marginális ár. Vajon minden esetben mindkét irányban változtathatjuk-e a jobb oldalt, és melyik az a termék, amelyik belép a kizárt egység helyébe, illetve melyik termék mennyiségét kell csökkenteni, ha egy ilyen termékmennyiségre vonatkozó alsó limitet egy egységgel emelünk. Ki kellene vizsgálni ilyen esetben is a marginális ár vonatkozásának intervallumát.

Ha a nagyobb egyenlő korlát egyenlőtlenség formában valósul meg (a bal oldal nagyobb), akkor a marginális ár nulla, és a korlát egységnyi változása nem hat ki a célfüggvény értékére, és természetesen a kapott programra sem. Maradjunk az előbbi, az A termékre vonatkozó példánál. Az A termékből továbbra is 1000 darabot kérünk, de most tegyük fel, hogy az optimális programban 1500 darab szerepel. Világos, hogy ilyen esetben az A-ra vonatkozó korlát növelése 1001-re, vagy csökkentése 999-re nem változtat semmit a kapott eredményen.

Maximum probléma – egyenlőség korlát

Az egyenlőség korláthoz rendszerint nullától különböző pozitív, vagy negatív marginális ár fűződik. A pozitív marginális ár azt mutatja, hogy mennyivel növekszik a célfüggvény értéke, ha a megfelelő jobb oldalt egy egységgel növeljük. Ezzel szemben a negatív marginális árral csökkenti a célfüggvény értékét a jobb oldal növelése.

Minimum probléma

Minimum probléma esetében is, a korlát típusától függően, pozitív és negatív marginális árat is kaphatunk. Ezeket az árakat a maximum problémánál említett módon értelmezzük.

4. A DUÁLIS ÁRAK ÉRVÉNYESSÉGI TARTOMÁNYA

Amint már említettük, a duális árak hatékonyságának intervalluma külön problémát jelent. A felvetett kérdés az, hogy a korlát jobb oldala legtöbb hány egységgel változhat, valamint a változások milyen irányban történhetnek, azzal, hogy ez az optimumra ne hasson ki.

A duális változók tulajdonképpen a maximum probléma kiegészítő változói és hozzájuk egységvektorok tartoznak. Ezek a duális, illetve kiegészítő változók alkotják, maximum probléma esetében a szimplex módszer kezdő bázisát.

A módosított szimplex módszer alkalmazásánál a kiinduló szimplex tábla a következő:

	x^*	d^*	
d	A	I	b
	c^*	o^*	O

A kezdő bázist a megfelelő szimplex kritériumok szerint elemi bázistranszformációval változtatjuk.

Miután elvégeztünk k számú iterációt, a következő táblát kapjuk:

	\underline{x}^*	\underline{q}^*	
\underline{y}		\underline{N}^{-1}	$\underline{N}^{-1}\underline{b}$
	$\underline{c}^* - (\underline{n}^* \underline{N}^{-1}) \underline{A}$	$-\underline{n}^* \underline{N}^{-1}$	$-\underline{n}^* \underline{N}^{-1} \underline{b}$

Ha a felső tábla utolsó sora nem pozitív, az utolsó oszlopa pedig nem negatív, valamint az \underline{y} vektor nem tartalmaz mesterséges változókat, akkor a tábla optimális megoldást tartalmaz. Az egyes szimbólumoknak a következő jelentése:

- \underline{y} a bázis változók vektora – primáris és duális (kiegészítő) változókat tartalmazhat,
- $\underline{N}^{-1}\underline{b}$ a bázis változók értékeit mutatja; primáris változó esetében a kapott érték közvetlenül a változó értékét adja; ha a bázis változó duális változó, akkor a feltüntetett érték azt mutatja, hogy az adott változóra vonatkozó korlát nem egyenlőség alakban valósul meg, hanem a duális változó értékével eltér a bal a jobb oldaltól,
- $\underline{n}^* \underline{N}^{-1}$ a bázison kívüli duális változók értékeit adja,
- \underline{N}^{-1} az inverz bázis,
- $\underline{n}^* \underline{N}^{-1} \underline{b}$ a program értéke.

A következőkben meghatározzuk a duális árak érvényességi tartományát, vagyis azt, hogy a megfelelő kapacitást mennyivel növelhetjük, vagy mennyivel csökkenthetjük úgy, hogy minden egységnyi változás a duális árral változtassa a célfüggvény értékét.

Tételezzük fel, hogy a j -edik kapacitás 100%-ban kihasznált, ami egyben azt jelenti, hogy a marginális ára nullától nagyobb. Ez a marginális ár azt mutatja, hogy mennyivel növekszik a célfüggvény értéke, ha az illető kapacitást egy egységgel bővítjük. Azonban a gyakorlat szempontjából ez az egy egység többnyire nem nagy jelentőséggel bír, ezért szükséges a marginális árak érvényességi tartományának meghatározása.

Jelöljük az optimális inverz bázis elemeit c_{ij} -vel, a j -edik kapacitás mennyiségi változását pedig t -vel. Legyen $j = 1$, akkor az \underline{y} -nal jelölt bázison kívüli változók vektora a következő:

$$\underline{y} = \begin{matrix} c_{11} & c_{12} & \dots & c_{1n} & b_1 + t \\ c_{21} & c_{22} & \dots & c_{2n} & b_2 \\ \cdot & \cdot & & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & & \cdot & \cdot \\ c_{c1} & c_{c2} & \dots & c_{cn} & b_n \end{matrix}$$

Az y vektornak csak nemnegatív elemei lehetnek, vagyis $y \geq 0$. Ebből következik a következő egyenlőtlenségrendszer:

$$\begin{aligned} c_{11}(b_1 + t) + c_{12}b_2 + \dots + c_{1n}b_n &\geq 0 \\ c_{21}(b_1 + t) + c_{22}b_2 + \dots + c_{2n}b_n &\geq 0 \\ \cdot &\cdot \\ \cdot &\cdot \\ c_{n1}(b_1 + t) + c_{n2}b_2 + \dots + c_{nn}b_n &\geq 0 \end{aligned}$$

illetve:

$$\begin{aligned} c_{11}t &\geq -(c_{11}b_1 + c_{12}b_2 + \dots + c_{1n}b_n) \\ c_{21}t &\geq -(c_{21}b_1 + c_{22}b_2 + \dots + c_{2n}b_2) \\ \cdot &\cdot \\ \cdot &\cdot \\ c_{n1}t &\geq -(c_{n1}b_1 + c_{n2}b_2 + \dots + c_{nn}b_n) \end{aligned}$$

A fenti egyenlőtlenségrendszert t szerint oldjuk meg. Így a kapott eredmény az az intervallum, amelyen belül minden egységnyi kapacitásváltoztatás a marginális árral növeli vagy csökkenti a célfüggvény értékét. Az egyenlőtlenségrendszer mátrix alakban a következő módon írható fel:

$$t \cdot [c_{i1}] \geq -(N^{-1}b) \quad i = 1, 2, \dots, n$$

A fenti egyenlőtlenség jobb oldala a (2) táblázat utolsó oszlopát tartalmazza, ellenkező előjellel. A bal oldalon a t mellett a c_i vektor szerepel, ami tulajdonképpen az inverz bázis megfelelő oszlopa. Amennyiben a primáris problémát táblázatban oldjuk meg, szimplex módszerrel, a c_i vektor annak a bázison kívüli duális változónak az oszlopa, amelyikre nézve meg akarjuk határozni a marginális ár érvényességi tartományát. Ez egyben azt jelenti, hogy az optimum meghatározásával egyidejűleg biztosítottak a marginális árak érvényességi tartományának kiszámításához szükséges adatok.

Példa²

A P_1 , P_2 és P_3 termékek gyártásához az S nyersanyagot használják. Naponta legkevesebb 160 kg S nyersanyagot kell feldolgozni. A nyersanyag felhasználási normatívák termékenként rendre 4 kg/db, 3 kg/db. és 2 kg/db. A termékeket két üzembrészlegben kell megmunkálni. Az első üzembrészleg

berendezéseinek összkapacitása napi 220 óra. Egy darab P_1 , P_2 , illetve P_3 terméket 3 óra, 5 óra, illetve 2 óra alatt munkálnak meg. A második üzemszámítás kapacitását (100 óra) 100%-ban kell kihasználni. Itt az egyes termékek gyártásához rendre 1 óra, 1 óra, illetve 2 óra szükséges.

Meg kell határozni azt a napi termelési tervet, amelyik maximális összjövedelmet biztosít. Az egységre eső jövedelem 80 dinár, 100 dinár, illetve 200 dinár, sorban a P_1 , P_2 és P_3 termékre vonatkozólag.

Jelöljük x_i -vel az i -edik termékből termelt darabszámot. Az adott szöveg alapján a következő modell állítható fel:

$$\begin{aligned} x_1, x_2, x_3 &\geq 0 \\ 4x_1 + 3x_2 + 2x_3 &\geq 160 \\ 3x_1 + 5x_2 + 2x_3 &\leq 220 \\ x_1 + x_2 + 2x_3 &= 100 \\ 80x_1 + 100x_2 + 200x_3 &= z \rightarrow \max \end{aligned}$$

A probléma megoldási menete a következő:

	x_1	x_2	x_3	d^*	
v_1	4	3	2	-1	160
d_2	3	5	2	0	220
v_3	1	1	2	0	100
	80	100	200	0	0
	x_1	x_2	v_3	d^*	
v_1	3	2	-1	-1	60
d_2	2	4	-1	0	120
x_3	1/2	1/2	1/2	0	50
	-20	0	-100	0	-10 000
	v_1	x_2	v_3	d^*	
x_1	1/3	2/3	-1/3	-1/3	20
d_2	-2/3	8/3	-1/3	2/3	80
x_3	-1/6	1/6	2/3	1/6	40
	20/3	40/3	-320/3	-20/3	-9 600
	v_1	d_2	v_3	d^*	
x_1	1/2	-1/4	-1/4	-1/2	0
x_2	-1/4	3/8	-1/8	1/4	30
x_3	-1/8	-1/16	11/16	1/8	35
	10	-5	-105	-10	-10 000

Az optimális megoldás szerint 30 darab P_2 és 35 darab P_3 terméket kell gyártani, a maximális jövedelem pedig 10 000 dinár.

A duális probléma megoldása:

$$v_1 = -10$$

$$d_2 = 5$$

$$v_3 = 105$$

A duális megoldás, illetve marginális ár érvényességi tartománya:

A v_1 változóra a következő egyenlőtlenségeket kapjuk:

$$\frac{1}{2} t \geq 0 \quad \Rightarrow \quad t \geq 0$$

$$-\frac{1}{4} t \geq -30 \quad \Rightarrow \quad t \leq 120$$

$$-\frac{1}{8} t \geq -35 \quad \Rightarrow \quad t \leq 280$$

A fenti egyenlőtlenségekben a t a nyersanyag felhasználási korlát lehetséges ingadozását jelenti.

A rendszer megoldása:

$$0 \leq t \leq 120$$

Ennek jelentése a következő:

Ha a feldolgozandó nyersanyag-mennyiséget, a 160 kg-ot, csökkentjük, akkor változik a program. A jobb oldal csökkentése nem növeli a célfüggvény értékét annyival, amennyi a marginális ár (10 dinár/kg), hanem változtatja az optimális program szerkezetét. Ha növeljük a nyersanyag-feldolgozási követelményt, és ez a növelés legtovább 120 kg lehet, minden egységnyi növelés 10 dinárral csökkenti a célfüggvény értékét.

Ha a nyersanyag-felhasználási követelményt több mint 120 kilogrammal növeljük, akkor változik a program.

A d_2 változóhoz tartozó egyenlőtlenségek a következők:

$$-\frac{1}{4} t \geq 0 \quad \Rightarrow \quad t \leq 0$$

$$\frac{3}{8} t \geq -30 \quad \Rightarrow \quad t \geq -80$$

$$-\frac{1}{16} t \geq -35 \quad \Rightarrow \quad t \leq 560$$

Ebben az esetben a keresett érvényességi tartomány:

$$-80 \leq t \leq 0$$

Ennek a kapacitásnak a bővítése nem hat ki a célfüggvény értékére, vagyis a duális ár pozitív irányban nem érvényes. A kapacitás növelésével a marginális ár nullára csökken és a kapacitás nem lesz teljes egészében kihasználva. Másrészt ezt a kapacitást csökkenthetjük legtöbb 80 órával és minden óra csökkentés a célfüggvény értékét 5 dinárral csökkenti. Ha a kapacitáscsökkentés több mint 80 órát tesz ki, akkor változik a program, s konkrét esetben nem lesz lehetséges megoldás.

A kisebb egyenlő korlátokhoz mindig nem negatív marginális ár fűződik. Ha az illető kapacitást a kapott intervallum felső határánál többel növeljük, akkor a marginális ár nullára csökken, ha pedig az alsó határnál többel csökkentjük, akkor a program változik, a marginális ár úgyszintén.

A v_3 változóra vonatkozó egyenlőtlenségek

$$-\frac{1}{4} t \geq 0 \quad \Rightarrow \quad t \leq 0$$

$$-\frac{1}{8} t \geq -30 \quad \Rightarrow \quad t \leq 240$$

$$\frac{11}{16} t \geq -35 \quad \Rightarrow \quad t \geq -\frac{560}{11}$$

vagyis a keresett érvényességi tartomány:

$$-\frac{560}{11} \leq t \leq 0$$

Az egyenlőség korláthoz fűződhet pozitív vagy negatív marginális ár. Esetünkben az erőforrás marginális ára pozitív 105 dinár. Tekintetbe véve ezt az értéket és a kapott intervallumot, a következő gazdasági magyarázatot adhatjuk: A követelmény jobb oldalának növelése programváltozást hoz. Viszont a jobb oldal csökkentése maximum 560/11 órával nem változtatja a kapott program szerkezetét, de minden egységnyi csökkentés 105 dinárral csökkenti a jövedelmet.

5. ZÁRÓSÓ

A duális korlátok gazdasági értelmezését minden problémánál külön-külön kell kivizsgálni és különbözőképpen értelmezni. Egy általános gazdasági értelmezést, ami minden duális korlátra vonatkozna, nem adhatunk.

A duális árak értelmezésénél, véleményünk szerint, elmaradhatatlanul ki kell számítani a feldolgozott módon a duális árakra vonatkozó intervallumot.

A duális intervallum meghatározása nélkül a duális árat csak egy egységre vonatkoztathatjuk, valamint a hatás irányát nem tudjuk.

A duális árak érvényességi tartományának kivizsgálása különös jelentőséggel bír a fejlesztési programok kidolgozásánál.

Rezime

Dual linearnog programiranja – ekonomska interpretacija dualnog problema

Predmet ovog rada je dual linearnog ekonomsko-matematičkog modela kao i ekonomska interpretacija dualnog problema. U radu razmatrane su međusobne veze i odnosi između primarnog i dualnog problema. Ukazano je na mogućnosti ekonomske interpretacije dualnog modela u zavisnosti od karaktera primarnog problema. Konstatovano je da se u ekonomskoj interpretaciji dualnog problema mora uvek poći od specifičnosti datog problema.

Posebno je tretiran problem metoda utvrđivanja intervala definisanosti dualnih cena, sa posebnim akcentom na značaj određivanja ove veličine prilikom proširivanja kapaciteta i donošenja odluka o planovima razvoja.

Summary

The Dual of the Linear Programming – Economic Interpretation of the Dual Problem

This work deals with the dual of linear economic-mathematical model as well as the economic interpretation of the dual problem. The analysis points out the correlation between primar and dual problem. It shows the possibility of economic interpretation of dual model depending on the character of primar problem. The author states that the economic interpretation of dual problem must start from the specific characteristics of the problem.

Special attention is payed to the method of determining the interval of definition of dual prices and the importance of determining of these values when expanding the capacities and making decision about plans of development.

Jegyzetek

¹ A tételek bizonyítását a megfelelő szakirodalom tartalmazza.

² A példa szövegét dr. Szórád György *Ekonomsko-matematički metodi i modeli – Zbirka problema* című könyvéből kölcsönöztük.

Irodalomjegyzék

1. Dr. Djordje Sorad: *Ekonomsko matematički metodi i modeli*. Ekonomski fakultet, Subotica, 1982.
2. Dr. Djordje Sorad: *Ekonomsko-matematički metodi i modeli – Zbirka problema*. Ekonomski fakultet, Subotica, 1979.
3. Dr. Dragiša Stojanović: *Operaciona istraživanja*. Ekonomski fakultet, Beograd, 1979.
4. Krekó Béla: *Optimumszámítás*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972.
5. Ljubomir Martić: *Matematičke metode za ekonomske analize*. Informator, Zagreb, 1966.

A TERMELÉSI FOLYAMATOK HATÉKONY ÉS OPTIMÁLIS IRÁNYÍTÁSA A KOMPLEX MÓDSZER ALKALMAZÁSÁVAL

A termelési folyamat hatékonyabb irányítása közepes és nagy gazdasági vállalatokban, a mai tudományos-műszaki haladás gyors változásával, valamint az áruválasztékkal kapcsolatos követelmények magas fokú dinamikájával és az ehhez szükséges költségek figyelembevételével, egy mind nehezebben megoldható problémává válik.

A számítástechnika és a matematika módszerek térhódítása ez esetben sok országban hatékony megoldásnak bizonyul. Az NDK számos vállalatában és kombinátjában végzett felmérések, valamint más országok tapasztalatai azt mutatják, hogy az összetett és bonyolult termékkapcsolatok és a különböző gazdasági célkitűzések esetében a matematikai módszerek szertárából a lineáris optimumszámítási modellek a termelési rendszerek statikus állapotának kielégítő pontosságú ábrázolói. (1) Más matematikai modellekkel szemben a lineáris modellek még oly előnyökkel bírnak, mint az egyszerűség, alkalmazkodóképesség, a modelleredmények egyszerű értékelése, általánosítási képesség, valamint az optimumszámítás eredményeinek minőségi és mennyiségi elemzése. Ez a gazdasági gyakorlatban nagy jelentőségű, mert a nagyüzemekben előforduló optimumszámítási feladatok túlnyomó többségét lineáris modellek segítségével lehet ábrázolni. (2)

A különböző gyártmányú számítógépek jelenleg rendelkezésre álló szoftwarét lineáris programozás (optimumszámítás) esetében különösen hatékony módszerek jellemzik, mint amilyenek a szimplex-módszer legkorszerűbb módoszatai, valamint a GUB (Generalized-Upper-Bounding) technika alapján kifejlesztett nagyhatású módszerek. Ezek a számítási idő csökkentésére szolgálnak, még nagy modellméret esetében is. (3), (4) Ezen előnyös feltételek ellenére a lineáris programozási modellek alkalmazása komplex termelési folyamatok irányítására gyakran csekély eredménnyel járt.

A döntő problémák a lineáris programozás gazdasági alkalmazását, valamint az eddigi alkalmazás jelentéktelen hatékonyságát illetően a következőkből erednek:

– túl kicsi a reakcióképesség flexibilitása az előrelátható változó feltételek vagy váratlan zavarok esetében, valamint a folyamatok tökéletesítésére szolgáló stratégiák megállapítására és a termék továbbfejlesztésre szolgáló kísérletek végrehajtásakor;

– nem kielégítő a lineáris programozás egybehangoltsága azokkal a követelményekkel, melyek a dinamikusan lebonyolódó termelési folyamatból erednek, vagyis az optimumszámítási folyamatot nem lehet hasonlóképp dinamikusan, egy több szintű iteratív-vezető-modelldialogus formájában, modern számítógépeken a lehető legrövidebb időn belül végrehajtani;

– nem kielégítő a lineáris modellek azon képessége, hogy töredékes és nem egzakt információkból induljanak ki. Ezért alkalmaznak manapság a bonyolult vállalati kapcsolatok megoldására nem eléggé hatékony módszereket, mint például a mérlegszámítás. Ezáltal a lehetséges optimumot illetően a különböző döntési szabadságok nemigen nyernek alkalmazást. Következésképp a gazdasági potenciálok igen komoly nagyságrendben elvesznek. Ezért a vállalatok jövedelmezősége és versenyképessége a nemzetközi piacokon gyakran nagymértékben lemarad a követelményektől és vállalati lehetőségektől. Kihasztnátlan marad a számítógépen alapuló döntési folyamat nagyszabású reagálási sebességének előnye.

1. A GAZDASÁGI FOLYAMATOK KÖVETELMÉNYEI A LINEÁRIS PROGRAMOZÁS TOVÁBBFEJLESZTÉSÉVEL SZEMBEN

A lineáris optimumszámítási modellek hatékonyságának döntő korlátja a gazdasági kapcsolatok és folyamatok sztochasztikus, dinamikus és nem egzakt tulajdonságaiból ered.

a) A gazdasági folyamatok sztochasztikus tulajdonságai

A létező optimumszámítási modellek túlnyomó része determinatív szerkezetű, habár az ábrázolandó gazdasági folyamat rendszerint jelentős sztochasztikus komponensekkel rendelkezik. Ebből erednek a modellkijelentések és a gazdasági valóság közötti ellentétek. A modell eredményeit gyakran nem lehet valóra váltani. Hogy a sztochasztikus tulajdonságokat a matematikai modellek is jobban tükrözni tudják, az eddiginél óvatosabban kell felölelni és számítástechnikailag jegyzékbe venni a véletlentől befolyásolt folyamatok statisztikai megfigyelési idősorozatait.

b) A gazdasági folyamatok dinamikus tulajdonságai

Az optimumszámítási modellek legnagyobb része statikus modell, habár az ábrázolandó gazdasági folyamat erőteljes dinamikus jelleggel bír. Az optimumszámítási feladatot állandónak fogjuk fel, ezzel szemben a gazdasági valóságot

állandóan az input értékek és a cél megvalósítási fokának változásait jellemzik. Ezeket a változásokat a klasszikus lineáris programozás nem tudja követni. A modell állításai itt csak rövid ideig érvényesek, aminek a következményeként nagy módosításokat kell eszközölni a paraméterben és modellstruktúrákban. A dinamikus modellezés rendelkezésünkre álló módszerei és eljárásai nem felelnek meg a kombinátokban és vállalatokban jelentkező követelményeknek. Ellenkezőleg, ezek a módszerek és eljárások túl bonyolultan alakítják a lineáris programozási modelleket és jelentős problémákat eredményeznek a számítástechnikai realizálásnál. Továbbá a lineáris programozási modellben nincs különbség egy csekély ráfordítással bővíthető korlátozás (gyöngye határterület) és egy változatlan (állandó) korlátozás (erős határterület) között.

A gazdasági vállalat vezetője a gazdasági feladatok hagyományos megoldásánál a döntési szabadsággal és nagy tapasztalattal gyakran jobb eredményre jut, mint az optimumszámítással. Ez azért lehetséges, mert a vezetőnek gyakorlati tapasztalata alapján, minden helyzetben módjában van a kritikus területen belül a határt érzelmileg a valódi irányba módosítani. Ezzel szemben a lineáris programozás eljárási módja egy gyöngye határ előtt éppúgy megáll, mint egy erős határ előtt. Következésképp, klasszikus értelemben, a gazdasági gyakorlatban az optimumszámítás joggal kérdéses.

c) A gazdasági folyamatok nem egzakt tulajdonságai

Az ismert lineáris optimumszámítási modellek a gazdasági feladatok matematikai ábrázolásánál pontosan elhatárolják az engedélyezett döntési teret a tilostól. Ennek ellenében a gazdasági valóságban a határok az engedélyezett és a tilos terület közt, például a bizonyos időpontokban pontatlan számszerűsítés következtében, vagy a feltételi mátrix egyes, valamint a lineáris modell célfüggvénye együtthatóinak nem mindig korrekt dimenzionálása következtében csak ritkán határozhatók meg pontosan. Sok esetben ezek a határok nem egzaktak és a pontos megállapításhoz egy iteratív folyamatot követelnek. Ezekben az esetekben egy elégséges gazdasági elemzés gyakran túl fáradtságos és hosszadalmas. A klasszikus lineáris optimumszámítási modell nem veszi figyelembe ezt a problémát és csődöt mond, mivel az optimális megoldás nem bír kielégítő kifejezőerővel a reális gazdasági feladat követelményeivel szemben, illetve egy használható optimális megoldás meghatározása hosszadalmas és nagy ráfordítást követel.

A lineáris optimumszámítási modellek arra való sekély képessége, hogy a gazdasági folyamatoknak ezt a jellegét figyelembe vegye, egyrészt e modellek alkalmazásának a stagnálásához vezetett, másrészt viszont számos kutatási irányhoz e problémák leküzdésére. A lineáris programozás említett hátrányainak kiküszöbölése céljából folytatott vizsgálatok során a szakemberek eddig számos új utat fedeztek fel, mint amilyenek a parametrikus programozás (4), a posztóptimális elemzés módszerei (4), a sztochasztikus programozás módszerei, több periodikus modell, kísérletek a dinamikus programozás alkalmazásá-

ra, a Fuzzy-optimumszámítás fejlesztése (3), (6), Gluschkow (7) dialógus módszere. Mindemellett fontolóra vették a problémaelemzéshez szükséges ráfordítás megnövelésének kérdését is, vagyis azt, hogy még a matematikai modellezés előtt nagyobb gondossággal vizsgálják meg a modellparaméterek maximális változtathatóságát és ezzel a hiperszinteket. Mivel azonban a problémaelemzés pillanatában a jövőben kívánt változások részben ismeretlenek, a zavarokat általában nem lehet pontosan előrelátni, és végül is az optimális megoldás kritikus területe nem világos, s így az össz input információk felderítésére egy meg nem okolható és gyakran meg nem valósítható problémaelemző ráfordításra lenne szükség. Ezzel szemben a dialógus módszer, melyet Gluschkow (7) javasol, az optimumszámítás tökéletesítésének a gazdasági gyakorlatban sikeresen megvalósítható alapját jelenti. Ez a módszer abból indul ki, hogy a már megtalált optimum közelebbi területén a problémaelemző alkotó kezdeményezés által lehetőségeket keressünk a határok hatásos módosítására. A korlátok ezen lehetséges eltolódásait ezután a számítógéppel folytatott dialógus által hatékonyságuk, illetve hatástalanságuk szempontjából az eredeti megoldás javítása céljából vizsgáljuk meg. A megoldás fokozatos tökéletesítése a számítógép és a szakemberkollektíva között folytatott dialógus eredménye. A dialógus módszer alkalmazását a rendszer javítását célzó javaslatok megtételére szükséges reagálási időtartam csökkentése teszi indokolttá. Emellett Gluschkow még olyan optimumszámítási módszerek kidolgozását is követelte, melyek egy megismételt számítástól jóval egyszerűbben és gyorsabban teszik lehetővé a már megkapott eredmény javítását. – Bebizonyosodott az is, hogy az optimumszámítási feladatoknak a megoldására szükséges hatékony dialógus módszerek kifejlesztése a klasszikus optimumszámítás továbbfejlesztését igényli, amit azonban Gluschkow nem realizált. A dialógus módszer jelentős előrelépés, mert alkalmazásával, nem teljes feltételekkel és goromba input adatokkal is megfogalmazható az optimumszámítási feladat, és ennek alapján megoldható az első optimumszámítási modell. Ily módon egy korlátlan állításokkal és nem sok gyakorlati haszonnal járó megoldást kapunk, melyet aztán lépésről lépésre igazolni és javítani kell. Így elegendő, ha a probléma elemzését, mely az első modellezési lépést előzi meg, mint időmegtakarító mikroelemzést hajtjuk végre. Miután ismert az első optimális pont, a mikroelemzést csak azokkal az adatokkal és szerkezetekkel ismételtjük meg, melyek minden valószínűség szerint közvetlen befolyással vannak az optimumra. Habár ez az eljárási mód nagyjelentőségű a gazdaságban végzett optimumszámítások esetében, egyes hátrányok mégsem kerülhetik el a figyelmünket. Így például egyik hátránya az, hogy a fokozatos javításokat mindig csak a modellparaméterek egyenkénti módosításainak alapján végezhetjük, s ennek folytán nagyüzemi feladatoknál a duális értékelések korlátozott stabilitási tere végett a javítások gyakran jelentéktelenek. A másik hátránya viszont abban van, hogy az egyes fokozatos módosításokat a Trial-and-error-módszer szerint végezzük, ami azt jelenti, hogy sem szándékosan, sem optimálisan. Ezért dolgoztunk ki az úgynevezett „komplex módszer” fejlesztése során szerzett tapasztalatok alapján a Martin-Luther Egyetemen (Halle, NDK), egy új módszeres utat, me-

lyet számos keletnémet vállalatban, de más országokban is alkalmaztunk. Ez az út egyrészt a dialógus módszer előnyeire támaszkodik, másrészt pedig hátrányait küzdi le. A komplex módszer lehetővé teszi a lineáris modell fokozatos javítását, megnöveli ennek a flexibilitását, és felülmúlja az összes többi említett módszert, mint pl. a posztóptimális elemzést, a Fuzzy-optimumszámítást stb.

2. A KOMPLEX MÓDSZER – A LINEÁRIS PROGRAMOZÁS HATÉKONY TOVÁBBFEJLESZTÉSE A GAZDASÁGI VEZETÉS SZÁMÁRA

Az eddig használatos lineáris programozási modelleknél, melyek az alapmodellre (1) támaszkodnak és a konkrét gazdasági vállalatnak

$$\begin{array}{ll}
 Z = c^T x \Rightarrow \text{Max!} & Z - \text{célfüggvény értéke} \\
 A x \leq b & c - \text{a célfüggvény együtthatóinak vektora} \\
 x^u \leq x \leq x^o & x - \text{a termékváltozók vektora} \\
 (1) & x^u - x\text{-nek alsó korlátja (értékesítési} \\
 & \text{szükségességek)} \\
 & x^o - x\text{-nek felső korlátja (értékesítési le-} \\
 & \text{hetőségek)} \\
 & b - \text{erőforrások vektora}
 \end{array}$$

megfelelően célfüggvényeket, korlátozásokat és modellszerkezeteket tartalmaznak, mint optimális megoldást az x^{opt} számítjuk ki. Ez eredményezi a megfelelő Z_{max} célfüggvényértéket. Ezek az eredmények eddig az optimumszámításnál döntő szerepet játszottak. Ezen eredmények alapján lehetett az erőforrások fogyasztását és tartalékát kiszámítani, valamint az összes idő- és érték-mérleget. Ugyanakkor az optimális szimplex táblázat ugyancsak magába foglalja az eddig nem komplexen használt duális értékeléseket, melyek tájékoztatnak a korlátokról és termékváltozókról, és stabilitási intervallumukkal meghatározzák a modellparaméterek egyenkénti módosításainak határait, amelyek mellett a megoldási szerkezet megmarad. A duális változókon kívül az optimális szimplex táblázatból további információkat képezhetünk (illesztési-, eszközráfordítási-, célbefolyásoló- és célillesztési együtthatók), valamint a modell eredmények alapján szintetikus gazdasági mutatókat (mint pl. termelékenység, anyagintenzitás, hatékonyság), melyek lehetővé teszik a megoldás értékelését, a lehetőségeket és normatívumokat illetően. (8), (9), (10). Az információk tömege, mely egy lineáris programozási modell optimális megoldásából adódik, nem teszi lehetővé ezen optimumszámítási módszer hátrányainak kiküszöbölését, amennyiben megtartjuk a hagyományos optimumszámítást, csak egy állandó input adatokkal bíró statikus modell kiszámítását. Ezért már a múltban is találkozhattunk nagyszabású, de sikertelen törekvésekkel, hogy egy lineáris programozási feladat optimális megoldásának duális értékelését az említett hátrányok kiküszöbölésére használják.

Csak a komplex módszer kifejlesztése vezetett egy eredményes és számítástechnikailag könnyen megvalósítható eljáráshoz. A komplex módszer alapgondolata az, hogy a szimplex technikával megoldott lineáris alapmodell duális értékeléseiből kiindulva nem történnek izolált módosítások az egyes modellparaméterekben, hanem a primáris és duális feladaton a modellparaméterek aktív csoportjainak egyidejű változtatását végezzük (pl. egyidejűleg több korlát) és ezáltal a feladatfeltételek optimális módosításait érzük el. Ezzel a komplex módszer alkalmazása figyelembe veszi, hogy először is egy gazdasági vállalatnak minden feladat-kijelölésnél nagyobb számú, a vezetők részéről befolyásolható, kritikus korlátja van; másodsor, hogy számos nem kritikus korlát egy szűk keresztmetszet kiküszöbölésével kritikussá válhat és harmadszor, a duális értékeléseknek a komplex érvényességi tere jóval megnövekszik, ellentétben az izolált vizsgálatokkal. Ezek a megnövekedett és egymástól függő érvényességi terek, melyek a korlátok komplex módosítása esetén használható nagyságrendűek, széles körű alkalmazást nyernek a lehető legjobb változtatások meghatározásakor. Így a komplex módszer alkalmazásakor lehetővé válik, hogy az eddigi optimumszámításnál állandónak és egzaktnak meghatározott lineáris modell kiinduló állapotát – figyelembe véve az alapul szolgáló nem egzakt, dinamikus és sztochasztikus gazdasági folyamatot – most ne tekintsük állandónak. A komplex módszernél tehát az elvi eljárás egy elsődleges lineáris modell optimumszámításával kezdődik, ami nem teljes, azaz nem egzakt információval operál. Az így kapott optimális megoldással láthatóvá válnak az első szűk keresztmetszetek és diszproporciók, és a duális változók segítségével értékeléseket végzünk. Az optimumszámítás további lépései folyamán, bevonván a számítógéppel folytatott dialógust, és felhasználván az első megoldási információkat, az optimális megoldástól visszatérünk a tervfeladatra.

Emellett az új abban rejlik, hogy egy hagyományos optimumszámításnál az állandónak tekintett gazdasági kiinduló állapotot a befolyásolható részében változó nagyságokkal ábrázoljuk. Evégett az (1) megoldása után egy új lineáris programozási modellben (2) a változó részt kiegészítő változókkal ábrázoljuk, és pedig a gazdaságilag megokolható módosítások határain belül.

$$\begin{aligned}
 (2) \quad & Z + \Delta Z = (c + \Delta c)^T x \Rightarrow \text{Max!} \\
 & (A - \Delta A) x \leq b + \Delta b \\
 & x^u - \Delta x^u \leq x \leq x^o + \Delta x^o \\
 & \Delta c^u \leq \Delta c \leq \Delta c^o \\
 & \Delta A^u \leq \Delta A \leq \Delta A^o \\
 & \Delta b^u \leq \Delta b \leq b^o
 \end{aligned}$$

(2)-ben Δc , Δb , ΔA modell paramétereinek a módosítási lehetőségeit jelentik. Eszerint a hagyományos termelési programtervtől eltérően, az optimumszámításnál a döntési szabadságokat nemcsak a darabszámokra vonatkoztatva használjuk a lehető legjobban, hanem a gazdasági-matematikai modellben felölelt összes műszaki, technológiai és gazdasági adottságokat mint változó értékeket definiáljuk (természetesen a befolyásolható értékhatárokon belül), és a rákövet-

kező optimumszámítási lépésben kiszámítjuk ezeknek az értékeknek az optimális módosításait.

Ily módon állapítjuk meg a szűk keresztmetszetek és aránytalanságok lehető legjobb módosítását, mégpedig úgy, hogy a vezetési intézkedések legkisebb ráfordításával a lehető legnagyobb eredményt érjük el az eddigi célfüggvény extrém értéke megjavításának értelmében. A modell által felmutatott módosítási formák segítségével láthatóvá válnak például a vállalatnak gazdaságilag leghatékonyabban aktivizálható súlypontjai. Ezeket az optimumszámítási meneteket annyiszor ismétljük meg új modellezéssel, valamint változó célfüggvényekkel, ahányszor szükséges, vagyis addig, amíg a vállalat összes vezetési feladatát, ill. gazdasági célkitűzését el nem értük. Ily módon a matematikai optimumszámítás a vállalatban minden döntési helyzetben vezérfonallá lesz. A matematikai és a modern számítástechnika segítségével világossá válnak, valamint gyöngé és erős pontjaik szempontjából egyaránt felülvizsgáltnak az áttekinthetetlen vállalati kapcsolatok. A vezetők ezzel olyan új információk birtokába jutnak, melyek tudományosan megindokolt döntések meghozásához szükségesek, felelőségük teljes területén. A komplex módszert egy tervezési feladat legkülönbözőbb irányban történő javításaira lehet alkalmazni. Az NDK-ban jelenleg a komplex módszer intenzív alkalmazásán van a hangsúly, tehát intenzív bővített termelési lehetőségek kiszámításán. A komplex módszerrel történő optimumszámítás eredménye a hagyományos lineáris programozással szemben körülbelül megkétszerezhető. Nagy jelentőségű azonban a sokoldalú alkalmazhatóság a termelési folyamat előkészítésének és megvalósításának minden stádiumában.

3. A KOMPLEX MÓDSZER GYAKORLATI ELJÁRÁSI MÓDJA

A „komplex módszer” elnevezés alatt ismertté vált eljárás mód a lineáris programozási feladatok céltudatos módosításának céljából jött létre. A lineáris programozási feladatok megismételt megoldását, és a mindenkor optimális megoldásról az alapul szolgáló feladatra való visszakapcsolást jelenti, mégpedig a feladat további javítása céljából. A duális értékelések komplex használatával minden lépésben a modellparaméterek értékeinek egyidejű optimális módosítása következik be. Emellett felhasználható és variálható több más termelési tényezőre – pl. az engedélyezett alapokra, a technológiai valamint termékszerkezeti változásokra, a termelési fázisok termelékenységében beállt változásokra, az árkalkulációra és a különböző műszaki-technológiai tényezőkre – vonatkozó adat.

Ez az eljárási mód lehetővé teszi a rendelkezésre álló termelési lehetőségek hatékonyabb használatát és ugyanakkor döntő segítséget nyújt a termelési folyamat ésszerű tökéletesítéséhez. Hogy a lineáris programozási feladatot (2), mely teljesen változóan ábrázolható, gazdasági feladatok számára is használhatóvá tegyük, és eredményes megvalósítást biztosítsunk a számítógépen, egy-egy módosításnak mindenkor változó paraméter részhalmazai engedélyezettek.

Erre hat különböző optimumszámítási osztály alakítható:

1. a b jobb-oldal-vektor elemeinek módosítása (extenzív termelésbővítés)
2. a ráfordítási mátrix együtthatóinak módosítása – intenzív termelésbővítés)
3. a célfüggvény együtthatóinak módosítása (célextrém változtatás)
4. a korlátozásokban az A -ból és b -ből származó modellparaméterek módosítása
(restriktív-vegyes extenzív/intenzív – változtatás)
5. az A -ból és c -ből származó modellparaméterek oszlopszerű változtatása
(célintenzív változtatás)
6. c -ből, valamint x^u és x^o -ből származó elemek módosítása (célextenzív változtatás).

Ezeknek az adatoknak az optimális módosítását az optimális bázis stabil, részlegesen stabil vagy szabad szerkezeti feltételei mellett lehet kiszámítani. Összesen 15 különböző komplex változat létezik (1. ábra).

A komplex módszer kifejlesztése és az NDK vállalataiban történő széles körű gyakorlati alkalmazása alapján a következő alapvető állításokat fogalmazhatjuk meg:

Először: Egyszeri optimumszámítással egy adott feladat esetében

(alapfeladat) ki tudjuk számítani a probléma változóinak optimális értékét és az idetartozó célfüggvény értékét. A feladat elemzése, a korlátozásokra és a probléma változóira egyidejűleg kapott, nem triviális duális értékelések és gazdaságilag megvalósítható módosítások alapján, egy új modellezéshez vezet.

A komplex módszerrel, az új modellezés megfogalmazása által és egy új modellezéssel, mindig egy komplex lépésnek a realizációjával kiszámítjuk az új modellezésnek egy céltudatos, optimális változtatását, a jobb oldalon a feltételei mátrix együtthatóiban és a célfüggvény együtthatóiban.

A feladat optimális megoldásának állandó, részben, illetve teljesen szabad szerkezeténél az eddigi optimális célfüggvényérték maximális javítását érjük el. A komplex lépések száma a célfüggvényben elérendő növekedéstől és a vállalatban fellelhető változtatási lehetőségektől függ, (figyelembe véve az ehhez szükséges költségeket is).

Másodszor: A komplex módszernél a feladat és megoldása közötti

összes kölcsönkapcsolat figyelembe vétetik az optimum több fokozatú kiszámításakor. Ez felel meg legjobban a vállalatokban alkalmazott vezetési folyamatnak.

Az optimális megoldás többszörös kiértékelése és a mindenkor alapul szolgáló feladat javítása az azt követő megismételt optimumszámítással megnöveli a lineáris programozás alkalmazásának eredményességét.

Harmadszor: Míg az egyszeri optimumszámításnak a célja csak a

lineáris programozási feladat egyszerű megoldása egy megváltozhatatlan konvex poliéder esetén, a komplex módszerrel az alapfeladat

poliédere egy komplex poliéderré lesz kibővítvé, és pedig az összes lehető módosítási variánsok bevonásával.

Negyedszer: A komplex módszer segítségével több különböző, hasonló irányú célfüggvénynek, több optimumszámítási lépésben egy közös (indiferens) megoldást találunk, mely a célfüggvény együtthatóinak ingadozásaival szemben a legnagyobb mértékben érzéketlen.

A komplex módszer alkalmazása erős céltudatosságával emelkedik ki és a megoldási folyamatot illetően nagyon egyszerű. A komplex lépések eredményével a termelési rendszerben folyamatosan optimális szerkezetet létesítünk.

Végül is ezáltal elérjük egy gazdasági egység összes eszközeinek optimális alkalmazását a termelési folyamatban. Az eddig létező aránytalanságok és kihasználatlan eszközök lépésről lépésre megszűnnek. Egy eszközt sem tartalékolunk „minden esetre”, illetve abban a reményben, vagy azzal az előérzettel, hogy hirtelenül szükség lehet rá, és pedig jelentős költségek ráfordításával. Rendszerint nem igazoltak azok a tartalékok, amelyeket aggodalomból vagy a hirtelen és mélyreható változások bekövetkezése esetére tartunk fenn. Kivételt csak azok a termékek képeznek, melyekről feltételezhetőek hirtelen változások az eladási lehetőségek terén.

Ezeknél a termékeknél, valamint a különösen változékonny és a termelési folyamatra döntő elemeknél jogos a gazdaságilag igazolt tartalék. Az egyes elemek jelentőségének a termelési folyamat összeredménye szempontjából történő értékelésekor a komplex módszer és az itt elért duális értékelések segítségével ismét objektív mércék vezethetők le. A komplex módszer lépésről lépésre történő alkalmazása oda vezet, hogy a lineáris modellnek mind több korlátja pozitív duális értékelést kap és a paraméterek száma, melyek a határpontra, illetve egy megfelelő stabilitási intervallum határának közvetlen közelébe kerülnek, növekszik.

A modellparaméterek instabilitásánál (zavarok stb.) és az optimális megoldási szerkezet megtartásánál az összeredmény nagymértékben leszűkülhet.

Ha emellett átlépünk egy stabilitási határt, akkor az optimális megoldás a szerkezetében változik meg, illetve azok az alapok és technológiák válnak lényegessé, melyek azelőtt nem voltak közvetlen jelentőségűek. Ezenkívül a komplex módszer a vezetőt minden szükséges információval ellátja.

A komplex módszer alkalmazása után a megoldás kiértékelése lehetővé teszi tehát a modellparaméterek súlyozását, tekintettel arra, hogy ezek változása milyen kihatással van a célfüggvényérték által karakterizált összeredményre. Ezáltal a vezető megtudja, hogy mely folyamat-elemeknél befolyásolják a módosítások döntően az összefolyamatot, és melyek azok a változások, amelyek csak jelentéktelenül jövedelmezőek. Ebből a folyamatok egy rangsorozata ered, amely a vezető részéről rendkívüli figyelmet követel. Az eredmény kiértékeléséből a módosításokat illetően különösen azok a stabilitási határok az érdekesek, amelyeket a komplex lépések folyamán számoltunk ki, tekintettel arra, hogy ezeknek az átlépése az optimális megoldás egy új alapstruktúrájához vezethet.

1. ábra: A lehetséges komplex variánsok áttekintése

	0	I			II			III			IV			V			VI		
		Δb_i	opt	Δa_{ij}	opt	Δc_j	opt	Δa_{ij}	opt	Δb_i	opt	Δc_j	opt	Δd_j	opt	Δx_i	opt	Δx_i	
alapfeladat	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15			
Optimumszámítási osztály és gazdasági célkitűzése																			
komplex-variáns	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15			
jobb oldal b		x	x	x															
feltételi mátrix A					x	x	x			x	x	x							
célfüggvény együtthatók c																			
Az opti-																			
mális																			
bázis																			
szerve-																			
zete																			

4. A KOMPLEX MÓDSZER MODELLEZÉSI ELVEI ÉS GAZDASÁGI ALKALMAZÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

A már megoldott lineáris programozási feladatok céltudatos javítása szempontjából elsősorban az alapvariánsok a fontosak.

a) *A jobb oldal, b optimális módosítása*

Legyen az (1) feladatnak az optimális megoldása x^{opt} . Azok a korlátozó restrikciók, melyek egy magas duális értékelés következtében módosításra érdemesnek tűnnek, és amelyeket a vállalat vezetői befolyásolhatónak tartanak, egy b_2 vektor-ban foglalhatók össze. Ezt az állandó b_2 vektort a b_2 változó vektorral ($b_2 + \Delta b_2$)-vé bővítjük.

Mint komplex modellezési elv a jobb oldalnak, azaz b -nek (erőforrások) b_2 -vel történő optimális módosítására, az (1) feladat célfüggvénye eddigi optimális értékének maximális növekedésével, a megoldástól a feladatra való visszakapcsolásnál, a

(3) lineáris programozási modell adódik:

$$Z + \Delta Z = c^T x \Rightarrow \text{Max!}$$

$$A_1 x \leq b_1$$

$$(3) \quad A_2 x - \Delta b_2 \leq b_2$$

$$x^u \leq x \leq x^o$$

$$\Delta b_2^u \leq \Delta b_2 \leq b_2$$

a változó b_2 résznek módosítási lehetőségeit b_2 -vé a vállalat vezetője b_2^u , b_2^o alsó és felső határok megadásával korlátozza.

Emellett A_1 , b_1 azokhoz a korlátokhoz tartoznak, melyeknél a jobb oldal módosítása nem lehetséges, viszont A_2 , b_2 azokat a korlátokat képviselik, melyek vállalati szemszögből b_2 módosítását teszik lehetővé.

Konkrét vállalati feladatoknál olyan b_2 ráfordítások jöhetnek számításba, melyek az optimális megoldást illetően már kritikusak (teljesen kihasználtak) vagy „csaknem” kritikusak és ezért erősen befolyásolják az optimumot.

A (3) megoldása a szimplex módszer újbóli alkalmazásával, az (1) feladat javításához szükséges pontos adatokat eredményezi, és pedig a b módosításával. Itt, akárcsak a további variánsokban, a komplex módszer azzal tűnik ki, hogy nem izoláltan módosítjuk az egyes korlátokat (pl. alapok), hanem egyidejűleg több korlátot módosítunk, és ezáltal a vállalati feltételek figyelembevételével bekövetkezik a b optimális módosítása.

E feladat megoldása számítógép nélkül a következő modellezés (4) alkalmazásával történhet:

$$\Delta Z = y_{\text{opt}}^{T(SV)} \cdot \Delta \Rightarrow \text{Max!}$$

$$-A_{B, \text{opt}}^{-1} \cdot \Delta b \leq x_{\text{opt}}^{(BV)}$$

$$\Delta b^u \leq \Delta b \leq b^o$$

Z – a célfüggvény értékének javítása minden komplex lépés után

$y_{\text{opt}}^{T(SV)}$ – a megoldott alapfeladat duális értékeléseinek vektora

$-A_{B, \text{opt}}^{-1}$ a megoldott alapfeladat optimális inverz bázismátrixa

$x_{\text{opt}}^{(BV)}$ – az (1) alapfeladat optimális bázismegoldása

b – az eszközevektor elemeinek keresett módosítása

A gazdasági gyakorlatból származó optimumszámítási feladatokat a nagy modellméret következtében rendszerint csak a szimplex technikára támaszkodó software-val tudjuk kiszámítani. Az optimális megoldás végeredményben b^{opt} és Z-et eredményez.

Egy lineáris programozási modell jobb oldalának optimális módosításával (erőforrások) mint gépidő-, munkaidő- vagy anyagalap a vállalat objektív adatokat kap arról, mekkora kapacitás- és áruválaszték-változás szükséges ahhoz, hogy egy bizonyos eredményt (pl. a nyereség 10%-os növelését) elérjen. Ezáltal az optimumszámítást alkalmazó vállalat nemcsak a meglévő tartalékairól, de a tartalékok kihasználásának változásairól, valamint a meglévő aránytalanságok kiküszöbölési módjáról is információt kap. Ez az út biztosítja ugyan, hogy a legnagyobb növekedést az alapok nagyságának legkisebb változásával érjük el, az emellett keletkező költségek azonban figyelmen kívül maradnak, s ezért a gazdasági gyakorlatban a komplex módszer alkalmazásánál mind gyakrabban figyelembe veszik a költség-tényezőt is. (3), (11), (12)

b) A ráfordítási mátrix együtthatóinak optimális módosítása

Az (1) feladatból, vagy egy már megjavított feladatból kiindulva, rendelkezésre áll egy megfelelő optimális megoldás. Ez a megoldás adja meg a duálisan értékelt korlátokat, melyek az optimumot meghatározzák. Az A_2 mátrixban ezekből a korlátokból kiválasztjuk a befolyásolhatónak ítélt korlátokat, és bennük felölleljük a feltételi mátrixnak azokat a változó együtthatóit, amelyek esetében lehetséges a módosítás, tehát a hozzátartozó termékek előállíthatók, azaz a műszaki-technológiai, illetve a termékszerkezetre vonatkozó módosítás megvalósítható.

Ez az eljárás már egy kisebb részadat-halmaz szelektálását jelenti, mely a vállalatvezető számára alapvető fontosságú. Míg (3)-ban a b_2 optimális módosításával közvetlenül az alapok bővítését számoljuk ki, most ugyanazokkal a mó-

dosításra érdemes korlátokkal bekövetkezhet egy közvetett alap bővítés is, mégpedig a ráfordítás csökkentésével. Az állandó A_2 mátrixot e célból a változó A_2 mátrix-szal $(A_2 - A_2)$ -vé bővítjük. A gyakorlati alkalmazásnál A_2 -nek alsó és felső variációs határokat szabunk meg.

E problémához a következő teljes modell tartozik:

$$\begin{aligned}
 (5) \quad Z + \Delta Z = c^T x &\Rightarrow \text{Max!} \\
 A_1 x &\leq b_1 \\
 A_2 x - \Delta A_2 x &\leq b_2 \\
 x^u &\leq x \leq x^o \\
 \Delta A_2^u &\leq \Delta A_2 \leq \Delta A_2^o
 \end{aligned}$$

A_2 , b_2 -höz azok a korlátok tartoznak, melyekben legalább egy mátrixelemet meg lehet változtatni. Itt is különösen érdekesek azok a ráfordítási feltételek, melyek az alapfeladat optimális megoldásához kritikusak vagy „csaknem” kritikusak, és ennek következtében jelentősen befolyásolják az optimumot. Minél nagyobb emellett a korlát duális értéke, annál érdekesebb e korlát módosítása. Az (5) modell tartalmaz nem lineáris korlátokat, ezért linearizált modellé alakítjuk át. (13)

Ez a modell két részmodellből tevődik össze, melyeket egymás után kell megoldanunk, és különbözően lehet őket módosítani. (3) A konkrét gazdasági problémák közötti különbség itt a részmodellek különböző formáihoz vezet. (3)

A gazdaság részére különösen azok a modellek az érdekesek, amelyekben a ráfordítási elemek csökkentése céljából a fix- és változó költségeket vesszük figyelembe. (3)

A ráfordítási mátrix együtthatóinak optimális módosítása (pl. technológiai normák a gépi-, vagy munkaidő ráfordításra, illetve az anyag felhasználásra) a komplex módszer segítségével a termelési lehetőségek intenzív bővítésére szolgálhat. Ily módon minőségileg határozzuk meg és mennyiségileg optimálisan kiszámítjuk a termelési folyamat intenzívebbé tételének a súlypontjait. A racionalizálás tehát a termelési folyamatban levő súlypontokra összpontosul, melyek a változtatás igényelte legkisebb ráfordítással maximálisan megnövelik a munka termelékenységét, leghatékonyabban biztosítják a költségek csökkentését, illetve a tökéletesített vagy új technológiák bevetését. Azonkívül konkrét és határozottan körvonalazott kiinduló pontok adódnak tudatos technikai-szervezési intézkedésekre.

c) A célfüggvény együtthatóinak optimális módosítása

Az (1) alapfeladat x^{opt} optimális megoldásánál egy optimális célfüggvény érték $xZ_{max} = c^T x^{opt}$ forog fenn. Áringadozások és hasonlók felvetik a kérdést, hogy c -nek mely módosításai lehetségesek anélkül, hogy az optimális megoldás szerkezetét megkérdőjeleznék.

A c gyakorlati módosítási lehetőségeinél a c^u , c^o határokon belül, a következő új komplex (6) modell áll elő:

$$(6) \quad \begin{aligned} Z + \Delta Z &= (c + c)^T x \Rightarrow \text{Max!} \\ A x &\leq b \\ x^u &\leq x \leq x^o \\ \Delta c^u &\leq \Delta c \leq \Delta c^o \end{aligned}$$

A célfüggvény együtthatóinak optimális módosítása ezzel a modellel numerikusan nem állapítható meg a szükséges stabil vagy részben stabil szerkezettel. A duális elmélet alapján törtéző megfelelő átalakítások egy alkalmazható linearizált modellhez vezetnek. (13)

Ezután a számítógépes megvalósítás speciális előírások figyelembevételével már egyszerű. (17)

A komplex módszer alkalmazása a célfüggvény együtthatóinak variálására többek között az exportban, valamint importban, a termelés- és értékesítéstervezés esetében lehetséges. Kivizsgálhatjuk ezenkívül az áringadozásokat és hatásukat a szállításra, valamint az áruválasztékra. Az eredmények egy tudatos beszerzési és eladási stratégia alapját képezik. Egész sor alapvető kérdés merül fel továbbá a termék továbbfejlesztését, az önköltség csökkentését, az innoválási politikát illetően, melyeket a (6) modellel és módosításaival lehet megoldani. (3)

d) Az alapváltozatok kombinációi

Az alapváltozatok legegyszerűbb összekötése abból áll, hogy ezeket a kívánt sorrendben egymás után hajtjuk végre. A három alapirány paramétercsoportjainak *egyidejű* optimális változtatása magába foglal olyan, a gazdaság részére döntő fontosságú modelleket, mint a soronkénti (12), (19) vagy oszloponkénti módosításokat. (3)

Ezzel olyan fontos problémák oldhatók meg, mint az optimális kompromisszum extenzív és intenzív termelésbővítések közt, figyelembe véve az ezzel járó költségeket. (12) Az oszloponkénti változtatásoknál, már a célkritériumok szerint, különböző gazdasági problémákat tudunk megvizsgálni, mint amilyen pl. a termelési folyamatban a tudatos önköltségsökkentés. Így fontos új orientációkat tudunk megállapítani, mint pl. a termék és technológia továbbfejlesztése, a termék helyettesítése, az újító folyamatok megokolása, az anyaggazdasági stratégiák kidolgozása, vagy az optimális termelési terv megvalósítási kilátásainak a növelése. (3)

Egészében véve a komplex módszer azon gazdasági problémáknál is alkalmaznak bizonyul, ahol az elsődleges és további optimumszámításokat nem teljes információkkal kell elkezdenünk vagy véghezvinnünk, és ott ahol az eredményinformációk segítségével új kiinduló információkat kell megállapítani. Emellett mind az elemzés révén, mind az egyes optimumszámítási lépések végrehajtása közötti időkülönbség miatt új input információk keletkeznek.

5. A KOMPLEX MÓDSZER TELJESÍTŐKÉPESSÉGE ÉS TOVÁBBFEJLESZTÉSI SZAKASZAI

A lineáris programozás, így a komplex módszer gyakorlati alkalmazásához is, a termelési rendszer feladatainak megoldása céljából, az NDK-ban egy általános érvényű alapszerkezetet dolgoztunk ki, melyet optimumszámítási feladatok alapján számos vállalatban sikeresen kipróbáltunk. (14), (15). Ennek az alapszerkezetnek az alapján minden konkrét termelési rendszeren véghezvihető a megfelelő problémaelemzés azzal, hogy a termelési rendszer részére egy specifikus modellt fejlesszünk ki. Hogy magas fokú gyakorlati alkalmazást érjünk el, széles körű vállalati kutatások alapján a lineáris programozási modellekbe bevettük az úgynevezett rendelkezésre álló adatokat. Ezek az adatok a komplex módszer használatában jelentősen növelték a hatékonyságot. A modellben mint kiegészítő változókat vesszük őket figyelembe.

Ide tartoznak:

- felosztási változó, a munkaidőalap részére, azaz problémaváltozók, melyek a munkaidőalap arányos elosztását végzik a vállalaton belül az egyes termelési helyekre,
- felosztási változó a kiválasztott gépi alapok részére, így pl. a kooperációs kérdések és a géptechnika átalakítására,
- felosztási változó a fontos anyagok részére,
- felosztási változó lényeges szerelékek, egyes darabok, kellékek és egyebek szállítására, beleszámítva a behozatalt is,
- kooperációs változó, azaz problémaváltozó (tevékenységi és munkahely csoportok, valamint termelési területek szerint felbontva), mely a kapacitív és/vagy technológiailag feltételes-kooperációs szükségletet (érték és mennyiség nagyságában) állapítja meg,
- helyettesítési változó, anyag helyettesítésére,
- arányossági változó, az egyéni termékek és szolgáltatások között, bizonyos relációk biztosítására,
- tartalékváltozó, azon termékek termelésének biztosítására, melyek pótlólagos ráfordítással járnak,
- intenzív tételi változó, azon variánsok meghatározásához, melyek a technológiai határértékek figyelembevételével a ráfordítás csökkentésére szolgálnak,
- billaterális és multilaterális változó, mely két és több változó (termékek és szolgáltatás) közti viszonyt fejezi ki, pl. az áruválaszték szerkezetének használati érték szerinti ábrázolása (pl. export áruválasztékok). (14)

Ezeknek és a többi rendelkezésváltozóknak a definíciója és modellezése a konkrét termelési rendszertől függ. Egy általános képzési szabály összeállítása ugyan lehetséges, de nem ésszerű, mivel a gyakorlati alkalmazási lehetőségek nagyon különbözők.

A komplex módszert az NDK különböző ipari vállalataiban alkalmazták elsősorban. Emellett lépésről lépésre a következő irányzatokat dolgozták ki és próbálták ki a gyakorlatban:

a) A modellparaméterek optimális variálása a három alapirányzat keretében és az optimális bázis szerkezetének stabilitása iránt támasztott különböző követelményeknél (16) (17) (18)

b) Alapirányzatok kombinációja restriktív (19) és célintenzív módosítások formájában (3)

c) A célfüggvény indifferenciáját illető és a gyakorlati eljárás több célfüggvényének (15) esetében történő vizsgálatok, mint pl. a primáris célfüggvény változtatása bizonyos cél elérésének beálltakor.

d) Gazdasági értékek (modellparaméterek) optimális variációja az ehhez szükséges fix és változó költségyszerű ráfordítások figyelembevételével (12), (3), (11).

e) A komplex módszer alkalmazása a termelésprogram stochasztikus optimumszámítási feladataira.

f) A komplex módszer alkalmazási területének kibővítése a termelésprogram optimumszámításáról olyan gazdasági feladatokra, mint az operatív tervteljesítés, optimumszámítás az anyaggazdálkodásban (20) vagy kooperációs viszonyok optimális kialakítása (14), (3).

g) A komplex módszer eljárási módjának a kombinációja más gazdasági-matematikai eljárásokkal új gazdasági feladat kitűzésére, mint az optimális kísérlet- és receptúratervezés (21), (28).

h) A komplex módszer számítástechnikai megvalósítása, még hozzá nemcsak kötegelte feldolgozás formájában, hanem dialógus rendszerben is, amely nagyon hatásos a komplex lépések jelentős időcsökkentésére (22), (23).

Ezek az eljárási módok olyan gazdasági eredménnyel jártak, melyek a klasszikus optimumszámítás lehetőségeit jelentősen felülmúlták. Ezen tapasztalatok alapján a komplex módszert nagy gazdasági egységekre – kombinátok az NDK-ban és így nagy rendszerekre általánosítottuk. Ehhez hatásos modell-szerkezeteket dolgoztunk ki, melyek minden kombinát részére, a szükséges adatok rendelkezésre bocsátásával, lehetővé teszik a komplex módszer gyors használatát (14.) Ezzel sikerült a kétszintű tervezést nagy gazdasági egységekben, dialógus alkalmazásával, új módon és számítástechnikailag igen hatékonyan megoldani (14).

Kutatói munkánk jelenleg a komplex módszer elméleti felfutásának vizsgálata mellett (alkalmazása a termelési és szállítási optimumszámításban, a nem lineáris optimumszámításban stb.) az említett módszernek a többéves prognózis kérdéskörében való alkalmazására összpontosul (24), (25).

6. ÖSSZEFOGLALÓ

A legfontosabb gazdasági előnyökhöz, melyek a komplex módszer alkalmazásából adódnak a gazdasági vállalatokban, a következők tartoznak:
– a nem használt alapok eredményes használata változatainak a kiszámítása,

- a rendelkezésre álló alap aránytalanságainak megszüntetése optimális kapacitásmódosítások segítségével,
- intenzivitási súlypontok kiszámítása a ráfordítást csökkentő intézkedések értelmében; a ráfordítási fajták relatív és abszolút szabaddá tétele,
- a döntéselőkészítés objektivizálása, pl. a termékek újjá-, ill. továbbfejlesztésére, vagy teljesítőképes technológiák és eljárások bevezetésére,
- a flexibilitás növelésére, azaz az optimumszámítási modell nagy alkalmazkodóképessége a legkülönbözőbb üzemgazdasági problematikához,
- a reagálási képesség és gyorsaság növelése.

Új, a termelési programban nem létező termékek figyelembevételével a lineáris programozási modellben első ízben lehetséges megállapítani, hogy gazdaságilag mikor és milyen mértékben leghatásosabb egy termék felváltása. Ilyen mérvű tudományos objektivitással ugyancsak első ízben lehetséges az innovációkra és beruházásokra vonatkozó döntésekről megfelelő megállapításokat tenni. A komplex módszer alkalmazásával még a következő hatások érhetők el:

a) *Optimumszámítási hatás*

Ez a hatás, az ismert lineáris programozáshoz viszonyítva, legalább kétszer akkora. Az egyes komplex lépésekben bekövetkezhet az optimumszámítási kritérium változása. Ez a célfüggvény egy előre megadott értékének elérésekor történik. A célfüggvényt a korlátozó rendszerbe mint lefelé (maximálásnál), illetve felfelé korlátozott feltételt vesszük be. Így valósíthatjuk meg a komplex lépések folyamán a különböző célfüggvényeknek bizonyos célelérési fokait.

b) *Racionalizálási hatás*

A komplex módszer alkalmazása lehetővé teszi a munkaidő megtakarítását, és jelentősen növeli az alkotómunka részét, pl. egy részletes üzemi kapacitásmérleg, vagy a termelési program változatainak kidolgozása esetében, és biztosítja ennek a programnak a megvalósítását állandóan változó termelési feltételek mellett.

c) *Flexibilitási hatás*

A komplex módszer segítségével és a termelési változatok gyors kiszámításával, különösen a megváltozott üzemi feltételek között, a korszerű számítástechnika alkalmazásával, a legrövidebb időn belül döntési segítséget bocsáthatunk a vezetők rendelkezésére.

d) *Információs hatás*

A komplex módszer fontos objektív információkat nyújt a vállalati szakszolgálatoknak az üzemi kapacitás szűk keresztmetszeteiről és aránytalanságairól,

az intenzívvé tétel súlypontjairól (gyártási idő sürgösségéről és az anyagmegtakarításról), a szükséges beruházásokról, a munkatemelékenységek növelésének súlypontjairól, a munkaerő felosztásáról, valamint az ár-ráfordítás viszonyáról az össz szemlélt termékeket illetően. Az eddig nem termelt, újonnan kifejlesztett termékek számbavétele lehetővé teszi a vezető számára, hogy döntést hozzon az új termékek termelési programba való felvételének optimális időpontjáról.

e) Szervezési hatás

A komplex módszer alkalmazásánál a vállalati szakszolgálatok együttműködése a lényegesen magasabb fokú tájékozottság révén magasabb szintre emelkedhet. A szervezési hatás az elsődleges adatszervezés megjavításának, az adatbank-technika tökéletesítésének és az optimumszámítási adattárak automatikus képzésének szükségességéből ered.

Tóth Rudolf fordítása
Szaklektor: dr. Szórád György

Rezime

EFIKASNO I OPTIMALNO RUKOVOĐENJE PROCESIMA PROIZVODNJE PRIMENOM KOMPLEKSNOG METODA

Većina matematičkih optimizacionih modela za ekonomske objekte ima linearni karakter. Efikasnost ovih modela je sve više povezana sa mogućnošću uzimanja u obzir dekompozicionih, dinamičnih i slučajnih stohastičkih svojstava ekonomskih procesa. U tom pogledu jedan od uspešnih puteva usavršavanja primene linearnih optimizacionih modela je tzv. kompleksni metod. Ovaj metod omogućuje početak optimizacije sa modelom, čiji se parametri smatraju dekompozicionim ili nepotpunim. Postavljanje zadatka se uzima kao promenljiva. Zbog toga se, posle nalaska optimalnog rešenja početnog zadatka iterativnim proračunavanjem vrši promena onih parametara koji najviše ograničavaju – onemogućuju optimalno rešenje. Kompleksni metod ima 15 varijanata sa različitim postavljanjima promenljivog modela. Jedan od osobina konačnog optimalnog rešenja koje je bilo dobijeno nakon nekolicine optimizacionih proračuna (tj. kompleksnih poteza) je njegova invariantnost određenih funkcija mnogokriterijalnog zadatka. Na taj način, kompleksni metod usavršava optimalni proračun najrazličitijih ekonomskih zadataka u okvirima krupnih ekonomskih objekata uz pomoć višepoteznog iterativnog procesa optimizacije. Procedura kompleksne metode se zasniva na kompleksnom korišćenju dualnih cena.

Эффективность и оптимально управление производственным процессами применением комплексного метода

Большинство математических оптимизационных моделей для экономических объектов носит линейный характер. Эффективность этих моделей всё более связана с возможностью учёта размытых, динамических и стохастических свойств экономических процессов. В этом отношении одним успешным путём совершенствования применения линейных оптимизационных моделей является так называемый комплексный метод. Этот метод позволяет начинать оптимизацию с моделью, параметры которой считаются размытыми или неполными. Постановка задачи рассматривается как переменная. Поэтому проводится после нахождения оптимального решения исходной задачи итеративным расчётом изменение тех параметров, которые больше всех ограничивают оптимальное решение. Комплексный метод имеет для этого 15 вариантов с различными постановками изменчивой модели. Одной особенностью окончательного оптимального решения, которое было получено после несколько оптимизационных расчётов (т. е. комплексных шагов), является его инвариантность по целевым функциям многокритериальной задачи. Таким образом комплексный метод совершенствует оптимальный расчёт самых различных экономических задач в рамках крупных экономических объектов с помощью многошагового итеративного процесса оптимизации. Процедура комплексного метода основывается на комплексном использовании двойственных оценок.

Kerékgyártó István

ALTERNATÍVÁK A POLGÁRI ÉS A MARXISTA PEDAGÓGIÁBAN

I.

A polgári pedagógiában valahányszor megkísérelük racionálisan újraértelmezni a nevelés helyét a társadalmi gyakorlat rendszerében, valamint a nevelési válság meghaladására irányuló lehetőségeket, szinte elmaradhatatlan a kérdésfelvetések meglehetősen azonossága. A nevelés radikális alternatíváit érintő vita maga is a polgári nevelés válságának a jele; az *I. illich-i* iskolaszemlélet és nevelésfelfogás csak úgy, mint az ipari társadalom elméletén kinőtt „emberi beruházás” koncepció – radikális vagy konvencionális előjellel, teljes vagy részleges elméleti okfejtéssel – hasonló társadalomkritikán alapul. Ha az okokra kérdezzük, a következtetések hasonlósága is kézenfekvő, hiszen a legfejlettebb kapitalista államok történetében az említett elméletek szerzői (így például S. Bernfeld, Frainet, ill. I. Illich) új fejlődési szakaszt látnak, melynek megkülönböztető jegye a szimbolikus „emberi tőke” fontosságának nagymértvű növekedése. A nevelés helyét és szerepét az ipari társadalomban persze nem csupán a kifejezetten apologetikus szerepet betöltő pedagógia hívei képelenek helyesen megragadni, hanem az ún. radikális szemlélet elfogadói is. Az utóbbiak meglepő élességgel látják, hogy miközben az anyagi bőség fokozottan növekszik, ennek – más aspektusban – súlyos következményei is jelentkeznek: így az adott nevelési rendszer semmiképp sem tud elszakadni a fogyasztási kapitalizmus manipulációs gyakorlatától. S éppen a növekvő társadalmi szükségletkielégítés érdekében és következtében a nevelés és oktatás gyakorlata kizárólagosan eme követelmények alá kerül. Mind az „emberi beruházás védelmezői”, mind az „iskolátlanítás” neveléskritikusai abból az előfelvetésből indulnak ki, hogy a nevelés és oktatás csak akkor válhat a jelentkező társadalmi igények adekvát kielégítőjévé, ha képes megfogalmazni azokat az alapvető célokat, melyeket a polgári nevelési rendszernek közvetítenie kell akár az iskolában, akár az iskola falain kívül.

Bármilyen eltérően ítélik is meg azonban a nyugati pedagógusok a nevelés konkrét szerepét (akár elismerik „társadalmi feszültségeket áthidaló jellegét”, akár tagadják), egyaránt úgy látják, hogy a különbözőképpen funkcionáló ne-

velési gyakorlat végképp túljutott az *alapvető* ellentmondásokon. De – mint annyiszor – a nevelés akut válsága előfelvetéseiben rendítette meg a mégoly látványos pedagógiai elméleteket. A meglévő ellentmondások (melyek az USA-ban például az újratermelő művelődési esélyegyenlőtlenségek meglétét jelzik) reprezentatív módon rombolják szét az iménti helyzettel kapcsolatos illúziókat. Reprezentatív módon, hiszen ezek a jelenségek nem csupán az oktatási-nevelési rendszer középpontjában álló problémák jelképei és összefoglalásai. Hogy a látszólagos fejlődés mögött is ott vannak az alapvető és megoldatlan antinómiák, azt nyomatékosan bizonyíthatja bármelyik kapitalista ország nevelésügye. Ha a radikális felfogást és az „establishmentpedagógiát” – akár megközelítő pontossággal is – el akarjuk különíteni egymástól, azt mondhatjuk: az iskolátlanítás elmélete – amely látszólag csak az iskolarendszer hagyományos szerepe ellen irányul – éppúgy az alapvető társadalmi ellentmondások elkendőzését van hivatva képviselni, mint a fennálló rendszer védelmében testet öltő koncepció, amely enyhébb formában a reformpedagógia megújuló irányzataiban konstituálódik.¹ A különféle „emberi beruházás” elméletek ráadásul még azt a törekvést is magukban foglalják, hogy az emberi kiképződést a társadalmi-gazdasági munkamegosztásból fakadó követelmények minden meghatározó törvénye alá rejtsek.

A fentebbi fejtegetésben burkoltan bennefoglaltatik az az állítás is, hogy a két felfogásmód nemcsak hogy egymással békésen összefér, hanem a kettő egymásból táplálkozik. Ha bizonyítani akarjuk ezt, elsősorban a fejlett kapitalista államok – látszólag merőben különböző – nevelési törekvéseivel érvelhetünk, noha ezek vázlatos összevetése semmiképp sem lehet elegendő a bizonyításhoz. Elméletileg azonban igen fontos az, hogy mindkét irányzat a *megosztott ember és a megosztott emberi gyakorlat* valóságából indul ki; így a művelődési és műveltségügyi különbözőségek *pedagógiai felnevelése* egyszer s mindenkorra elkerülhetetlen. Sőt éppen az utóbbi felfogásban (az „establishmentpedagógiában”) vehető észre a formális nevelési célok legkövetkezetesebb szemlélete, amely természetesen éppannyira antinomikus, mint a többi felemás változat. A legújabb kísérletek² fényében azonban még az emberi beruházás elméletének védelmezői is a fennálló hatalom tántoríthatatlan híveinek látszanak, mégha kétségbeesve szemlélik is elképzeléseik kudarcát. Ebből számunkra voltaképp az a legfontosabb nevelésfilozófiai kérdés, mennyiben jellelhetnek összehasonlítási alapot a szocialista nevelés valóságos radikalizmusának kimutatásához. Ha ugyanis erre válaszolni tudunk, az ún. polgári pedagógiai forradalom tévútra vivő lehetőségei azonnal világossá válnak. Az elsőként említett felfogásmód végeredményben a *tanuló társadalom* fikciójával helyettesítené a valóságos pedagógiai munkát; a modern tömegkommunikációs eszközöket felhasználva véli megoldani a hiányosságokat, joggal számítva az elsőbbségre. Ez a koncepció annál is inkább ellentmondásos, mert amíg a kapitalizmusban fennáll a társadalmi egyenlőtlenségek sajátos újratermelődése, s ennek pedagógiai legitimizálása³, addig a polgári pedagógia ún. radikális megújítói elvileg sem juthatnak pedagógiájuk Ariadné fonalának végére. A másik típus korántsem ennyire látványos, már csak azért sem, mert a jelenlévő nevelési rendszer megváltoztatásának legfeljebb az óvatos reformizálásáig jut el.

A manipuláltság kérdésselvetésének körén belül maradva máskülönben sem nyílik semmiféle számottevő alternatíva. A marxista nevelés oldaláról persze csak a legnagyobb veszéllyel adhatnánk és kínálhatnánk biztos hatású recepteket; annyit azonban talán megtehetünk, hogy mindannak alapján, amit e felfogás kritikailag értékelni tud, s amit a kezdeti állapotban levő kutatások jeleznek, néhány alapvető társadalmi okot körülírunk, s ezek – ha helytállóak – ma-
guk kínálják a megoldást.

II.

Az első kérdéskomplexum a nevelés és társadalmi gyakorlat összefüggésével kapcsolatos, vagy még pontosabban azzal az alternatívával, hogy az össz-társadalmi gyakorlatra kell-e felkészíteni a tanulókat vagy egy elvont ember-eszmény megvalósulását lehetővé tevő társadalmi viszonyokra. Eme alternatíva realitását már *Antonio Gramsci* is felismerte, aki – ha túlságosan távolról is – végső soron praxisfilozófiáját vonatkoztatta – sőt extrapolálta – a pedagógiára. Gramsci fejtegetése alapján értelmezhetővé válik ez az elvontnak tűnő szembenállás. A természeti-spontán és a történeti-voluntarista koncepció, amelynek szembenállása már a kezdeti szociális nevelésben is észrevehető, nem oldható fel másként, csak úgy, ha tisztázzuk, melyik az a nevelési alapelv, amely az egységes intellektuális és manuális iskolát élte.⁴ „Gramsci – mint a szervezésre vonatkozó elgondolásainak kifejtésekor előző jegyzetében – a technika és a tudomány modern fejlődésének következményeként a kettészakadt, sőt szét-hullott kulturális-nevelési alapelv válságából indul ki, s az 1923-as Gentile-reform után történt iskolaszervezés elemzésével összefüggésben fejti ki nézeteit a kulturális nevelés kérdésében. Ez a reform szentesítette, sőt megkettőzte a szakadást azzal, hogy nemcsak különböző iskolatípusokat hozott létre (humán-szakmai), de különböző fokozatúakat is (elemi-közép-felső).”⁵ Tegyük azonban itt azonnal két megszorítást. Az egyik az ösztönös szemlélet nyilvánvaló elégtelenségére, leegyszerűsítésére vonatkozik, a másik pedig arra – amit egyébként a Gramsci által oly gyakran emlegetett „fordizmus” szemlélete alapján érthetünk meg –, hogy a pragmatista nevelés számos korszerű és használható elemet is tartalmaz, különösen a technikai nevelés tekintetében.

A rendkívül következetes „gyakorlatnevelés” másik oldala viszont egy éppoly következetes valóságos emberi egyenlőség kifejezése, amely végigvonul a nevelés egész gyakorlatában, mint ahogyan ez bármely *nem formális elméletben* tapasztalható. Részben azért, mert az osztálytársadalmi gyakorlatra előkészítő nevelés végső soron a legalapvetőbb társadalmi tevékenységi módok reprodukcióját jelenti (így a tanítást-tanulást, munkát, a közéleti- és szabadidő-tevékenységet). A tanuló egész személyiségét kibontakoztató pedagógiai szándék éppolyan fontos, mint – a differenciált követelménytámasztás alapján – az egyéni képességek és szükségletek (Gramsci kifejezésével: az intellektuális és manuális képességek) sokoldalú formálása. Ha a nevelés valóságos egyenlőségéről lehet beszélni, akkor mindenképp e felfogás fejezi ki legteljesebben. Másrészt a gyakorlatnevelésből – mely leginkább az *önigazgató rendszer*

széles lehetőségeket teremtő és feltételező keretei között valósítható meg – teljes mértékben implikálja a nevelés és társadalmi gyakorlat konkrét azonosságát, melyben K. Marx találó elemzése szerint a „szubjektumok termelése” történik. Mármost nem a radikális formai demokratizmus és az ideológiailag is alátámasztott, minden téren dokumentáltnak látszó „tanuló társadalom” feltételezéséről van szó, hanem a nevelés új funkcionális meghatározásáról, melyben valóban a társadalmi egyenlőségek appercepciója és pedagógiai tudatosítása a legfontosabb mozzanat. Éppen ezért a következőkben csak néhány, talán nem egészen ötletszerűen kiemelt jelenséget érintenénk a címbeli probléma szerteágazó összefüggései közül.

Vajon a polgári pedagógia ún. radikális alternatíváit egy az egyben le kell vetnünk? Nem áll módomban kitérni e kérdés elmélettörténeti összefüggéseire, csak arra utalok, hogy a *herbarti* szemléleten alapuló iskolával, sőt a nevelés és oktatás egész rendszerével kapcsolatos elutasítások – elméletileg – korántsem tűnnek teljesen indokoltnak. Az I. illich-i elmélet ugyan a nevelés rendszer alapjainak lerombolásához is vezethet, de a herbarti szemléletet elutasító kritikát eleve termékenyítővé tette a nevelés és oktatás új formáira irányuló szakadatlan módszertani kísérletezés, jóllehet az utólagos interpretáció – némiképp torzítva – sokszor keltette azt a látszatot, mely a kiuttalanság érzetét sugallta. Az iskoláztatás néven számontartott irányzat – ha közvetlenül nem is – indirekt módon a permanens nevelés és művelődés szükségességének megértéséig is vezetett. A kérdés modern története, melyben a probléma súlypontja az iskolánkívüliségre helyeződik át, még világosabban mutatja a permanens nevelés és művelődés igényének vállalását. Kettős értelemben mutatja ennek az ipari társadalomban jelentkező fontosságát: egyrészt a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése következtében fokozatosan nő az egyének közti művelődési esélyegyenlőtlenség, éppen ezért – ha elvontan is – mindenképp szükség van a művelődési nivellálást elősegítő programokra. Másrészt egy ponton saját célkitűzései következtében válik minőségileg is reflektálhatóvá a permanens művelődés e felfogása. Arra ugyanis – éppen a társadalmi berendezkedés következtében nincs mód, hogy a hagyományos nevelési rendszer *hagyományos* eszközeivel szüntesse meg a fennálló esélyegyenlőtlenségeket. Éppen ellenkezőleg olyan új formákat kell kialakítani, melyek a nevelés és művelődés formális egyenlőségét reprezentálják. Ezzel azonban a kör bezárult, hiszen az egyik oldalon a programot látjuk, a kulturális integrációra vágyó elméleti kísérleteket, a másikon pedig az elvont szándékot realizálni kívánó elvont gyakorlatot.

Hasonló képet mutat a „szabad nevelés” elmélete is. Ennek a XX. század elején kialakuló irányzatnak, mely az irányítatlanság egészen sajátos pedagógiáját fejlesztette ki, mindmáig számos követője akad. Sőt egyenesen azt tartják az egyedüli radikális alternatívának, mely egyúttal a polgári nevelési válság meghaladását is feltételezi. De amikor már ez a szabad nevelés mindenfajta pedagógiai tervet, tervezést nélkülöz, nehezen lehet elképzelni mint egyedül üdvözítő felfogást. Ez a *Snyders* által is jelzett „elhalasztott válságelmélet” valójában megszületésének pillanatában is ellentmondásokkal volt terhes, jóllehet az a radikális változtatás, amely mindenekelőtt a „németutas” oktatási-nevelési rendszerrel szemben jelentkezett, tagadhatatlan eredményeket hozott.⁶

III.

Köztudomású, hogy a nevelés – aforisztikusan fogalmazva – nem jelent mást, mint az emberi természet társadalmi módosítását. Problémánk szempontjából az a fontos, hogy a nevelés egész struktúrájának mennyiben válik elengedhetetlen feltételévé ez a „társadalmi módosítás”.⁷ Az össztársadalmi gyakorlatra előkészítő nevelés két ponton is kapcsolódik a társadalmi gyakorlathoz, pontosabban a legáltalánosabb társadalmi szükségletekhez. Egyrészt mindig is az alapvető társadalmi szükségletekből indul ki, mely már egyben feltételezi a gazdasági igények figyelembevételét is. Másrészt a nevelés, amely az alapvető társadalmi tevékenységi módok reprodukcióját viszi végbe, ebből a szempontból is az elválaszthatatlan kapcsolatot jelzi. Igen jellegzetes például ebben a vonatkozásban, hogy az így tervezett nevelő tevékenységek nemcsak a nevelés sajátos céljai szempontjából fontosak, hanem sokkal inkább a komplex emberművelés tekintetében. Nagy szükség van ennek hangsúlyozására, hiszen egy mindenkori társadalmat emberivé, otthonossá, elviselhetővé – többek között – a műveltség magas színvonala tehet, s azt megkövetelni nem elég; ennek feltételeit már idejében meg kell teremteni, minél fiatalabb korban, minél általánosabban, annál nagyobb és hamarabb kecsegtető sikerrel. Igaz viszont, hogy a társadalmi szükségletek közül a legáltalánosabbakat kiválasztani és ugyanakkor a konkrét igényeket is szem előtt tartani, cseppet sem könnyű feladat. Érthető tehát, hogy az alternatívák valóra váltása semmiképp sem jelentheti egy-egy lehetőségnek a kizárólagossá tételét; a fejlődés elengedhetetlen kritériuma az állandó lehetőségek közti választás. Az az embereszmény, amelyet a tradicionális pedagógia célul tűzött, elvontságában jószerével csak ideológiai töltésű volt; valamiféle idealisztikus homályosság vette körül, senki sem tudta konkrétan megmondani, milyen is a kommunista személyiség, de mindenki arról beszélt.

Ha a társadalmi szükségletek oldaláról közelítjük meg a problémákat, akkor a polgári és a marxista felfogás közti különbség még inkább világosabbá válik. A kreativitás, az önálló kezdeményezés, a felelősségvállalás, melyek a tanulókkal szemben szükségképp mint kívánatos tulajdonságok jelennek meg, társadalmi méretekben végső soron a *szocialista nevelés és művelődés távlati tervezésével* függenek össze. S hogy mennyire nem másodlagos feladat, azt számos oktatás- és művelődésgazdaságtani felmérésből kiolvashatjuk, nemegyszer olyan meggyőző erővel, aminek figyelmen kívül hagyása a legkisebb mértékig sem érthető. Akár az öngazgatásos társadalom viszonyait vesszük szemügyre, akár az államigazgatási rendszerüket, tagadhatatlan feladatként fogalmozódik meg – marxi kifejezéssel élve – a szubjektumok eddigénél hatékonyabb „termelése”. (Az emberi beruházás elméletének még fel nem dolgozott jelenségeit, összefüggéseit csak felvetésszerűen jelezhetjük. Valószínűleg éppúgy szerepet játszik ebben a gazdasági struktúrában beálló változás, mint a felgyorsult tudományos-technikai forradalom a társadalmi gyakorlat minden részét átható jellege.)

A hagyományos nevelési rendszer polgári kritikája szintén végrehajtott egy kettős, induláskor (elméletileg) haladó és mindenképpen kikerülhetetlen fel-

adatot. Először is, a permanens művelődésről vallott felfogás érdekében bizonyos fokig „lerombolta” a tradicionális műveltségkonceptiót, melyet a zárt iskolarendszer alakított ki, s helyébe az élethosszig tartó „kultúraelsajátítást” állította.⁸ Másodszer, a permanens nevelés alapelvét elfogadva, az egyén önképzését a legtöbb szerző úgy tekintette, mint ami a gyermek legfiatalabb éveitől a legidősebb koráig tart, ezért az elvnek megfelelően *integrált szervezetre* is szükség van, amely a tanulás lehetőségét biztosítja. Ennek megfelelően az UNESCO Nemzetközi Bizottsága 1965-ben külön javaslatban állapította meg, hogy az integrációt meg kell teremteni mind vertikális irányban, vagyis az élet minden szakaszára kiterjedően, mind horizontálisan, tehát az egyén és társadalom legkülönbözőbb területeire kiterjedően. A hatvanas évekkel kezdődő „sputnyik sokk” következtében azonban még inkább ráirányult a figyelem a kezdetben forradalminak tűnő elméletek hiányosságaira; s ha nem is erőteljesen, de megkezdődött egy kiábrándulási folyamat. Ebben az időben szaporodtak meg azok a kísérletek, melyek nyíltan a szabad nevelés hegemóniáját voltak hivatva biztosítani. Ennek az időszaknak a sajátosságait – a különbözőségek ellenére – a *monolitikus szemlélettel szembeni pluralisztikus felfogás határozta meg*. Ekkoriban már nem a nevelés egészére irányult a figyelem, hanem az egyes területek megreformálására.

Ugyanakkor az utóbbi évtizedet korai volna még a nyílt válság kiteljesülő időszakának nevezni, de mindenesetre úgy jellemezhetjük (a jelen fejleményei legalább ennyit bizonyítanak), hogy a polgári pedagógia radikalizmusa eljutott megszűnésének határáig, mégpedig több – egymástól el nem választható – tényező következtében. Az egységes nevelési gyakorlat hiánya alapjaiban rendítette meg a harmonikus ipari társadalom mítoszán alapuló nevelési-művelődési rendszert; ez messze túlmutat az „emberi beruházás” elméletének társadalmi-pedagógiai összefüggésein. S ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy az iskola a tudományos-technikai forradalom és a vele járó társadalmi-kulturális következmények korában egyszerűen képtelen mindazoknak a feladatoknak a teljesítésére, amelyeket a hagyományos társadalmakban teljesített sok száz évszázadon keresztül, ahol a műveltség köre korlátozott volt, azok az erőfeszítések, amelyek úgy akarják megformálni az iskolarendszert, hogy az saját keretein belül eleget tudjon tenni az egyetemes képzés követelményeinek, eleve kudarcra vannak ítélve. A humánus iskola – mely a szabad nevelés elméletén nőtt ki – ugyanúgy a társadalmi szelekció szerepét tölti be, mint a hagyományos „kaszárnyaiskola”, csak sokkal kiélezettebb formában, mivel egyre erősebben az iskolai bizonyítványokért és oklevelekért folyik a verseny. Ennek a funkciónak a negatív következményeit elsősorban azok a társadalmak érzik, amelyek nem képesek nagy összeget áldozni az iskolaügyre.

Eddig azt igyekeztünk vázolni, miképp halmozódtak fel a polgári nevelési rendszerben – szinte a formális demokrácia kiterjesztésével egyenes arányban – az egymásnak ellentmondó kísérletek és az ún. radikális alternatívák. Nem tekinthetjük tehát csodának, ha a nevelési rendszer alapjainak kétségessé válásával mozgásba jönnek az alapvető célkitűzéseket megkérdőjelező kritikák is. És nem is az az igazi kérdés, melyik elképzelés válik tarthatóvá, hanem egy-egy elmélet mennyire képes teljes programot adni. A nevelési kísérletek alapjainak

tisztázatlanságát kell kiemelnünk, mert hiába állítják a polgári pedagógusok az új fejlődési perspektívák kidolgozásának igényét előtérbe, a lényeges kérdések megoldatlansága nyilvánvaló.

A perspektívák kidolgozásához azonban szorosan hozzátartozik az a nagy kérdéskör, melyet számos elméleti szakember a fejlődéssel kapcsolatban oly sokszor hangoztatott: a múlt értékeinek visszavétele, az eddigi eredmények formális-önkritikus számbavétele. Bármelyik alternatívát vesszük vizsgálat alá, mindegyik kísérletnek megvannak azok az elhibázott csomópontjai, melyek torzítóan hatnak tovább a jelen eseményeiben. Az első a reformpedagógia lehetőségeinek erőszakos továbbmentése, amely a neokapitalizmus nevelési rendszerének (egyébként igen következetlenül előtérbe állított) szabad nevelési elképzelésével helyettesítette a tényleges reformokat. A másik a pluralisztikus törekvésekkel kapcsolatos, amelynek csupán egyik lehetősége realizálódott az általunk előbb futólag jellemzett fejlődésben. Ha viszont az ún. radikális alternatíva hívei a hagyományos nevelési modellek tagadását kizárólagosnak tekintik, ennek megnövekedett, de a belső reformokkal alig érintkező törekvéseit egyedül üdvözítőnek látják, akkor csak a megvalósítandó programot szembesítik ígéreteivel. És amikor a tagadásra utalnak – várákozásukban csalódva – felrúgják az elért eredményeket, ez ugyanannak a krízisnek a szükségszerű következménye. De az értékek visszavételéhez azokat a „karakterbetegségeket” is le kell küzdeni, amelyeket az elsikkasztott lehetőségek évtizedek alatt kitermeltek.

A reformpedagógia törekvéseihez kapcsolódó pedagógusoknak még mérhetetlen illúziói voltak a megújított nevelés iránt. De ezeket az illúziókat már a kezdet kezdetén kezdte felváltani az egyre gyorsuló kiábrándulás. Többek között ezért is kelthetett e polgári szakemberek körében valóságos sokkhatást a marxista nevelés nem várt forradalma. Ezt hangsúlyozva azonban semmiképp sem szabad gondolnunk arra, hogy a marxista nevelés minden ízében ellentmondás nélküli, mivel könnyen áldozatul esnénk a végtelenül leegyszerűsített ideológiái ítéletnek. A kétségtelen és a legújabb nevelési kísérletekben olyan erőteljesen megnyilatkozó alternatívák valóságos alapjait minden bizonnyal máshol kell keresnünk.

IV.

Az osztályadalmi gyakorlatra előkészítő nevelés, mely az öngazgatásos viszonyok között bizonyosan erőteljesebben érvényesülhet, mint az államigazgatási rendszerben, egyértelműen a valóságos lehetőségek valóra váltását elővételezi. Ezeket a lehetőségeket már sokan értelmezték; realitásukat nem kisebb célkitűzésekben lehet összefoglalni, mint a minden tanulóra kiterjedő „nevelési egyenlőség” valóban átfogó követelményében. A szocialista társadalmak nevelési gyakorlata – marxi kifejezéssel élve – *a szubjektumok termelésének* legadekvátabb alapját jelenti, amennyiben minden egyén „kiképződését és kiművelését” célozza meg. Így bontakozik ki az a sajátosnak mondható nevelési gyakorlat, mely „öntudatosan” hordozza és követeli minden egyén

szabad kifejlődését úgy, hogy közben a közösségek alakítását is fontos feladatként jelöli meg. Ennek a körülménynek mint egyik összetevőnek a figyelembevétele talán érthetőbbé teszi annak az ellenállhatatlanul kibontakozó nevelési-művelődési gyakorlatnak a társadalmi relevanciáját, amelyet eddig vázolni igyekeztünk.

Elvileg mérséklő szerepet játszanak e kibontakozással szemben azok az elképzelések, melyek a hagyományos szocialista nevelés lehetőségeiből indulnak ki. Hogy azonban milyen ellentmondásos következményei lehetnek ennek, azt éppen a permanens művelődés jelenlevő hiányaiból tudhatjuk meg. E tradicionálisnak mondható nevelés – mely mindenekelőtt a nevelési célkitűzések elvontságában, a nevelési területek szétdaraboltságában jelentkezik – mind az egyén, mind a közösség fejlődése szempontjából visszahúzó. Egyrészt ha csupán az elvont embereszmény minden meghatározó követelménye alapján kívánjuk formálni a tanulókat, egyre távolabb kerülünk a valóságos pedagógiai céloktól; másrészt egy-egy nevelő tevékenység kizárólagossá tétele is hasonló megtorpanásokhoz vezet.⁹

Mindenesetre attól a ténytől sem szabad elvonatkoztatnunk, hogy – az össz-társadalmi gyakorlatra való előkészítés szerepét elfogadva – a legidősebb problémának a *nevelő tevékenységek és a nevelési célrendszer összefüggéseinek* eddiginél jóval konkrétabb elemzése látszik. Ha abból indulunk ki, hogy a nevelési céloknak azokat a társadalmilag szükséges képességeket kell megfogalmazniuk, melyeket a szocialista nevelésnek mint tervezett rendszernek reprodukálnia kell, akkor a társadalmilag szükséges képességeknek és nembeli objektívációknak eszközként kell jelen lenniük a nevelési folyamatban. S ha a reprodukciós cél maga az egyén, az így leírt nevelési folyamat megtervezésénél figyelembe kell venni a négy alaptévékenység (tanítás-tanulás, munka, közéleti- és szabadidő-tevékenység) kibontakozhatóságát is, nem beszélve azon alkotó tevékenységek egyéni és közösségi formáiról, melyekben a tanulók valóban felismerhetik lehetőségeiket. A nevelés és oktatás funkcionális rendszeréről csak ennek alapján lehet megállapítani azokat az alapelveket, melyek egyfelől a nevelő tevékenységek végzésére irányulnak, másfelől – a társadalmi szükségletekre reflektálva – az általános nevelés tartalmát, funkcióit határolják körül. Ez a rendszer – vitathatatlanul – csak a meglevő lehetőségekre épülhet, hiszen kiinduló talaja az adott nevelési gyakorlat, mely meghatározott társadalmi szükségletekhez kapcsolódik.

Mivel ebben a rendszerben éppúgy differenciálni kell a nevelő tevékenységeket, mint a társadalmilag szükséges képességeket egyének között el- és felosztva, ezzel végső soron a társadalmi igények úgynevezett „pedagógiai transzmissziójának” alapvető törvényéhez jutunk el. Ahhoz ti., hogy a „társadalmilag szükséges képességek csak akkor funkcionálhatnak pedagógiai célokként, ha ezek a képességek mint eszközök vannak a nevelési folyamatban”.¹⁰ A nevelő tevékenységek és a nevelési célrendszer összefüggésének nyomon követése tehát a társadalmi gyakorlatra előkészítő nevelés szempontjából már a vizsgált feladat megnevezésében is magában foglalja a többoldalú megközelítés igényét. A fentebbiekben vázolt elképzelés mint a marxista nevelés egyik alternatívájának értelmezése, mely merőben különbözik a nevelési folyamat

hagyományos felfogásától, elsősorban a nevelő tevékenységek pontos körülhatárolásának feladatát veti fel. Erre az utóbbi időben már számos kísérlet történt¹¹, amelynek értékelésére és alkalmazhatóságára vonatkozóan a marxista pedagógusok körében nem teljesen azonosak a vélemények. Maguknak a nevelő tevékenységeknek a létjogosultságát egyetlen marxista pedagógus sem vitatja, hiszen éppen a marxista neveléstudomány hangsúlyozza a nevelő tevékenységek *komplex* jellegét, azt, hogy a nevelési ráhatásokat semmiképp sem lehet kizárólag egyirányú folyamatként értelmezni, hanem csak a nevelés integratív eszközrendszerének segítségével lehet megragadni.

Az integratív jelleg ebben az értelemben nem jelent mást, mint azt a folyamatot, mely lényegében közvetítőként lép fel a tanuló és a társadalmilag szükséges képességek elsajátítása között. A társadalmilag szükséges tevékenységek reprodukciója alkotja a nevelés struktúráját, szerkezetét. Ami a társadalmi tevékenységi módok kijelölését illeti, az ezeknek a tevékenységi módoknak pedagógiai reprodukciójától az osztálytársadalmi gyakorlat szubjektumainak termelése függ. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a társadalmi gyakorlat pedagógiai reprodukálásán belül különbözőképpen funkcionál a nevelés akkor, ha például a nevelő tevékenységek közül csupán a *tanítás-tanulás* jelenti az iskola számára magát a nevelési célrendszert, mint amikor a négy alaptévékenység a döntő. Viszont ez magában a nevelési célrendszer jellegében és ebből következően funkcióiban is változást idéz elő: az emberi aktivitás kifejlesztésének problémája ugyanis az eddigiektől eltérő megközelítést igényel. S ez az eltérő megközelítés lényegében a marxista nevelés egyik alternatívájának végiggondolását és megvalósítását igényli.

Mindezzel csupán néhány alkotóelemet emeltünk ki annak a helyzetnek a szerkezetéből és történetéből, amely részint a legújabb polgári nevelési alternatívák kapcsán megújulásnak hat, de amely az alapvető ellentmondások megoldatlanságát bizonyítja. Az iskola komplexitása és a sokoldalúság eszménye, amely oly fontos szerepet játszik akár a szabad nevelés elméletében, akár a „humánus iskola” kialakítását célzó törekvésekben, szintén nem elhanyagolható szempont. Noha ezen a ponton kapcsolódnak a marxista nevelés alternatívái is a fejlődéshez, a kritikus számbavételt azonban semmi sem helyettesítheti. A szocialista társadalomban az imént említett lehetőségek valóra váltásához társadalmilag adottak a feltételek; akár valóságosan, akár elvontan jelentkeznek is ezek, mindenképp az új nevelési gyakorlat kialakításának alapját képezik. Ha tehát erőfeszítéseink egyszerre irányulnak a polgári nevelés radikális alternatíváinak kritikájára és a marxista nevelés valóságos lehetőségeinek fokozatos felderítésére és lépésről lépésre történő energikus megvalósítására, egy olyan nevelési gyakorlat kikristályosítására, amely az osztálytársadalmi gyakorlatra való előkészítés követelményén állva, igen hosszú időszakra megoldja az emberi természet folyamatos társadalmi módosítását (Marx), akkor mindinkább mintává válhatunk a válaszutak keresésében.

Jegyzetek

- ¹ W. Scheibe: Die reformpädagogische Erziehung. W. B. – Basel, 1971. 157. o. skk.
- ² H. v. Hentig: Was ist eine humane Schule? C. H. Verlag, München, 1976. 45. o. skk.
- ³ P. Bourdieu: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Gondolat K., Budapest, 1978. 44. o., ill. 134. o.
- ⁴ A. Gramsci: Válaszút a pedagógiában. Akadémiai K., Budapest, 1979. 120. o.
- ⁵ Gramsci: I. m. 23. o.
- ⁶ G. Snyders: Pédagogie progressiste. Presses Universitaires de France. Paris, 1971. 78. o.
- ⁷ Kerékgyártó István: A nevelés helye a társadalmi reprodukció rendszerében. Budapest, 1980. MTA Pedagógiai Kutató Csoport, 24. o.
- ⁸ K. Schleisher: Die Notwendigkeit einer antropologisch-ökologischen Dimension in der Curriculum-Entwicklung. International Review of Education, 1977. 1. sz. 79. o.
- ⁹ Mihály Ottó: Nevelésfilozófia és pedagógiai célelmélet. Akadémiai K., Budapest, 1974.
- ¹⁰ Gáspár László: A társadalmi gyakorlat szükségletei és az általános nevelés tartalma. Akadémiai K., Budapest, 1977. 36. o.
- ¹¹ Gáspár: I. m. 37. o.

Rezime

Alternative građanske i marxističke pedagogije

Autor razglaba dosta duboko, pitanja razvoja pedagogije u ogledalu upoređenja građanske i marxističke pedagogije. Njegova izlaganja nisu potpuno slobodna krutih protivstavova, ali to mu ne smeta da zastupa u krajnjoj liniji prihvatljive stavove i da izvlači odgovarajuće prihvatljive zaključke. On prikazuje zanimljivo veze i povezanosti, te međusobne odnose između obrazovanja i društvene prakse. Konstatuje ispravno da „ako želimo formirati učenike samo na bazi sveobuhvatnog zahteva apstraktne, humane ideje, stići ćemo sve dalje od stvarnih pedagoških ciljeva“, te da je prema tome potrebno poći od duboke analize povezanosti sistema obrazovnih ciljeva i društvene prakse. Rešenje odnosno krajnji cilj integralne izgradnje sistema obrazovanja, koja obuhvata i pokreće sve faktore i sa takve tačke gledišta, kao i sa gledišta razvijanja pedagogije, njegov rad sadrži više savremenih i prihvatljivih stavova i zamisli.

Resumee

Alternativen der bürgerlichen und marxistischen Pedagogie

Der Verfasser bearbeitet die Fragen der Entwicklung der Pedagogie, genügend tiefgehend, im Spiegel des Vergleiches der bürgerlichen und marxistischen Pedagogie. Seine Ausführungen sind nicht immer von steifen Gegenstellungen frei, das hindert ihm aber nicht daran, dass er zuletzt empfangbare Standpunkte vertritt und brauchbare Ergebnisse

se ausführt. Er beleuchtet interessant die Verbindungen und Wechselwirkungen der Erziehung und der gesellschaftlichen Praxis. Er stellt richtig fest, dass „wenn wir nur auf Grund der abstrakten menschenidee die Schüler formieren wollen, kommen wir immer weiter von den wirklichen pädagogischen Zielen fort.“, und dass man von der tieferen Untersuchung des Zusammenhanges der Erziehungstätigkeit und des Zielsystems der Erziehung ausgehen muss. Die Lösung bzw. das Endziel sieht er in der Ausarbeitung des integrierten, alle Faktoren ins Auge fassenden Erziehungssystems, aus diesem Standpunkt sowie auch aus dem Gesichtspunkt der Entwicklung der Pädagogie überhaupt, behält seine Arbeit mehrere zeitgemässe Lehrsätze und Gedanken.

Hódi Éva

EGY PÁLYAVÁLASZTÁSI FELMÉRÉS TANULSÁGAI

„A pályaválasztás célja, hogy olyan munkaterületre irányítsa az embereket, amelyek legjobban megfelelnek pszichofizikai tulajdonságaiknak, hajlamaiknak, amelyek összhangban vannak a társult munka szükségleteivel, és amelyek végzése során a legnagyobb lehetőségük van a sikerélményre” – idézi Nagy László *A pályaválasztás alapjai* című írásában az 1982-es pályaválasztási kongresszuson elfogadott jugoszláv koncepciót (1), mely külön kiemeli az egyéni óhajok és lehetőségek, valamint a közösségi szükségletek egyeztetésének szükségességét. Míg a korábbi években általánosan elfogadott elv szerint az egyéni képességeket vették meghatározónak a pályaválasztásban, az utóbbi időben fokozottan előtérbe kerülnek az életpálya megválasztásának társadalmi vonatkozásai. Szembetűnő, hogy újabban a szakmunkákban – e megváltozott követelményrendszer eredményeként – egyre több szó esik pályaaorientációról, tájékoztatásról, tanácsadásról. A pályaválasztás fogalma önmagában ugyanis gyakran téves elképzeléseket sugall. Sokak számára kizárólag azt jelenti, hogy a fiatalnak személyisége rejtett mélységeiből felszínre kell hoznia mindazokat a tulajdonságokat, képességeket, mindenkitől különböző hajlamokat, amelyek őt alkalmassá teszik egy bizonyos hivatásra, és így nem érzékelteti kellőképpen, hogy minden pályaválasztást döntő mértékben befolyásolnak az objektív társadalmi körülmények a szülők szociális lehetőségeitől kezdve a tényleges, valós társadalmi szükségletekig.

A kelet-európai szocialista országokban inkább a pályairányítás fogalma honosodott meg, nálunk pedig a pályaválasztási tanácsadás – írja Nagy László említett tanulmányában –, s megállapítja, hogy tanácsadásra akkor kerül sor, ha a fiatal nincs tisztában „pályaaalkalmasságával, képességeivel, egyéni lehetőségeivel, a pályakövetelményekkel, a munkafolyamat követelményeivel, a munkaerő-szükséglettel, egyszóval, ha a pályaválasztási döntéshozatal bizonyos nehézségekbe ütközik.” (2) Ez a fajta szolgáltatás azonban egyelőre jóval az igények alatt marad, annak ellenére, hogy fontos társadalmi érdeket képvisel, és mind a szülők, mind a pályaválasztás előtt álló fiatalok egyre nagyobb szükségét érzik az ilyen jellegű segítségnek.

A jelenlegi gyakorlat szerint az életpálya megválasztásában a fiatalnak a szülői

ház, az ismerősök, a barátok és az iskola nyújt segítséget, hivatásos szakemberek véleményét ritkán van alkalma kikérni. Így gyakran segítség helyett csak ellentmondó tanácsokat kap, amelyek még nehezebb helyzetbe hozzák. A szülők nagy része az iskoláztatást szorgalmazza, gyakran még olyankor is, ha a tanuló adottságai ezt nem teszik lehetővé, mások a szűkös elhelyezkedési lehetőségek láttán az iskolák ellen fordulnak. Általános jelenség az oktatási rendszerrel kapcsolatos elégedetlenség. Ennek legfőbb oka, hogy az esetek egy részében, a szó szoros értelmében használhatatlan a több éves munkával megszerzett diploma. Néhány hiányszakma kivételével egyre nehezebb munkába állni, s gyakori eset, hogy a végzett fiatal, aki nem egykönnyen jutott be annak idején a választott iskolába, évekig nem kap képzettségének megfelelő munkát. E hosszú évek alatt, melyet családja anyagi helyzetétől függően vagy várakozással tölt, vagy különböző alkalmi munkákat vállal, tudása „amortizálódik”, s ha végül mégis sikerül elhelyezkednie, a végzettséget dokumentáló okmány mögött már alig van tényleges tudás. Ennél is rosszabb, ha szakmaváltoztatásról, átképzésről kell gondoskodni. Ez a helyzet természetesen visszahat az iskolarendszerre, és elégedetlenséget szül, hisz a gyakorlat az, hogy az iskolák csak nagy késéssel veszik tudomásul és szüntetik meg azokat a szakokat, amelyek gyakorlatilag nem biztosítanak elhelyezkedési lehetőséget. Ha megszüntetik! Ismert olyan eset, hogy évek óta rendületlenül folyik a képzés egy olyan szakon, amelynek befejezése után még az első évfolyam diákjai közül is csak egy töredéknek sikerült munkába állnia. Persze az iskolák nem önállóan határozzák meg a különböző szakok megnyitását és megszüntetését, a beírható tanulók létszámát, tehát a felelősség nem őket terheli. Ismeretes – írja Tóth Lajos –, hogy tartományi szinten léteznek ún. „szakirányú oktatási érdekközösségek, amelyek a szakmai képzés finanszírozása mellett fontos szerepet töltenek be az oktatás-politika kialakításában és végrehajtásában, így az oktatás tervezésében is... Itt gyűjtik össze a káderigényekre vonatkozó adatokat... Az érdekközösségek megfelelő öngazgatási szervei állapítják meg az egyes szakokra beírható tanulók számát, tehát az oktatási központoknak a terveiket ehhez kell idomítaniuk.” (3)

Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy nem könnyű a dolga a most pályát választó fiatalnak. Ezzel a problémával az 1975/76-os tanévtől bevezetett átfordító reform óta az egységes középiskola második osztályát végző diák találja szembe magát. A korábbi évekhez viszonyítva két évvel kitolódott a döntés ideje, bár ezelőtt is volt lehetőség az „elodázásra”: aki gimnáziumba iratkozott, annak csak tizenkilenc éves korában kellett rászánnia magát a végleges választásra. Mivel a reform óta az általános iskola elvégzése után a tanulók gyakorlatilag teljes egészében beiratkoztak a középiskolába – igaz, hogy aztán nem elenyésző hányaduk „lemorzsolódott” – , a pályaválasztás időpontja a nagy többség számára későbbre került. Ebben a korban a személyiségfejlődés sajátosságaiból következően két évnek is nagy jelentősége van, így megnövekedett a feszültség a pályaválasztásban résztvevő-vállaló iskola, szülő és fiatal között. Az a diák, aki az általános iskola utolsó osztályában még könnyebben hagyja magát befolyásolni a szülő elképzelésétől, két év múlva esetleg határozottan ragaszkodik egyéni vágyaihoz. Esetleg – hangsúlyozom, mert az

sem ritka, hogy a szakirányú iskolába iratkozás időpontja előtt két héttel a tanulók egy része még a tökéletes kétségbeesés és tanácstalanság állapotában van, hogy aztán találmra beadja a papírjait valahová.

1980 júniusában a tanulók pályaválasztásának megkönnyítésére felmérést készítettünk az adatai Petar Drapšin KEHON Központ összes pályaválasztás előtt álló – tehát az egységes középiskola második osztályát végző – diákjával. A felmérés megszervezésében három érdekelt intézmény vett részt. A kiindulási Munkaközvetítő Hivatal és ennek adatai kirendeltsége, a község legnagyobb munkaszervezete, a POTISJE Szerszámgépgyár és a Petar Drapšin KEHON Központ megbízásából a felmérést pszichológus vezette, a munkában pedig pedagógusok és más szakemberek is részt vettek. (4) A felmérés célja az volt, hogy a gyakran ellentmondásos és nemritkán megalapozatlan ködös elképzelések helyett olyan pályára irányítsa a fiatalokat, amely egyéni adottságaik, képességeik, érdeklődésük maximális figyelembevételével a társadalmi-gazdasági igényeknek megfelel, elhelyezkedési lehetőségeket biztosít számukra, s ezáltal megkíméli őket a képességeik és lehetőségeik túltelítettségéből származó kudarcoktól, csalódásoktól. A felmérésben résztvevő diákok *Pályaválasztási útmutatót* kaptak, amelyben a pszichológus többek között felhívja a figyelmüket néhány fontos követelményre:

„Ahhoz, hogy leendő hivatásodat illetően helyesen dönthess – írja a pszichológus a Pályaválasztási útmutatóban – megfelelő önismerettel és pályaismerettel kell rendelkezned. Ami azt jelenti, hogy

1. tisztában kell lenned egyéni adottságaiddal, szándékaiddal, képességeiddel,
2. ismerned kell községed gazdasági feltételeit, munkaerő-szükségleteit és ezen belül egy pálya követelményeit.

... Döntéseidben ezért igyekezzél reális lenni:

- Hivatásod ne legyen mások vágyainak, el nem ért céljainak realizálása!
- Céljaid és vágyaid hozd összhangba adottságaiddal, ne akarj magadtól erődöt, képességeidet meghaladó dolgokat!
- Ne akarj mindenáron kitűnni hivatásválasztásoddal, ha ezzel csak a munkanélküliek táborát növeled!” (5)

A pályaválasztási tanácsadást elősegítő teszt-együttes nagyon sok információt szolgáltatott minden személyről. A kapott adatok alapján gyakorlatilag tiszta képet lehetett nyerni minden résztvevő tanuló intellektuális adottságairól, érdeklődési szférájáról, életfelfogásáról, kedvenc tevékenységéről, képességeiről.

Az így nyert személyiségképet kellett összevetni azzal a hivatással, illetve annak a hivatásnak a követelményeivel, amelyet ki-ki választott magának. Amennyiben a kettőt egyeztetni lehetett, vagyis a választott pálya követelményeinek a tanuló személyiségének sokféle mutatója alapján megfelelt, az általa feltüntetett hivatás pszichológiai szempontból is megerősítést nyert. Ha viszont a tanuló célkitűzései és személyi adottságai között ellentmondás mutatkozott, a pszichológus más pályakört javasolt neki. A pályaválasztási felmérés eredményeit összegezve a pszichológus többek között megállapítja, hogy sok esetben az életpálya megválasztása átgondolatlan, esetlegesnek, ötletszerűnek bizonyult. (6) Ez utóbbi észrevételt néhány kiragadott, konkrét példával szeretnénk alátámasztani:

- B. M. fiú, tanulmányi eredménye általában jó, az utolsó félévben elégtelen, szülei földművesek, „fordítói” szakmát ajánlanak neki, ő maga „történész.” szeretne lenni, a pszichológus fémes szakmát javasol.
- F. E. fiú, tanulmányi eredménye általában jó, de az utolsó félévben elégtelen, pszichológiai intelligenciatesztjének eredménye osztályzatban kifejezve elégtelen, tolmács szeretne lenni és egyetemre menni.
- M. S. lány, elégséges tanuló, jogra akar menni, földműves szülei pedagógiát ajánlanak neki.
- S. M. lány, általában jó rendű, de az utolsó félévben van elégtelen osztályzata, építészetre szeretne menni, szülei „énekesnőnek” szánják.
- Sz. Cs. fiú, általában jó rendű, de az utolsó félévben neki is van elégtelen osztályzata, mezőgazdaságra akar menni, a szülők „doktori” pályát javasolnak, a pszichológus fémes szakmát.
- Ny. J. fiú, hasonló tanulmányi eredményű, mint az előző tanulók, pék akar lenni, a szülők orvosnak szánják.

A pályaválasztási tanácsadás alkalmával felhasznált tesztek, kérdőívek és egyéb segédanyagok alapján számos olyan tényező, mutató, adat áll rendelkezésünkre, amelyek feldolgozása során közelebb tudunk kerülni a pályaválasztási döntéshozatalt befolyásoló körülmények feltárásához.

VIZSGÁLATI EREDMÉNYEK

A tanulók pályaválasztása

194 fiatal komplett tesztanyagának alapján a tanulók pályaválasztása a következőképpen alakult: A felmérés időpontjában, 1980. június elején mindössze három tanuló nem tudta, milyen pályára menjen, illetve olyan választ adott, hogy nem akar tovább tanulni, hanem alkalomadtán akárhol, akármilyen munkakörben elhelyezkedne. A többi fiatal választásait az első és második táblázat adatai tüntetik fel.

A tanulók választása (1. táblázat)

Választott pályák	tanulók száma	%
Mezőgazdasági	34	17,52
Élelmiszeripari	5	2,57
Műszaki	73	37,62
Kereskedelmi	9	4,63
Közgazdasági	14	7,21
Jogi	7	3,60
Pedagógiai	20	10,30
Egészségügyi	17	8,76
Természettudományi	8	4,12
Egyéb	4	2,06
Nem választott	3	1,54
Összesen	194	99,93

A vizsgált fiatalok tehát műszaki, mezőgazdasági, valamint pedagógiai, egészségügyi és közgazdasági pályákra törekzenek nagyobb számban. Az általános tapasztalattól eltérően anyagunkban kevés azoknak a tanulóknak a száma, akik a felmérés időpontjában még tanácstalanok voltak további sorsukat illetően. Ennek oka lehet részben az is, hogy pályaválasztási tanácsadó munkánkra csak 1980 júniusában kerülhetett sor, a tanév befejezése előtt két-három héttel, amikor már a tanulók jó része valamire elhatározta magát. Második táblázatunk mutatói azt tükrözik, hogy nemek szerint is különbséget találunk az egyes pályák iránti érdeklődésben.

A tanulók választása nemek szerinti lebontásban
(2. táblázat)

Választott pályák	fiúk		lányok		összesen n
	n	%	n	%	
Mezőgazdasági	20	22,72	14	13,30	34
Élelmiszeripari	3	3,40	2	1,88	5
Műszaki	51	57,95	22	20,75	73
Kereskedelmi	3	3,40	6	5,66	9
Közgazdasági	3	3,40	11	10,37	14
Jogi	–	–	7	6,60	7
Pedagógiai	3	3,40	17	16,03	20
Egészségügyi	4	4,54	13	12,26	17
Természettudományi	–	–	8	7,54	8
Egyéb	–	–	4	3,77	4
Nem választott	1	1,13	2	1,88	3
Összesen	88	99,94	106	99,94	194

Második táblázatunk alapján szembe tűnő, hogy a fiúk elsősorban valamilyen műszaki vagy mezőgazdasági pálya iránt érdeklődnek, a lányoknál viszont változatosabb a kép. A pedagógiai, egészségügyi, természettudományi, jogi és közgazdasági pályák a lányok körében népszerűbbek, ami ugyan csak azt erősíti, hogy ezek a foglalkozások az utóbbi évtizedekben eléggé elnőiesedtek. A lányok változatlanul a „nőies” pályák felé orientálódnak, s ez nemcsak abból következik, hogy a műszaki pályák sokkal kevesebb lányt vonzanak, mint fiút, hanem a műszaki pályákon belül a nemek megoszlásának arányából is.

A műszaki pályákon belüli foglalkozások nemek szerinti megoszlása
(3. táblázat)

Választott foglalkozások	fiúk (n)	lányok (n)	összesen (n)
Fémipar, öntőipar	33	2	35
Ruhaipar	–	9	9
Építőipar	3	3	6
Villamosság	10	–	10
Informatika	2	3	5

Választott foglalkozások	fiúk (n)	lányok (n)	összesen (n)
Faipar	3	–	3
Műszaki rajz	–	1	1
Egyéb	–	4	4
Összesen	51	22	73

A harmadik táblázat adatai feltűntetik, hogy a fiúk a műszaki pályákon belül is a fém-, az öntőipar és a villamosság felé orientálódnak, a lányokat a ruhaipar érdekli. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azonban azt sem, hogy felmérésünket Adán készítettük, ahol a szakirányú iskolában fém- és öntőipari, valamint villamossági ágazatok vannak (továbbá informatikai szakirány), ami a helybeli fiatalok továbbtanulását mindenképpen befolyásolja. Nem kell utazni a tanulónak, hanem helyben végezheti tanulmányait, ami a szülőnek is nagy könnyebbséget jelenthet. A felmérés időpontjában az adai középiskolában még nem nyílt meg a ruhaipari szak, de a diáklányok választásában nyilván az is szerepet játszott, hogy tanulmányaik befejezése után a BEKO elhelyezkedési lehetőséget jelent számukra.

A szülők által javasolt foglalkozások

A szülők sok esetben nem ajánlottak semmilyen pályát sem a gyerekeknek. Arra a kérdésre, hogy „szüleid milyen pályát javasoltak neked?” a tanulók 24,22 %-a a következő válaszokat adta: „rám bízta”, „amit én akarok”, „ami engem érdekel”. A többi szülő konkrét ajánlatát a 4. táblázat tartalmazza.

A szülők által ajánlott foglalkozások (4. táblázat)

Szülők ajánlata	tanulók száma	%
Mezőgazdasági	8	4,12
Élelmiszeripari	–	–
Műszaki	52	26,80
Kereskedelmi	15	7,73
Közgazdasági	12	6,18
Jogi	12	6,18
Pedagógiai	14	7,21
Egészségügyi	18	9,27
Természettudományi	5	2,57
Egyéb	11	5,67
Nem javasolt	47	24,22
Összesen	194	99,95

Vajon mi lehet az oka annak, hogy a szülők, akik többek között anyagi lehetőségeik miatt is érdekeltek a pályaválasztásban, nagy százalékban nem avatkoztak be gyermekeik további sorsába, konkrét ajánlataikkal nem segítettek

őket? Feltételezésünk szerint a szülők meglehetősen tanácstalanok e kérdésben. A tanulók válaszaiból kiderül, hogy szüleik a helyes pályaválasztás legfontosabb szempontjának az – ebben a korban még eléggé labilis – érdeklődést vélték, nem vették figyelembe sem a munkába állás lehetőségeit, gyakran még gyermekük értelmi képességeit sem. Kirívó példa, hogy a „bukdácsoló” tanulónak orvosi pályát javasoltak, a végtelenül gyenge írásbeli és szóbeli kifejezőképességgel rendelkező diáknak pedig fordítóit. Meglepő, hogy a szülők még a tanulónál is kisebb százalékban ajánlották a különböző műszaki pályákat, annak ellenére, hogy az adott községben elsősorban ilyen területen (különösen a fém- és öntőiparban) van lehetőség mind a továbbtanulásra, mind pedig az elhelyezkedésre. Az elmondottak alapján mindenképpen hasznos, ha nem csupán a pályaválasztás előtt álló fiatalokat készítjük fel erre a feladatra, de ezt a tevékenységet kiszélesítjük és a szülőket is bevonjuk. Ebből a szempontból nagyon sokat jelent a pályaválasztás előtt álló diákok és szüleik számára megtartott közös szülői értekezlet, melyen részt vesznek a községi munkaszervezetek képviselői is, akik ismertetik a fiatalokkal és az érintett szülőkkel a káderigényeket és az elhelyezkedési lehetőségeket.

A pszichológus által javasolt foglalkozások

Az 5. táblázat alkalmat ad, hogy összehasonlítsuk a tanulók választásait a pszichológus ajánlatával, s mindezeket a községi szükségletekkel egyeztessük.

A pszichológus által javasolt foglalkozások (5. táblázat)

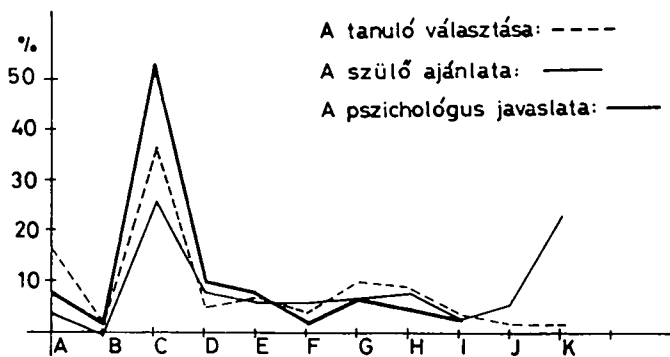
Pszichológus javaslata	tanulók száma	%
Mezőgazdasági	16	8,24
Élelmiszeripari	5	2,57
Műszaki	103	53,09
Kereskedelmi	19	9,79
Közgazdasági	16	8,24
Jogi	4	2,06
Pedagógiai	16	8,24
Egészségügyi	9	4,63
Természettudományi	6	3,09
Összesen	194	99,95

A pályaválasztási tanácsadás eredményeit értékelve a pszichológus megállapítja, hogy ez az eloszlás két pályakör kivételével a gazdasági szükségleteknek megfelelő lenne. A szigorú kritériumok ellenére még mindig magas azoknak a száma, akik mezőgazdasági és közigazdasági pályákra készülnek. Ennyiük számára ugyanis belátható időn belül a község területén nem lesz elhelyezkedési lehetőség. (7) A pszichológus a tanulók személyi adottságai-

nak, érdeklődésének, képességeinek, rátermettségének és a helyi káderigények figyelembevételével próbálta visszaszorítani az irreális elképzeléseket, s ahol a személyi adottságok lehetővé tették, olyan irányba kanalizálta a pályaválasztást, ami az adott feltételek között a legtöbb lehetőséget adta az életpálya sikeres alakulására. Ez kis mértékben megnyilvánul a mezőgazdasági, egészségügyi, pedagógiai, jogi pályák esetében is, de a legnagyobb különbség a műszaki pályák tekintetében van. A tanulók 37,62%-os választásától és a szülők 26,80 %-os ajánlatától eltérően a pszichológus a fiatalok 53,09 %-nak javasolta ezt a pályakört! A községnek elsősorban műszaki szakemberekre van szüksége, a POTISJE Szerszámgépgyár a munkalehetőségen kívül már a középiskolai tanulmányok idejére is sok esetben ösztöndíjat folyósít, s ezeken a pályákon a felsőfokú tanulmányok végzését is támogatja. 1980-ban, a felmérés évében 113 fém- és 30 öntözőszakmát tanuló középiskolás diák részére írtak ki ösztöndíjpályázatot, továbbá 23 fiatal felsőfokú gépészeti és kohászati tanulmányaihoz kaphatott kölcsön formájában segítséget. Felmérésünk tanulsága szerint a szülők és a fiatalok még nem a kellő mértékben ismerték fel e körülmények fontosságát.

A tanulók választásának, a szülők ajánlatának és a pszichológus által javasolt foglalkozások összehasonlítása során kiugró különbséget a műszaki pályák vonatkozásában találunk. Jól érzékelteti ezt a tanulók, szülők és a pszichológus ajánlatát feltüntető egyesített grafikon. (1. ábra)

A tanulók, a szülők és a pszichológus javaslatát ábrázoló egyesített grafikon (1. ábra)

A: Mezőgazdasági pályák
 B: Élelmiszeripari pályák
 C: Műszaki pályák
 D: Kereskedelmi pályák
 E: Közgazdasági pályák
 F: Jogi

G: Pedagógiai pályák
 H: Egészségügyi pályák
 I: Természettudományi pályák
 J: Egyéb
 K: Nem választott (ill. nem javasolt)

Az egyesített grafikon tanulsága szerint a műszai pályáknál találunk számottevő különbséget a tanulók, szülők és a pszichológus ajánlata között, s bár észlelhető a pszichológus részéről a szándék, hogy kissé mérsékelje néhány népszerű, de túlsúfolt pálya iránt az érdeklődést, nagyobb eltérést csak a mezőgazdasági foglalkozásoknál találunk. Talán meglepő, hogy mezőgazdasági vidékünkön a tanulók ilyen jellegű ambícióit mérsékelni kell, de az adott községi káderszükséglet ismeretében ez föltétlenül szükséges.

A szülők és a tanulók választásának egybeesése, illetve különbségei

Vizsgálati anyagunk szerint nagy különbség mutatkozik a tanulók választása és a szülők javaslata között, ami megerősíti azt a korábbi feltételezésünket, hogy szülők és fiatalok között nagy a feszültség a pályaválasztási döntéshozatalban. A szülők és a gyerekek választásának eltérései szignifikáns különbséget mutatnak. ($p < 0,05$ -nél!)

A szülők és a tanulók választásának összefüggései
(6. táblázat)

Szülő és tanuló választása	fiúk		lányok		összesen
	n	%	n	%	n
Egybeesik	35	39,77	22	20,75	57
Különbözik	34	38,63	53	50,00	87
Nem javasolt a szülő	18	20,45	29	27,35	47
Nem választott a tanuló	1	1,13	2	1,88	3
Összesen	88	99,98	106	99,98	194

Míg a korábbiakban arra figyeltünk fel, hogy a szülők a tanulók közel negyedrészen szabad kezet adtak az életpálya kiválasztásában, a 6. táblázat a szülők és gyermekeik elképzelése közötti nagy különbségre utal. Tulajdonképpen csak 57 esetben (29,38 %-ban) teljes a harmónia a szülők és a fiatalok között a pályaválasztás kérdéskörében.

A pszichológus által ajánlott pálya és a tanulók választásának összefüggései

A 7. táblázat alapján a pszichológus 47 tanulóknak (24,22%) ajánlott más foglalkozást az általuk kiválasztott hivatás helyett. Ennek megfelelően a vizsgált fiatalok negyedének alapvetően téves volt a pályaválasztása, ami nem kevés, de a szülők és a gyerekek választásában tapasztalható különbség még ennél is nagyobb volt.

A pszichológus és a tanulók választásának összefüggései
(7. táblázat)

Pszichológus és tanuló választása	fiúk		lányok		összesen
	n	%	n	%	n
Megegyezik	68	77,27	76	71,69	144
Különbözik	19	21,59	28	26,41	47
Nem választott a tanuló	1	1,13	2	1,88	3
Összesen	88	99,99	106	99,98	194

Értelmi képességek

Az iskolai tanulmányi eredmények és a pszichológus által felvett intelligencia-teszt eredményei számottevő különbségeket mutatnak. A felhasznált pszichológiai teszt elsősorban a kreativitást vizsgálta, s a nagy eltérésekből arra lehet következtetni, hogy a tanulmányi eredményt a kreativitás mellett más tényezők döntő mértékben befolyásolhatják.

A tanulmányi eredmény és az intelligencia-teszt eredményeinek összefüggései
(8. táblázat)

Az iskolai eredmény és a teszt eredménye	tanulók száma	%
Megegyezik	84	49,41
Iskolai eredmény jobb	71	41,76
Pszichológiai eredmény jobb	15	8,82
Összesen	170	99,99

Eredményeinket ez alkalommal 170 tanuló anyagának alapján kaptuk. Egy osztály – 24 fő – adatai ebből a szempontból használhatatlannak bizonyultak, mert felmerült a gyanú, hogy a teszt kitöltésében segédeszközökhöz folyamodtak.

Adódott olyan eset is, hogy öt osztályzattal különbözött a pszichológiai teszt eredménye az iskolai eredménytől. Tehát a tanuló, aki az iskolában kitűnő rendű, az intelligencia-tesztet csak – osztályzatban kifejezve – elégtelenre tudta megoldani, de ellenkező példa is akadt.

A tanulmányi eredmények besorolásánál az utolsó, a középiskola második osztályának első félévében elért átlagot nem vettük meghatározónak, hanem összevetettük az előző évek átlageredményével, annak alapján, hogy a félévkor egy-két elégtelen osztályzattal rendelkező tanulók jó része év végére kijavítja egyesét, és az előző évekhez hasonló átlagot ér el. (Így tehát, ha egy tanuló az előző években jó rendű volt, akkor is a jó rendű tanulók közé soroltuk, ha az utolsó félévben volt elégtelen osztályzata.) A 9. táblázat adatai tükrében a lányok között több a kitűnő tanuló, mint a fiúknál, a fiúk között viszont a jó rendű diákok vannak túlsúlyban.

A tanulók iskolai előmenetele
(9. táblázat)

tanulmányi eredmény	fiúk		lányok		összesen n
	n	%	n	%	
kitűnő	13	14,77	48	45,28	61
jeles	19	21,59	31	29,24	50
jó	43	48,86	21	19,81	64
elégséges	12	13,63	5	4,71	17
elégtelen	1	1,13	1	0,94	2
összesen	88	99,98	106	99,98	194

A tanulmányi eredmény és a pályaválasztás összefüggése

Felmérésünk tapasztalatai alapján a kitűnő rendű diákok csekély mértékben érdeklődnek a mezőgazdasági pályák iránt, inkább a jeles, jó, elégséges tanulók figyelme fordul az ilyen jellegű foglalkozások felé. A műszaki pályák a legnépszerűbbek a jó és elégséges tanulók körében. A nemek szerinti megoszlás szerint azonban megállapíthatjuk, hogy míg a fiúknak – tanulmányi eredménytől függetlenül – legalább a fele, vagy még ennél is több választott műszaki foglalkozást, a lányoknak legfeljebb a harmadrésze. A kereskedelmi pályának nincs nagy felhívó jellege a kitűnő tanulók számára; közgazdasági, jogi, pedagógiai pályára viszont főleg a kitűnő tanulók „merészkednek”, közülük is elsősorban a lányok. A fiúkat általában nem vonzza a pedagógusi hivatás. Legnagyobb részt kitűnő tanulók választottak egészségügyi pályát, és csak kitűnő (és egy jeles) lányok szeretnének természettudományi szakra menni. A 10. táblázat tartalmazza a tanulók pályaválasztását a tanulmányi eredmény függvényében.

A tanulmányi eredmény és a pályaválasztás összefüggése
(10. táblázat)

Választott pályák	Tanulmányi eredmény											
	neme:	kitűnő		jeles		jó		elégséges		elégt.		össz.
		f.	l.	f.	l.	f.	l.	f.	l.	f.	l.	
Mezőgazdasági	2	1	5	4	10	8	3	1	–	–	34	
Élelmiszeripari	1	–	2	2	–	–	–	–	–	–	5	
Műszaki	6	8	10	6	27	7	7	1	1	–	73	
Kereskedelmi	1	1	1	3	1	2	–	–	–	–	9	
Közgazdasági	1	6	1	5	1	–	–	–	–	–	14	
Jogi	–	5	–	1	–	–	–	1	–	–	7	
Pedagógiai	–	9	1	7	–	1	2	–	–	–	20	
Egészségügyi	2	8	–	2	2	2	–	1	–	–	17	
Természettudományi	–	7	–	1	–	–	–	–	–	–	8	
Egyéb	–	3	–	–	–	–	–	–	–	1	4	
Nem tudja	–	–	1	–	–	1	–	1	–	–	3	
Összesen	13	48	19	31	43	21	12	5	1	1	194	

A szülők által javasolt foglalkozások és a szülők foglalkozása közötti összefüggések

A tanulók szüleit foglalkozásuk alapján három nagyobb csoportba soroltuk be. Ezek szerint 62,37 % (121 szülő) munkás (gyári munkás vagy iparos), 23,19 % (45 fő) földműves (önálló vagy alkalmazásban levő), 10,82 % (21 szülő) értelmiségi, 3,60 % (7 szülő) pedig egyéb foglalkozású. Az értelmiségi szülők 38,09 %-a nem szólt bele gyermekének pályaválasztásába, a munkásszülők 23,14 %-a, a földműveseknek pedig a 20 %-a. Legnagyobb arányban tehát az értelmiségi szülők adtak szabad kezet a fiataloknak leendő hivatásuk megválasztásában. Ez a jelenség feltételezhetően azzal is összefüggésben van, hogy ezek a családok szociális helyzetüknél fogva akármilyen hosszán tartó iskoláztatást vállalni és támogatni tudnak. Az értelmiségi szülők egészségügyi, természettudományos és egyéb pályákat ajánlanak gyermekeiknek; a többi foglalkozást csak szórványosan. Különösen szembevetendő ez a műszaki pályák esetében. Az értelmiségi szülők 4,76 %-ától eltérően a földművesszülők 35,55 %-a javasolja a műszaki foglalkozásokat, a munkásszülőknek pedig 28,09 %-a. A munkásszülők valamelyest bátrabban ajánlják a fiataloknak a közgazdasági, jogi, pedagógiai és egészségügyi pályákat, mint a földművesszülők, akiknél csak jelentéktelen mértékben találkozunk ilyen javaslatokkal.

A szülők által javasolt pályák és a szülők foglalkozása
(11. táblázat)

Szülők foglalkozása: tanulók neme	munkás		földműves		értelmiségi		egyéb		össz.
	f.	l.	f.	l.	f.	l.	f.	l.	
ajánlott foglalkozások									
Mezőgazdaság	2	1	2	1	–	1	1	–	8
Élelmiszeripar	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Műszaki	26	8	11	5	1	–	1	–	52
Kereskedelmi	4	5	1	3	1	–	–	1	15
Közgazdasági	–	9	–	2	–	1	–	–	12
Jogi	2	8	1	1	–	–	–	–	12
Pedagógiai	2	7	–	3	–	1	–	1	14
Egészségügyi	7	5	3	–	1	2	–	–	18
Természettudományi	–	2	–	–	–	3	–	–	5
Egyéb	2	3	2	1	–	2	1	–	11
Nem ajánlott	9	19	3	6	4	4	2	–	47
Összesen	54	67	23	22	7	14	5	2	194

Táblázatunk alapján a földművesszülők gyermekeik számára a műszaki pályákat tartják elérhetőnek és kívánatosnak, a munkásszülők fiaiknak műszaki pályákat ajánlanak, lányaiknak pedig ugyanolyan mértékben javasolják a közgazdasági, jogi, pedagógiai pályákat, mint a műszaki foglalkozásokat.

Vizsgálati eredményeink megerősítik azt a társadalmi igényt, hogy egyre nagyobb szükség van a szakszerű pályaválasztási tanácsadó szolgálatok kiszélesítésére. Felmérési anyagunk kiemelt mutatói arra utalnak, hogy az életpálya megválasztásában még mindig sokszor esetleges szempontok játszanak meghatározó szerepet, és nem a valós lehetőségek. A tanulók önismerete gyakran bizonytalan, érdeklődésük nincs mindig összhangban választott hivatásukkal. A szülők részéről megnyilvánuló befolyás sem tudja sok esetben a megfelelő pályára irányítani a fiatalokat. Felmérésünk tapasztalatai alapján a pályaválasztás egyik leggyengébb pontja a tényleges társadalmi szükségletek figyelembevétele. Az egyes iskolák ugyan a tanulók létszámának meghatározásával ezt a feltételt közvetítik a fiatalok felé, ez azonban – a közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkező munkanélküli fiatalok növekvő számának tükrében – nem bizonyul elégségesnek. A hivatást választó fiataloknak egyre nagyobb szükségük van a gazdasági-társadalmi szükségleteket, a személyi képességeket és a konkrét lehetőségeket egyaránt szem előtt tartó szakszerű segítségre, de ezt a jelenlegi szűkös lehetőségek csak a fiatalok töredéke számára tudják biztosítani.

Jegyzetek

- ¹ Nagy László: A pályaválasztás alapjai, Oktatás és Nevelés, 51. szám, 99. o.
- ² Nagy László: A pályaválasztás alapjai, Oktatás és Nevelés, 51. szám, 90. o.
- ³ Tóth Lajos: A József Attila Tudományegyetem egységes kísérletének a vajdasági iskolareform szemszögéből való összehasonlító vizsgálata, Létünk, 1982. 6. szám, 1064. o.
- ⁴ A pályaválasztási tanácsadást a kikindai Munkaközvetítő Hivatal és adai kirendeltsége, az adai Petar Drapšin Iskolaközpont és a községi munkaszervezetek megbízásából dr. Hódi Sándor pszichológus vezette, a munkacsoport tagjai voltak: Dobó Mihály, a POTISJE Szerszámgépgyár személyzeti osztályának vezetője, Király János, a POTISJE tájékoztatási és öngazgatási-ügyviteli osztályának vezetője, Török Zoltán, Hódi Éva, Török Márta, a Petar Drapšin Iskolaközpont tanárai.
- ⁵ Pályaválasztási útmutató. A felmérésben résztvevő tanulók a pszichológustól magyar, illetve szerbhorvát nyelven Pályaválasztási útmutató c. tájékoztatást kaptak.
- ⁶ Elaborat obavljenog psihološkog testiranja učenika završnih razreda opšte srednje škole u Adi. 1980. jun. 23. A pszichológus jelentése a kikindai Munkaközvetítő Hivatalnak a pályaválasztási tanácsadás eredményeiről.
- ⁷ Elaborat obavljenog psihološkog testiranja... A pszichológus jelentése.

Rezime

Konsekvence jedne ankete o profesionalnoj orijentaciji mladih

Cilj profesionalne orijentacije je da upućuje mlade ljude na te struke koji najviše odgovaraju njihovim psihofizičkim osobinama i koje su u isto vreme najviše u skladu sa potrebama udruženog rada. U zadnje vreme pored ličnih sposobnosti kandidata u profesionalnoj orijentaciji sve više dolaze u prvi plan društvene potrebe i socijalna mogućnost roditelja.

Zbog brzog tehničko-tehnološkog razvoja u svetu neophodna je pomoć stručnih radnika u profesionalnoj orijentaciji, međutim, zbog nedostatka dovoljnog broja ovakvih stručnjaka ovu ulogu je preuzela škola a u dosta slučajeva roditelji, susedi i ulica.

1980. godine u Adi u jednoj školi za usmereno obrazovanje je izvršena jedna anketa u cilju pružanja pomoći svim učenicima koji su završili drugi razred zajedničke srednje škole. Ovu anketu su sprovedi psiholozi, pedagozi i stručnjaci drugih profila.

Izvršeno je testiranje svih učenika u pismenoj formi i tako je dobivena realna slika o sposobnostima svih učenika i mogućnost za upoređenje psihofizičkih sposobnosti kandidata za željenom orijentacijom što su isto morali naznačiti u testovima.

Mada ovi podaci (odnosno svestrana analiza dobijenih rezultata na osnovu izvršene ankete) iz 1980. godine i obuhvataju jednu opštinu ipak mogu biti veoma interesantni za čitaoca, jer su ovakve vrste analize veoma retke kod nas, a bave se sa značajnom problematikom, problematikom koja pruža pomoć u rešavanju nezaposlenosti.

Summary

Consequences of a Questionnaire about Career Counseling

The purpose of career counseling is to guide young people in finding the most adequate profession that suits their psycho-physical characteristics as well as the demand of associated labour.

The social demand and social possibilities of parents have recently become the most important criterion beside the candidate's personal capabilities. Technical progress in the world has resulted the necessity of such services as career counseling. Unfortunately there is a lack of such profession help so the schools, parents, neighbours, and the street takes over the function of it.

A poll was organised at a vocational school in Ada during 1980, to give some help to the pupils who had finished the second class of high school. The questionnaire was organised by psychologists, pedagogues and experts of other kind. The poll was in written form so the results were seen concerning the psycho-physical capabilities of the candidates and could be compared with the chosen profession by them.

Even though the results and the analysis of the questionnaire concerns just one commune still it is an interesting information to the readers especially because of the rareness of analyses of this kind.

Végh Enikő

AZ ÚJ ROKKANT- ÉS NYUGDÍJBIZTOSÍTÁSI RENDSZER NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGÉRŐL

I. A rokkant- és nyugdíjbiztosítás a társadalmi viszonyok rendkívül jelentős, összetett és érzékeny részét öleli fel, a dolgozók és családjuk szociális biztonságának egyik oszlopos összetevője. A rokkant- és nyugdíjbiztosítási jogok természetüknél fogva gazdasági-társadalmi és szociális jellegűek, tehát közvetlen függőségi viszony áll fenn az adott társadalom gazdasági-társadalmi fejlettségének szintje és az említett jogok száma és terjedelme között.

Kialakulásától a mai napig igen dinamikus fejlődést mutat világviszonylatban és hazánkban egyaránt, különösen a II. világháború utáni időszakban. Szabadon állíthatjuk, hogy a rokkant- és nyugdíjbiztosítás eddigi fejlődése nem más, mint az e biztosításból eredő jogok szüntelen számbeli és minőségi növekedése. Mind nagyobb a biztosítottak száma (a társadalom egyre több tagját öleli fel) és a biztosított esetek fajtái, valamint az ezek után járó anyagi juttatások. Az előbbiektől függően, és azok következményeként növekedett a dolgozók, valamint szűkebb és tágabb családjuk szociális biztonsága, ami viszont jelentős hatást gyakorol az adott társadalom társadalmi-gazdasági viszonyainak szilárdságára. Mivel a rokkant- és nyugdíjbiztosítási juttatások a nemzeti jövedelem újrafelosztását is jelentik, e jogok száma, terjedelme és érvényesítésük feltételei tükrözik a munkásosztály társadalmi-gazdasági és szociális helyzetét az adott társadalomban, tehát osztályjellegűek.

Az elmondottakból kiviláglik, hogy a rokkant- és nyugdíjbiztosítás fejlődése és fejlettsége a termelőerők fejlettségétől és fejlődésétől függ, míg jellegét az uralkodó termelési viszony határozza meg.

A fejlődés meghatározójából kiindulva, hazánkban a felszabadulástól a mai napig a rokkant- és nyugdíjbiztosítás fejlődésében több szakaszt különböztünk meg. A jogi irodalomban a fejlődési szakaszok számát és időtartamát illetően eltérőek a vélemények, attól függően, hogy egy-egy szerző miben látja, és melyik időre teszi a rokkant- és nyugdíjbiztosítási rendszerben beállt minőségi változásokat, illetve köti-e vagy sem azokat meghatározott jogszabályokhoz.² Eltekintve az ismertetett felosztásoktól, lényeges rámutatni, hogy a társadalombiztosításban általában, így a rokkant- és nyugdíjbiztosításban is, a társadalmi tulajdon és az öngazgatás bevezetésével, s annak terebélyesedésével

párhuzamosan bővült a biztosítottak köre és száma, a jogok száma és terjedelme, valamint a biztosítottak által szabályozott jogviszonyok köre és száma. Természetesen ennek a fejlődésnek voltak és vannak sajátos törvényszerűségei és ellentmondásai, amelyeket a termelőerők és a termelési viszony fejlődésének törvényei és az ezekkel kapcsolatos társadalmi ellentmondások szabnak meg.³

Ez lényegében azt jelenti, hogy a szocialista öngazgatású társadalomban fennálló érdekluralizmus tudatos irányításával a társadalombiztosításban általában, s így a rokkant- és nyugdíjbiztosításban is, összhangot kell teremteni a termelőerők, illetve a társadalom anyagi lehetőségei és a szavatolt jogok között, mégpedig úgy, hogy a folyamatban a döntő szó a társult munkác legyen.⁴

Ismeretes, hogy az 1974-ben meghozott alkotmányok, valamint a társult munkáról szóló törvény egy merőben új termelési viszonyt körvonalaznak és szabályoznak. Az említett új termelési viszony a társult munka, amely a természetének és sajátosságainak megfelelő új társadalmi-gazdasági viszonyokat és azok új jogszabályozását igényli. Az új társadalmi-gazdasági viszonyok a többi jogágazathoz hasonlóan a társadalombiztosításban is a jogi szabályozásnál olyan hozzáállást követeltek, amely a társadalombiztosítási jogviszonyokban is biztosítja az uralkodó termelési viszony teljes kibontakozását és érvényesülését. A társult munkán alapuló új társadalmi-gazdasági viszonyok teljes méretű kibontakoztatása a rokkant- és nyugdíjbiztosításban egy teljesen új biztosítási rendszert jelentene a jogok számának és terjedelmének növelésével. Ennek a követelménynek azonban az adott pillanatban, a kedvezőtlen gazdasági helyzet miatt nem lehetett teljes mértékben érvényt szerezni, mert ez túlhaladta volna társadalmunk anyagi lehetőségeit. Így az új jogszabályozásnál csak részben érvényesültek az alkotmányokban és a társult munkáról szóló törvényben lefektetett elvek és fejlődési célok. Ez elsősorban a jövedelemre és a jövedelemszerzési viszonyokra, valamint a velük kapcsolatos társadalmi-gazdasági viszonyokra vonatkozik.⁵

Az új rokkant- és nyugdíjbiztosítási rendszerben az alapjogok, valamint a többi jog fajtáját, számát és terjedelmét illetően, az előző rendszerhez viszonyítva, nem történt lényeges változás (kivételt képeznek a nyugdíjjogosultság elnyerése és annak megállapítása, valamint a rokkantságból származó jogok), viszont teljesen új e biztosítás társadalmi-gazdasági konceptusa, amely abban jut kifejezésre, hogy a rokkant- és nyugdíjbiztosítás a társult munka szerves része. Az adott elv kiindulópontja, hogy a dolgozók, a társadalmi tulajdonban levő eszközökkel való munka jogának érvényesítésében, kötelező rokkant- és nyugdíjbiztosítással, öngazgatási alapon, a kölcsönösség, szolidaritás és a holt munka elvéből kiindulva, szavatolják anyagi és szociális biztonságukat a munkaképesség csökkenése vagy elvesztése, illetve öregség vagy halál esetére.⁶ Az ezzel kapcsolatos társadalmi-gazdasági viszonyok, valamint az ezeket szabályozó jogviszonyok a társult munka jövedelmezési viszonyain alapulnak, így azok döntőleg befolyásolják a rokkant- és nyugdíjbiztosítási rendszer egészét.

A társult munka, valamint a rokkant- és nyugdíjbiztosítás között fennálló kapcsolat ez utóbbi néhány új jellegzetességét eredményezte. Ez elsősorban a rokkant- és nyugdíjbiztosítás jogszabályozására, a biztosítás társadalmi-gazda-

sági feltételeire, a nyugdíjas társadalmi-gazdasági helyzetére és a nyugellátások, különösen, a nyugdíj jogtermészetére vonatkozik. E jellegzetességek mutatnak rá egyébként legvilágosabban rokkant- és nyugdíjbiztosítási rendszerünk fejlődési irányvonalára.

II. Akárcsak jogrendszerünk többi ágazatában, így a társadalombiztosítási jogban és annak részében, a rokkant- és nyugdíjbiztosításban, eredetét tekintve kétféle jogszabályozás létezik: 1. a társadalmi-politikai közösségek (a szövetség, valamint a köztársaságok és tartományok) küldött-testülete által hozott jogszabályok, és 2. az öngazgatási jogszabályok, melyeket a rokkant- és nyugdíjbiztosítási öngazgatási érdekközösségekben a biztosítottak alkotnak. E jogszabályok összessége képezi a rokkant- és nyugdíjbiztosítási jogot.

A társadalmi-politikai közösségek küldött-testülete által hozott ún. állami eredetű jogszabályozás jellegzetessége a jogszabályozási illetékesség megoszlása a szövetség és a köztársaságok, illetve tartományok között, mégpedig úgy, hogy a szövetség csupán a rokkant- és nyugdíjbiztosítási alapjogokat szabályozza a JSZSZK alkotmánya 281. szakaszának értelmében, míg a köztársaságok, illetve tartományok, alkotmányuk alapján, törvénnyel szabályozzák a többi jogot, kivéve azokat, amelyek szabályozása a biztosítottak öngazgatási joga. A jelzett illetékesség alapján hozták meg a szövetségi Rokkant- és nyugdíjbiztosítási alapjogokról szóló törvényt⁷, valamint Vajdaság SZAT-ban A rokkant- és nyugdíjbiztosításról szóló törvényt⁸. A rokkant- és nyugdíjbiztosítási öngazgatási jogszabályok zömét az illetékes öngazgatási érdekközösségek alapszabályai tartalmazzák.⁹ Az említett alapszabályok meghozatalával a rokkant- és nyugdíjbiztosítási társadalmi viszonyok jogszabályozása nagyjából befejezettnek tekinthető.

Osszehasonlítva az előző időszak jogszabályozásával, a jelenlegi jogszabályozás egyik fontos jellemzője az öngazgatási jogszabályok lényegesen nagyobb terjedelme. Ez nemcsak számukra, hanem elsősorban tartalmi jegyeikre vonatkozik. Az öngazgatási eredetű jogszabályok számának növekedése és új tartalmi jegyeik utalnak a dolgozók (a munkaviszonyban levők, valamint a nyugdíjasok) döntő befolyására mind az ún. állami eredetű, mind az öngazgatási jogszabályozásra a társadalmi viszonyok e területén. A dolgozók döntő befolyása azonban nemcsak a rokkant- és nyugdíjbiztosítási jogszabályok alkotására terjed ki, hanem felöleli a jogszabályokban szavatolt jogok megvalósításának ellenőrzését is az öngazgatási érdekközösségekben. Lényegében az egységes öngazgatási viszony és folyamat két megnyilvánulási formájáról van szó, ahol mindkettő a dolgozók döntő befolyását hivatott biztosítani.

Mivel a rokkant- és nyugdíjbiztosításban az öngazgatás közvetlenül kihat az öngazgatási jogszabályozás terjedelmére és minőségi jegyeire, annak továbbfejlődése vagy megtorpanása érezhetően kihat a társadalombiztosítási jogviszonyok e területére is.

2. Említettük, hogy a rokkant- és nyugdíjbiztosítási rendszer a társult munka szerves része olyképpen, hogy a rokkant- és nyugdíjbiztosításban létrejött jogviszonyok a társult munkában kialakult jövedelmi (jövedelemszerzési, -elosztási és igazgatási) viszonyokon alapulnak. Ezáltal, az előző időszaktól eltérően, nem szakad meg a kapcsolat az élő és a holt munka, illetve a dolgozó

és a nyugdíjas között. A dolgozók és nyugdíjasok közötti kapcsolatot tehát a jövedelem képezi. Ebből következik, hogy a nyugdíjas dolgozó társadalmi-gazdasági helyzetét a társult munkában elfoglalt társadalmi-gazdasági helyzete határozza meg, vagyis személyes hozzájárulása az adott társultmunka-alapszervezet jövedelméhez, valamint a társadalom összjövedelméhez. A dolgozó hozzájárulását a jövedelemhez és növeléséhez személyi jövedelmének nagysága fejezi ki, s ez szolgál alapul a rokkant- és nyugdíjbiztosítási jogokhoz és azok terjedelmének meghatározásához is. Az említett elv helyes és maradéktalan alkalmazásának előfeltétele a munka szerinti díjazás érvényesítése. Ha a személyi jövedelem elosztásában nem valósul meg teljes egészében a munka szerinti díjazás, annak káros társadalmi és egyéni következményei közvetlenül kihatnak a rokkant- és nyugdíjbiztosítási rendszerre és jogokra, azok indokolatlanul kicsi vagy nagy terjedelmére, illetve nagyságára (pl. a nyugdíj összege).

Jelentős újítás még a már említett holt munka¹⁰ elvének intézményesítése a rokkant- és nyugdíjbiztosításban.¹¹ A dolgozót a társult munkában, valamint a nyugdíjast holt munkája alapján számos új jog illeti meg. Így pl. az utóbbi jogosult arra, hogy nyugdíjösszegét egy meghatározott időszakból származó újraértékelt személyi jövedelme alapján állapítsák meg, valamint nyugdíjösszegének újramegállapításakor a nyugdíjazás után a holt munka után járó személyi jövedelmet vegyék figyelembe. A dolgozó azon joga, hogy nyugdíjba vonulása után is személyi jövedelmet valósíthat meg a termelőeszközökbe fektetett holt munkája alapján mindaddig, amíg ezeket a termelőeszközöket felhasználják a munkafolyamatban, serkentőleg hat a dolgozókra, hogy szolgálati idejük alatt állandóan bővítsék a munka anyagi alapját és befektetéseket eszközöljenek a bővített újratermelésbe. Ezzel a megoldással elejét vettük az előző rokkant- és nyugdíjbiztosítási rendszerben mutatkozó fogyatékoságnak, tudniillik, hogy a dolgozó inkább érdekelt nyugdíjaztatása előtt a személyi fogyasztás növelésében, mint a munka anyagi alapjának bővítésében, mert ez a befektetés csökkentette a személyi fogyasztásra szánt pénzeszközöket (ezzel egyúttal a nyugdíj összegét is), viszont egyáltalán nem befolyásolta a későbbi időszakban az adott dolgozó nyugellátásból eredő jogainak terjedelmét, illetve nagyságát.

A holt munkából származó új jogok gyakorlásában a rokkant- és nyugdíjbiztosítási rendszerben még nincsenek gyakorlati tapasztalatok. Ez részben annak tudható be, hogy a bővített társadalmi újratermelésről és a holt munkáról szóló törvényt¹² még nem alkalmazták a társultmunka-szervezetekben (a múlt év végén járt le az általános öngazgatási aktusok a törvénnyel való összehangolásának határideje), s így nincsenek adatok arról, hogyan és mennyire befolyásolják a holt munkából származó jogok (elsősorban a személyi jövedelem) a nyugellátásokat.¹³ Az új rokkant- és nyugdíjbiztosítási rendszer egyik kulcsfontosságú intézményének érvényesítése és gyakorlati alkalmazása tehát még hátra van. Alkalmazásától nagymértékben függ a rendszer egészének funkcionálása, illetve a dolgozók új társadalmi-gazdasági helyzete.

3. Mivel a rokkant- és nyugdíjbiztosítás a társult munka szerves része, amelyben a nyugdíjas társadalmi-gazdasági helyzete a társult munkában elfoglalt társadalmi-gazdasági helyzetétől függ, szükségszerűen megváltozott a nyugdíj

intézményének jogtermészete is. A nyugdíj gazdasági és szociális kategória, a dolgozó személyes, anyagi, elidegeníthetetlen joga, melyre a dolgozó élő és holt munkája alapján jogosult. Élő és holt munkájának eredményét az adott társultmunka-szervezet, a közös jövedelem és a társadalmi összjövedelem növeléséhez való hozzájárulása alapján mutatjuk ki.

Tekintettel a társult munka alapszervezetében megvalósított jövedelem társadalmi jellegére, a nyugdíjjogosultság és a nyugdíjösszeg megállapítása nemcsak az előbbieken kifejtett elvek alapján történik, hanem a szolidaritás és a kölcsönösség elve alapján is. E két szorosan összefüggő elv különösen a rokkant- és nyugdíjbiztosítás pénzelésénél, a legalacsonyabb nyugdíjösszeg és a védelmi pótlék megállapításánál, valamint a többi nyugellátásnál jut kifejezésre.

Az elmondottakból következik, hogy a nyugdíj nemcsak személyes, elidegeníthetetlen anyagi jog, hanem egyben társadalmi jellegű is, ami a társadalmi tulajdon, a jövedelem és a holt munka társadalmi jellegéből ered.

III. A rokkant- és nyugdíjbiztosítás és a társult munka kapcsolata, a biztosítottak, illetve a nyugdíjasok társadalmi-gazdasági helyzete a biztosítási rendszerben, valamint a nyugdíj meg a többi nyugellátás új jogtermészete a legjelentősebb, de nem az egyedüli jellegzetessége az új rokkant- és nyugdíjbiztosítási rendszernek. Habár az alkotmányban lefektetett elvekből kiindulva a hatályban levő rokkant- és nyugdíjbiztosítási rendszer nem jelenti az adott elvek teljes mértékű megvalósítását, e rendszer mégis jelentősen előmozdította a biztosítottak öngazgatási jogait és társadalmi-gazdasági helyzetét.

Jegyzetek

¹ Kezdeti formái a középkorba nyúlnak vissza, fejlődése és terebélyesedése a munkásosztály kialakulásával és osztályharcával kapcsolatos. Erről bővebben: Pešić, dr. R., *A társadalombiztosítás kialakulása és fejlődése Jugoszláviában* (szerbhorvátul). I. kötet, Belgrád, 1957.

² Dr. A. Baltić és dr. M. Despotović szerint két fejlődési időszakot különböztetünk meg a társadalombiztosítás esetében: 1. a felszabadulástól az öngazgatás bevezetéséig 1952-ben, és 2. 1952-től a mai napig. Lásd: dr. A. Baltić–dr. M. Despotović: *A jugoszláv munkajog alapjai – az öngazgatási egymásközötti munkaviszonyok rendszere és a munkaszociológia alapvető kérdései* (szerbhorvátul), Belgrád, Savremena administracija, 1981.

– dr. R. Pešić és dr. G. Gojković szerint hat fejlődési szakasz létezik. Lásd: dr. R. Pešić: *Munkajog* (szerbhorvátul), Belgrád, Stručna knjiga, 1976. év 477–418. oldal; dr. G. Gojković: *Társadalombiztosítás és szociális védelem* (szerbhorvátul), Revija rada, Belgrád, 1981., 52–54. oldal.

– mr. I. Salihagić: *A rokkant- és nyugdíjbiztosítás fejlődése 1945-től 1983-ig* című cikkében hét fejlődési szakaszból beszél. Az utolsó, folyó időszak kezdetét az új idevágó szövetségi törvény hatályba lépésének napjához köti. Megjelent a *Socijalna politika* 1983/7-8. és 9. számában.

– Jelčić Vera *Szociális jog* (szerbhorvátul) című tankönyvében, Informator, Zágráb, 1982. szintén hét időszakra osztja fel a fejlődést, ezek az időszakok nagyjából egybeesnek Salihagić felosztásával.

¹ mr. I. Salihagić: Idézett mű, 7. oldal.

⁴ A társult munka fogalmán elsődlegesen termelési viszonyt értünk, másodlagosan pedig a társult munka intézményesített formáit (tmasz, munkaszervezet, összetett társultmunka-szervezet stb.).

⁵ A rokkant- és nyugdíjbiztosítási alapjogokról szóló törvény magyarázata (szerbhorvátul), Belgrád, Centar za radničko samoupravljanje, 5. oldal.

⁶ Uo., 10. oldal.

⁷ A JSZSZK Hivatalos Lapja, 23/80. sz.

⁸ Vajdaság SZAT Hivatalos lapja, 21/83. sz.

⁹ Lásd: A Vajdasági dolgozók rokkant- és nyugdíjbiztosítási érdekközösségének alapszabálya, Vajdaság SZAT Hivatalos Lapja, 24/83. sz.

¹⁰ A holt munka fogalmát A bővített újratermelésről és a holt munkáról szóló szövetségi törvény 2. szakaszában találjuk. (A JSZSZK Hivatalos Lapja, 21/82. sz.). Röviden, e fogalmon a munkával teremtett társadalmi tulajdonban levő munka- és egyéb eszközöket értünk, amelyeket a dolgozók felhasználnak a társadalmi termelésben, valamint a dolgozóknak az ezen eszközök igazgatásával és gazdálkodásával kapcsolatos jogait, kötelezettségeit és felelősségét.

¹¹ A holt munka intézményét a rokkant- és nyugdíjbiztosításba a JSZSZK alkotmánya vezette be, az említett szövetségi törvények pedig részletesebben szabályozták. Egyes vélemények szerint ez a jogszabályozás még mindig túl általános és nem szolgál mércékkel a holt munka kimutatásához.

¹² E törvény gyakorlati alkalmazásáról lásd bővebben: M. Dragović-V. Marjanović: A bővített újratermelésről és a holt munkáról szóló törvény gyakorlati alkalmazása (szerbhorvátul), Pravno-ekonomski centar, Belgrád, 1983.

¹³ Az eddig érvényben levő rendszerben a személyi jövedelem elszámolásánál, így a nyugdíjösszeg megállapításánál is, a holt munka mércéjeként általában a szolgálati évek számát vették. A JSZSZK alkotmánya szerint, a szolgálati éveket és a holt munkát nem lehet kiegyenlíteni (ebből indulnak ki az új jogszabályok is, mivel a holt munka intézménye sokkal összetettebb, tehát nem lehet csupán egyfajta mérce alapján kimutatni), a szolgálati idő hossza azonban jelentős mutatója a holt munkának. Lásd ezzel kapcsolatban Jugoszlávia Alkotmánybíróságának 1983. október 5-én hozott döntését.

Rezime

○ nekim karakteristikama novog sistema penzijskog i invalidskog osiguranja

Usvajanjem Zakona o osnovnim pravima iz penzijskog i invalidskog osiguranja, Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju SAP Vojvodine i samoupravnih opštih akata, pre svega statuta, samoupravnih interesnih zajednica penzijskog i invalidskog osiguranja, pravna izgradnja novog sistema penzijsko-invalidskog osiguranja u SAP Vojvodini može se smatrati okončanom.

Iako novi sistem penzijsko-invalidskog osiguranja nije izgrađen na u celini novom konceptu, budući da zbog nepovoljnih ekonomskih kretanja nije mogao biti u ovom momentu u potpunosti ostvaren onaj prilaz koji u ovoj oblasti imaju ustavi iz 1974. godine i Zakon o udruženom radu, posebno kada se radi o dohodovnim i drugim društve-

no-ekonomskim odnosima, on ipak sadrži nekoliko značajnih novina, odnosno karakteristika, od kojih posebno ističemo bitno proširenje samoupravnog uređivanja ovih društvenih odnosa, povezanost penzijsko-invalidskog osiguranja sa udruženim radom, novi društveno-ekonomski položaj penzionera i izmenjenu pravnu prirodu pojedinih davanja iz ovog osiguranja, posebno penzije.

Upoređujući pravno uređivanje penzijsko-invalidskog osiguranja u ranijem periodu i sada, veoma je uočljiv porast broja normi koje donose sami osiguranici u samoupravnim interesnim zajednicama penzijsko-invalidskog osiguranja, i što je još značajnije, zahvatanje samoupravnim uređivanjem onih oblasti i instituta koja su do sada skoro isključivo spadala u domen tzv. državnog uređivanja. Ova karakteristika je nesumnjivo posledica daljeg prodora samoupravljanja i u ovu oblast društvenih odnosa, te od brzine i obima njegovog daljeg razvoja i kvalitativnih svojstava zavisi i dalji preobražaj prirode pravnog uređivanja penzijsko-invalidskog osiguranja.

Novi sistem penzijsko-invalidskog osiguranja je integralni deo udruženog rada. Time je dat novi društveno-ekonomski koncept ovog osiguranja čiju osnovu čine dohodovni odnosi u udruženom radu. Spona između udruženog rada i sistema penzijsko-invalidskog osiguranja je dohodak koji radnici ostvaruju u udruženom radu na osnovu svog tekućeg i minulog rada, ali i na osnovu minulog rada prethodne generacije radnika, sada penzionera. Time se za razliku od prethodnog sistema penzijsko-invalidskog osiguranja ne kida veza između tekućeg i minulog rada, odnosno između radnika koji ostvarujući pravo rada društvenim sredstvima i upotrebom minulog rada radnika-penzionera stvaraju dohodak i penzionera. Iz ovoga proizilazi da je društveno-ekonomski položaj penzionera određen njegovim društveno-ekonomskim položajem u udruženom radu, tj. taj položaj je opredeljen doprinosom radnika stvaranju dohodka osnovne organizacije, odnosno stvaranju ukupnog društvenog dohotka. Ostvarenje ovog koncepta, kao i realizacija svih onih prava u penzijsko-invalidskom osiguranju koji proizilaze iz minulog rada kao novog instituta ovog sistema koji takođe opredeljuje novi društveno-ekonomski položaj penzionera, pretpostavlja doslednu primenu načela raspodele prema radu. S obzirom da se novi sistem penzijsko-invalidskog osiguranja primenjuje veoma kratko vreme za sada ne postoji značajnije praktično iskustvo u ostvarenju izloženog koncepta ovog osiguranja.

Zasnivajući se na novim društveno-ekonomskim odnosima u oblasti penzijsko-invalidskog osiguranja, menja se i karakter pojedinih davanja iz tog osiguranja, posebno penzije. Pored tzv. klasičnih pravnih svojstava, penzija postaje ne samo lično, neotudivo, materijalno pravo radnika, već poprima i društveni karakter koji proizilazi iz društvene svojine sredstava za proizvodnju i društvenog karaktera dohotka i minulog rada koji se stvara radom na tim sredstvima.

Resummee:

Einige Charakteristiken des neuen Pensions- und Invalidenversicherungsystems

Mit der Annahme des Gesetzes über die grundlegende Rechte aus der Pensions- und Invalidenversicherung SAG Vojvodina und der selbstverwalterischen allgemeinen Aktenstücke, vor allem des Statuts der selbstverwalterischen Interessengemeinschaften der Pensions- und Invalidenversicherung, ist das neue System der Pensions- und Invalidenversicherung, als vollendet zu betrachten.

Obwohl das neue System nicht im Ganzen auf Grund neuer Konzeptionen ausgearbeitet wurde, da angesichts der ungünstigen ökonomischen Bewegungen in diesem Gebiete der Verfassung von 1974 der Zutritt in diesem Moment noch nicht im Vollkommenheit durchgeführt werden konnte, insbesondere wenn es sich um die Einkommens- und anderen ökonomisch-gesellschaftlichen Verhältnisse – handelt. Das Gesetz enthält jedoch einige wichtige Neuheiten bzw. Charakteristiken. Aus diesen Neuheiten wird besonders die grundlegende Erweiterung der selbstverwalterischen Einrichtung dieser gesellschaftlichen Verhältnisse zum Ausdruck gebracht. Die Bindung der Pensions- und Invalidenversicherung mit der vereinigt Arbeit; die neue gesellschafts-ökonomische Stellung der Rentner, sowie die veränderte Rechtsnatur einiger Gegebenheiten aus dieser Versicherung, besonders der Pension.

Die jetzige und vorherige Einrichtung der Renten- und Invalidenversicherung vergleichend, ist die Zunahme der Normen besonders zu beachten, die die Versicherten selbstständig in ihrem selbstverwalterischen Interessengemeinschaften bringen und insbesondere die Übernahme der Gebiete und Institutionen mit der selbstverwalterischen Durchführung, die bisher im Domain der staatlichen Entschlüsse gewesen sind. Diese Charakteristik ist unbedingt Konsequenz der weiteren Entwicklung der Selbstverwaltung auch im Gebiet dieser Verhältnisse. Von der Schnelle und Umfange der weiteren Entwicklung ihrer Qualitätseigenschaften, hängt auch die weitere Entwicklung der Rechte der Renten- und Invalidenversicherung.

Das neue System der Renten- und Invalidenversicherung ist integraler Teil der vereinigten Arbeit. Damit hat diese Versicherung neuen gesellschafts-ökonomischen Inhalt erhalten, dessen Grund die Einkommensverhältnisse in der vereinigten Arbeit bereiten. Bindeglied zwischen der vereinigten Arbeit und dieser Versicherung ist das Einkommen, die die Arbeiter in der vereinigten Arbeit durch ihre heutige und versachlichte, aber auch durch die versachlichte Arbeit früherer Generationen – heutiger Rentner – erzielen.

Damit wird im Gegenteil zum bisherigen System der Renten- und Invalidenversicherung, die Bindung zwischen dem laufenden und versachlichten Arbeit nicht zerrissen, d. h. zwischen den Arbeitern – der ihr Recht zur Arbeit durch die Nützung der gesellschaftlichen Arbeitsmittel, die versachlichte Arbeit gebrauchen und daher auch das Einkommen der Pensionäre schaffen. Daraus folgt dass die gesellschafts-ökonomische Lage, durch seine Lage in der vereinigten Arbeit belegt ist, d. h. diese Lage ist mit dem Beitrag der Arbeiter zum Einkommen der vereinigten Arbeit bzw. der ganzen Gesellschaft vorbedingt ist. Die Durchführung dieses Konzeptes, sowie die Realisation aller Rechte in der Rentner- und Invalidenversicherung, die aus der versachlichten Arbeit, als neuer Institution dieses Systems folgen; die auch die neue gesellschaftliche Lage der Pensionäre stellen, setzt die konsequente Durchführung der Verteilung laut der Arbeit vor. Das neue System der Rentner- und Invalidenversicherung wird erst sehr kurze Zeit verwendet, daher besteht bis jetzt keine wichtigere und praktische Erfahrung in der Verwendung der Konzeption dieser Versicherung.

Abgehene von den neuen gesellschafts-ökonomischen Verhältnissen der Renten- und Invalidenversicherung, ändern sich auch einige Zugaben durch diese Versicherung, besonders der Pensionen. Neben den sogenannten klassischen Rechtseigenschaften, wird die Rente nicht nur persönliches und unentwendbares materielles Recht der Arbeiter, sondern übernimmt auch einen gesellschaftlichen Charakter der aus dem gesellschaftlichen Eigentum des Einkommens und der versachlichten Arbeit – die durch die Arbeit mit diesem Mitteln stammt.

Vajda Gábor

AZ ÉLET VÁLLALÁSA*

HARC AZ ÚJ ÉLETÉRT

Több életre, kitartásra buzdító verset írt önmagához Ács Károly tizennyolc éves korában. Ritkán tud azonban kibújni az elvont fogalmak büvköréből: problémáiról többnyire szimbolikus vagy allegorikus formában beszél. Az ilyen verseket iskolásság is terheli, sok bennük a retorikai elem; a fiatal költő fáradt képzelete a múlt, a jelen és a jövő semmire sem kötelező általánossága között ingadozik, a szeretet törvényét ajánlja és a rosszat kárhoztatja. Akkor értékesebbek, ha ellentmondások szikráznak fel bennük. A *Rabságot kérő* (1948) például hatalomvéde bensőségért esdekel, de ezzel egyidőben kívánsága látszólagosságát is érzékelteti.

Amit teszünk, higgyük szabadnak
okos rendedben, nem lévő isten.
Tartsál minket boldog bilincsen,

hogy el ne vesszünk tudva s tehetetlen...

1948-ban a verseknek egy jelentős csoportja arra mutat, hogy a fiatal költő lendületet kapott s van immár lelkiereje ahhoz, hogy a vágyat és az akaratot egymáshoz közelítse. Lázás vitalizmus tör fel belőle, pogány életöröm szállja meg, áttörve a korábbi gátlásokat. Ezekhez viszonyítva úgy tűnik, mintha nem is ugyanattól az egyéntől származnának például a következő sorok:

Akarom a bőr sima selymét,
erős izmokat akarok,
együgyű szívet, ravasz elmét,
jó mosolyt, hörgő haragot,

* Részlet a Forum Kiadóban sajtó alatt levő *Ács Károly* című tanulmánykötetből.

kegyelmezni és könyörögni,
nem tudni mi az: nem szabad,
csókolni, csalni, úzni, szökni,
s szólani élő szavakat!

(Vágy, 1949)

Ez még mind csak kívánság, noha az abszolutista igények maximálisakká, tehát megvalósíthatókká alakultak. A változást a költő közönségének gyarapodása is maga után vonhatta. A nyilvánosságtól évekig elzárkózó költőnek a vallomását mélyről fakadónak kell tekintenünk:

Én beszéltem, bár most kezdek csak élni,
s az első szónál kéne tartanom,
hogyan eldadogjam: kellek, hát vagyok!

(A születés pátosza, 1951)

Ekkor már jó néhány verse látott napvilágot: elsősorban az életigenlés lázában fogantak. Első bemutatkozása már három évvel korábban a Hídban történt meg, méghozzá egy teljes szonettkoszorúval, a költők felkészültségét leginkább próbára tevő formával. Sokat mond a bemutatkozásról, hogy a költemény – *Új koszorú – Új életek éneke* címen jelent meg és a háború utáni jugoszláviai magyar irodalom költői kisenciklopédiájának tekinthető, mivel a költői mivesség itt teljes egészében a társadalomépítés szolgálatába áll. Hogy az uralkodó frázisokat is építőanyagként felhasználó fiatalos hév nem költőietlen, arra az a vita a tanúság, amit az írók a szonettkoszorú kapcsán annak állítólagos formalizmusáról, szépségkultuszáról rendeztek. Pályafutásának gyors emelkedését a fiatal költő tehát nem egyedül fékezte le: annak ellenére, hogy ekkor jön meg igazán a kedve mind a versíráshoz, mind pedig az élethez, 1948 március után több mint két évig nem publikál. Nem adja meg magát az élet olcsó mámorának, a túl könnyű érvényesülésnek, hiszen a szonettkoszorúban, leghyva önmagát, messze előrefutott. Az élet keresése – kisebb erőfeszítéssel és nagyobb reménnyel – tovább folytatódik. A fent idézett sorokat majd csupán akkor vetheti papírra, miután, az említett két év kihagyást követően, a 7 Nap, az Ifjúság Szava, a Magyar Szó és a Dolgozók is közölte verseit. Ezek már, a szonettciklussal ellentétben, nincsenek híján a megéltésgnek, s a küzdelem valóban az új emberért folyik bennük, úgy, ahogyan azt Lévay Endre 1948-ban a Hídban megfogalmazta. A kritikus az írótól azt követeli, hogy „különböztesse meg a lényegest a lényegtelenről, a felszínes eseményeket és történéseket azoktól, amelyek a dolgok mögött vagy mélyen az emberekben élnek, viaskodnak, vajúdnak, hogy létre hozzák az új embert, akinek élete már nem száralmas vergődés, nem is üres vágyakozás; hanem céltudatos munka. És az új ember, ebben a munkában, ha akarja, akár megelőzi a korát.” A szocialista realizmus nálunk megfogalmazott igényei között Ács Károly az idézetben érintett poétikával igyekszik azonosulni, nem utolsó sorban azért is, mert Lévay koncepciója „az egyetemes magyar irodalom színvonalához méri az alkotásokat”, miközben az emberek lelke mélyén haldokló múlt iránt is megértést tanúsít.

A tétova fiatalembert mintha Gál László felől is egyértelmű biztatás érné: „Az olvasót csak az érdekli, hogy az, aki az író egyenruhájában eléje lép, magával hozza-e az író fegyverzetét?” Az író fegyverzetéhez azonban az érett emberség, az önmagát megoldó személyiség természetszerű elkötelezettsége is hozzá tartozik ebben a korban; Ács viszont csak különleges hangulataiban szünteti meg a belsőnek és a külsőnek a konfliktusát. Ha csupán elvétve bilentik is szorongásai az egoizmus felé, humanizmusa anakronisztikusan elvont, íráskultúrája pedig történetien és gyakran misztikus. A szonettkoszorú a lehetetlent kísérli meg: a legnagyobb műgondot a politikai időszerűséggel akarja közös nevezőre hozni. Az ötlet nem csupán azért groteszk, mert a művelődésre alapvető tennivalók várnak ekkor, hanem azért is, mivel a mívésség a hozzáértők számára nem pótolhatja a téma esetében nélkülözhetetlen átéltséget, személyességet. Akad felszínesebb, gyöngébb verse Ács Károlynak, de a sematizmusnak nem áldoz többé. A Tájékoztató Iroda rágalomhadjárata idején szabadabb, a művészettel szemben nem diktatórikus művelődés-politikára várva írja növekvő öntudatú, de sohasem hangoskodó verseit. Ezeknek egy része majd csak 1953-ban, a *Kéz a kilincsen* című gyűjteményben kerül az olvasók elé.

A fel-felerősödő hit és a gyakori csüggedés közötti drámai küzdelem már 1948-ban a társadalmi létért folyik. A címében is beszédes *A most akarata* még csak óhajt fejez ki: „Hinni kéne a mondott igazakban”, a *Lekötve még* viszont paradox módon az egyértelmű lehetőséget állapítja meg: „Kiépült már az út bennem”. Meghökkenítő tény, hogy e versek csupán három évtized múlva az Üzenetben váltak a publikum számára hozzáférhetővé. De az érettséget, készséget mutató *Indulás előtt* (1949) is csak az első verseskönyvben kerül közlésre. A magatartás kialakulását azonban szellemes szkepticizmus, mint öngúny, mint e költészet egyik fontos minősége kíséri:

Toll,
kedves elvtárs,
kapaszkodj jól a kezemhez,
vörös vérem és fekete véred
öleléséből
szülessen diadalnak
a vers.

(*Tollamhoz*, 1949)

Azzal szembesül itt a fiatal költő, amit 1946-ban a *Rögök vallanak* című szonettkoszorú írásakor a költészettől és önmagától egyaránt idegennek érzett, mivel a szonettek politikai kicsengés nélkül hirdetik az anyag örökkévalóságát, eltekintve a tendenciózusabb *Mesterszonett*-től. Ennek ellenére e mind a mai napig nyomdafestéket nem látott költemény, ha helyenként magán viseli is a formával való küszködés jegyeit, ihletettebb a költészet az *Új életek énekénél*.

Az Ácsra mint költőre jellemző dilemmák meglepő módon már a kialakulásuk idején szinte képletszerű pontossággal kapják meg összefoglalásukat. A más összefüggésben már érintett *Tépelődőről* (1946) van szó, mely a költő

által három évtizeddel később legértékesebbnek, illetve legjellemzőbbnek tekintett verseiből összeállított gyűjteményében is szerepel. A költőnél a gyakori ironikus, olykor fájdalmas-cinikus mosoly kíséretében el-elbizonytalanodó értékfogalmak itt egyértelműek és sziklaszilárdak. A fiatal költő, mint oly sokszor, most is profétáló pózt választ, nem kétséges azonban, hogy közönség hiányában önmagához beszél: elviselhetetlennek érzett állapotát annak felmérésével igyekszik meghaladni. A költeménynek, a legtöbb Ács-vershez hasonlóan, kizárólag az elmúlt évtizedek során csiszolt változata maradt ránk. A változtatás aligha érinthette a mélyebb rétegeket, hiszen Ács költői attitűdjében az elasztikusság, az elkötelezettség egy-egy időre elfedte ugyan a régi dilemmákat, ám azok a konformizmus betegségének elhatalmasodásakor ismét kiújulnak. Ez azonban már rezignáció, a gesztussorozatnak, a közösségi reménykedésnek a csődje. A *Tépelődő* viszont a kezdet, a legyőzendő, de mégis visszatért állapot. Ha a „gondolat gúnyos átka” szókapcsolat nem lenne a vers végén, naivitást gyaníthatnánk a „roppant kenyér-gúlák”, „kalács-hegyek” mögött. De így hajlamosabbak vagyunk azt gondolni: a költőt szerepkeresése és erkölcsi ösztöne közelíti másokhoz, a hit jelentéktelen mozzanata harcainak. Konfliktusa sokszor csak azért van, mert tapasztalata nem engedi, hogy vakon higgyen a társadalom deklarált és saját maga által is vállalt eszményekben. Miért nem valóságos, becsületes küzdelem folyik valóságos értékekért? – ez a fájó kérdés rejlik Ács Károly számos versének látszólagos cinizmusa mögött. Harcolni kellene, de nem lehet, mert nincs értelme; mert az emberek nem veszik komolyan – a költő egyike azoknak nálunk, akiknek a legjobban fáj e gondolat.

SZOLIDARITÁS, VÁLLALT KÖZÖSSÉG

Az elmondottakból kitűnik, hogy a kora gyermekkorától kezdve magánya rémeivel viaskodó, időnap előtt szerzett műveltségének terhe által is egyedi útra ítélt polgári származású fiatalember többnyire nem számításból vagy kényszerből fogadja el az ötvenes években az idő esztétikai, illetve álesztétikai normáinak egy részét. A társadalom, az olykor téves megoldásoktól eltekintve, kezdettől fogva humanus eszményeket hirdetett, és a diák nem véletlenül érezhette úgy, hogy saját jobbik, türelmesebb énje természetesen azonosulhat a kor alaptörékvésével, az ember felszabadításával. Az idősebb költők példája tanúsíthatja: a polgári humanizmus a világszemléleti eltérések ellenére is vállalhat közös cselekvésprogramot a materialista meggyőződésű baloldali társadalmi erőkkal. A fiatal Ácsnak különben sem voltak egyoldalú vallási tehertételei; őt – miként már fejtegettük – az intellektusa akadályozta az új életben való maradéktalan feloldódásában.

Hogy nem meddő talajba kellett erőltetni a magot, arra a felszabadulás időpontja körül keletkezett versek jelentenek bizonyosságot. Köztük a legelső (*A vén koldus*, 1945) a szolidaritásnak, az elesettek iránti szánakozásnak szinte parnassien nyugalmú kifejezése. Ide tartoznak az emberközpontúságnak azok a példái is, melyekről a Dionüszosz-élmény kapcsán már szóltunk. De az

Ács-féle részvét és másokkal való azonosulás jellegéről a *Mindenki fájdalma* (1945) mond legtöbbit. Ha a dacos természetű kamasz nem vonzódik is az egyházhoz, jósága a keresztény megváltás-komplexusban gyökerezik:

Hogyha másnak könnyebb:
én hordom az átvett
terhet s összeroskadok.

.....

Bennem gyűlik össze
minden vad kesergés,
sok-sok fájó tűrés,
ezrek vére, könnye.

A másokhoz való közeledés korántsem beteljesülés ebben a költészetben, s ez is menti meg a giccstől. Nyugtalanóság, lelkiismeretfurdalás, terhes igény áll a fiatal Ács szolidaritása mögött. Ez mindenesetre valóságos, nem kell magára erőszakolnia. Ezért nem idegenek lényétől a következő sorok:

Jöjj a világba. Legyünk itt
egymásé s mindenkié. Kevés
a csók s nem ér szívünkig,
ha csak kettőnké az ölelés.
(*Egymásé és mindenkié*, 1950)

Nem idegenek, de csak keveset mutatnak meg belőle: az aggályokat a Hídban közölt vers háttérben hagyja, a pillanat bensőségének enged. A jóindulat a költőé, a szókapcsolatok nem egészen. A tömegeket mozgósító napi politika és az alkotói szubjektum érintkezési pontjai az ehhez hasonló versek. Nem sok ez, de ennél akkor nem lehetett többet adni. Ács nagyobb leleménnyel, frappánsabban és már csak ezért is meggyőzőbben mondja azt, amit főleg a felelős poszton levők hajtogattak. Mivel itt ember áll a gondolatok mögött, szó sem lehet szólamokról. Valószínűtlenségekről már inkább. Szerelmeskedés közben aligha lehet komolyan venni, élménynek tekinteni a távoli üldözöttek nyomorúságával való azonosulást:

S szemem, bár annyi más van,
holdfényvel itatom,
hogy élesebben lássam
távoli utakon

tóduló menekültek
görnyedt vállán a kint...
(*Tenyerem két dolga*, 1951)

Ács Károly esetében tehát csak ilyen nagy megszorítással lehet tekintetbe venni Bosnyák Istvánnak a maga általánosságában kétségtelenül pontos megálgapítását: „Ha tehát majd egykor megírjuk a vajdasági magyar szocrealizmus történetét, ezt a szempontot lehetetlen lesz mellőzni: a zsdanovizmust nemcsak a kis senkik, a tehetségtelen konjunktúra-lovagok harsogták oly buzgón, hanem azok a tehetségesek, akiknek minden különösebb külső kényszer nélkül is intim meggyőződésükké vált, hogy a fegyveres forradalmat sikeresen megvívott, szocialista berendezésű társadalom emberének csakugyan olyan, vagy legalábbis hasonló a szubjektív valósága, léte egzisztenciája, mint amilyenek – a szocrealista esztétika hirdeti.” A költő ugyanis személyességre törekedett, s ebben nem is maradt teljesen eredménytelen, amikor az individuumnak és a művészetnek viszonylagos önállóságáról még nem, vagy csupán nagy megszorításokkal lehetett beszélni. Nem kétséges, hogy a gyengébb, önmagának és a világnak a kapcsolatát leegyszerűsítő, ma már naivnak ható Ácsversek többsége fölötte áll a manipulatív társadalmi követelések irodalmi torzszüleményeinek.

KIVÍVOTT HARMÓNIA, AZ ÚJ ÉLET FÉNYEI

Akad Ács Károlynak már 1946-ban olyan zsengéje, mely, kamaszokra jellemző giccses leegyszerűsítéssel a természeti jelenségek harcának allegóriája által szemlélteti a jónak és a rossznak a küzdelmét, hogy végül az élet idillikus harmóniája kötelezően győzedelmeskedjen (*Vibar*). A dal pillanatnyi önfeledtségre ad alkalmat, mámore a nyelvöszton szabadjára engedésének örömevel jár. Mindez a váratlan hangulat csodája, leginkább nincs rá ésszerű magyarázat:

Furcsa, ma reggel nincsenek zajok,
harmóniába leng a jai, a vád,
halló fülemnek zeng minden dolog,
s olyan zenés, oly víg lett a világ.

Dalol a föld és minden csillagok,
dalol az élet múlás peremén,
s e daltengerben én is hang vagyok,
szép, omló tenor: csüggedés s remény.
(*Dalok és megoldás*, 1946)

Bálint István dicsérte, a *Kéz a kilincsen* című kötetet méltatva, a költőnek azt a képességét, hogy a verseiben a teljes embert fejezi ki érzés és gondolat egységében. Ez az állítás igaz is, meg nem is, de talán inkább nem. Igaz, mert Ács verseinek összessége valóban a költő érzelmi világának és gondolatosságának kivételesen kimunkált kifejezése. Nem igaz, mert egy-egy költemény vagy akár verscsoport csupán egy hangulat, egy kedélyállapot vagy egy problémakör fénytörésében mutatja az embert. Nem igaz, mert a *Kéz a kilincsen* csupán egy szűkebb válogatás, s a recenzens nem is tudhatott az íróasztal fiókjában

maradt, a költői világ mélyebb, igazabb rétegeit feltáró és még hosszú éveken át érlelődő darabokról. Akkor egyébként az alkotó és a közönség utólag csak látszatnak bizonyuló harmóniája, az új társadalom melletti nyílt elkötelezettség jelentette az érzelmi és gondolati egységet megelő teljes embert.

Tagadhatatlan: a *Kéz a kilincsen* valamint a *Csönd helyett vers* című kötetek többnyire, de főleg a második, már az új világban helyét meglelt ember lírai vallomásai. A verscímek már önmagukban beszédesek: a *Piros vers*, *Déli altató*, *Munka*, *Vers a kalapácsról*, *Versenyben a nappal*, *Öt szem búza parasztnyerén*, *Júliusi tarlón*, *Újévre*, *Katona-rapszódia*, *Arcom a földet éri*, *Ahogy a tavasz akarja* – és a többi hozzájuk hasonló a költői szemlélet elvilágiasodásáról, konkretizálódásáról tanúskodik. A jó költőt a számára öngyilkossággal azonos boldogságtól az a képessége menti meg, hogy a „kint” (látszólag) eredményesen megvívott harcot „bent” az autentikus kifejezés után kutatva folytatja, vagyis éppen ott növekszik a bizonytalansága és a szigora, ahol a forradalom és az eszmény (öntudatlan) opportunistája meglelést talál a gépies leírással, az irodalom másodlagos szerepével. Természetesen a szóban forgó Ács-versek is közvetlenebb tükröi a kortárs életnek az előzőeknél, mi több, helyenként idillikusak is. Nyelvi kivételességükben megtestesülő személyességük azonban megmenti őket az érdektelenségtől. A költőt emberként (nem mint stilizált egyéniséget, hanem mint gyarló egyedet) mutatják be a tömegben.

A *Kéz a kilincsen* című kötetnek a nyelvvé vált életöröm képezi a súlypontját. Az életre került *Piros vers* (1948) például csak a címében utal a politikai összefüggésre. A *Munkában* (1948) viszont még erotika is akad – az otthonos közérzet kifejezésként:

Meleg szívekkel raknám az utcát kő helyett,
lágú húson siklanának szerelmes kerekek.

Ács, noha a világ legnagyobb falujának külvárosában töltötte is gyermekkorát, s még ha Szabó Dezső, a magyar falu író-ideológusa volt is egyik bálványa, korábban csupán mitikusan ködös képet formálhatott magának a faluról. Egyik – már érintett – versében a parasztra vonatkozó „borveres” jelző a közönségesnek, az alsóbbrendűnek a szinonimája. Ezért szinte erotikus gyönyörűség azzal egyesülni, amihez legbelül mindig is vonzódott, de aminek vállalásához sem lehetősége, sem pedig elegendő lelkiereje nem volt. Ilyen értelemben a faluval való találkozás a rendszer parancsától független magányügynek is tekinthető Ács költészetében. Tudniillik „A külső alkalomnak egybe kell esnie a belső hajlammal, mint ahogy a költő a külső alkalmat maga teremtetten volna. Így ugyanolyan igaz lesz, mint a szerelmi érzés, mint a tavasz életre hívta virág, mint a halál elleni építés öröme. A költő a saját gondolatát követi, de ez az eszme beiktatja nevét az emberi fejlődés görbéjébe.” (Paul Éluard)

És e gyönyörű szertartás után
egymásra nézünk: ember és a föld.

Enyém lesz a legnagyobb tudomány,
s én a tiéd még a halál előtt.

(*Júliusi tarlókon*, 1951)

A magába zárt „városi” embernek (Bori Imre) gátlásokkal fékezett, de valójában rég óhajtott, szinte misztikus kitárulkozása ez a tudat görcseit oldó mezei munka látványa előtt. A megkönnyebbülés azonban csak rövid ideig tarthat: az alkat kettősségét a körülmények sem szüntethetik meg, az ocsúdás büntudattal jár együtt. Lírai szerepjátszás ez, nem helyszínrajz. A költő – talán emlékmozzanatoktól sem függetlenül – az alkatának megfelelő viselkedést vetíti konkrétságában is elképzelt körülmények közé.

Az ötvenes években a leírás uralkodott el Ács költői magatartásában. Mert ha túlnyomórészt képzelet műve is az előző költemény, mégis a riportszerűség benyomását kelti. Ácsot a sejtelmek, érzések, gondolatok és irodalom helyett az élet látja el témával, hiszen saját maga is életre kelt. Ez tehát a lírai realizmus korszaka. Tipikus példája a *Gólya* (1952) című több egységből álló, belgrádi egyetemistáknak ajánlott költemény, mely a korábbi évek problémaérzékenységgel, de a megoldás szellemességével és megnyugtató határozottsággal lep meg. A költő itt már oly közel kerül a tapasztalati valósághoz, hogy a prózaiság, a költőietlenség, a régebben megvetett banalitás fenyegeti. Helyenként egy ötletes jó tanuló verses írásbeli dolgozatára emlékeztet az eredmény:

Az állomás előtt áll.
Hova csöppent, jaj, hova csöppent?
Valahogy így vesznek el a kisgyerekek.
A világ, amit húsz évig tanult,
egyszerre kifordul belőle,
a dolgoknak nincs ismertetőjelük,
hogy: „sarki Pista bódéja”,
vagy: „Sztipán hordár targoncája”,
vagy: „plakátoszlop a köpködőnél”.

Gerold László az ehhez hasonló, ritkán előforduló szövegekre gondolt, amikor a *Csönd helyett vers* kötet kapcsán helyenkénti „együgyűség”-ről beszélt. A *Gólya* egyes helyzeteiben különben nem nehéz ráismernünk *A szegény kisgyermek panasza*i Kosztolányiának ihlető, bátorító példájára.

MEGVERSELT POLITIKA, PROGRAMVERSEK

Miként tárgyaltuk már: a negyvenes évek második fele kétes értékű művelődéspolitikai parancsának csupán egyetlen alkalommal engedelmeskedett Ács Károly, még ha a vállalkozás nagy erőfeszítésébe kerülhetett is, hiszen részben tőle idegen tartalmak számára kellett az egyik legszigorúbb műforma, a szonett egyéni változatát megteremtenie. Maga a politika csak 1950 első hónapjaitól, a sztálinizmussal való konfrontálódás pozitív eredményeit látva lelkesíti. Ha

1949-ben még azt súgta önmagának: „Várni, és túlakarni néha kicsit a mán, / még ellenére is – ez az én politikám”, akkor rövidesen szertefoszlanak előítéletei és „túlakarás” helyett az időnek a saját véleményével egyező parancsát teljesíti. A pusztán képzeletben vállalt költő-partizán-szerepet – melynek lényegét Lukács György világította meg legsokoldalúbban – a Szovjetunió nagyhatalmi törekvése elleni szembeszállás idején sorkatonai önkéntesség váltja fel. Jellemző, hogy az idézett *Politika* (1949) című verset az *Üzenet odaáttra* követi, mely viszonylag gyorsan, a Magyar Szó 1950-es decemberi számában napvilágot látott. A versnek már a Szkárosi Horvát Andrástól vett mottója is a függetlenség és a szuverenitás gondolatát tartalmazza: „Idegen nép országodban nyakadra ül neked, / Tisztessége nagyobb leszen, hogynemmint teneked, / Ő fő leszen, te fark leszesz, parancsol teneked.” A versben az a rendkívüli, hogy a fiatal Ács, a magyarságát vállalva, olyképpen korholja saját fajtáját, ahogy azt az egykori prédikátorok és a későbbi profétaköltők, Petőfi és Ady tették:

Fáj bennem minden, mi magyar,
és mégis, hogy fáj, ez a büszkeségem,
mert csak a közöny ravatal,
s nem örök a szenny, hogyha él a szégyen.

A költőt nyugtalanító fájdalom, az égető igazság kimondása sürgeti, hiszen önmagának tartozik azzal, hogy más ajkú nemzedéktársai között a politikailag eltévelyedett anyaország fejére olvassa ítéletét. Természetesen nem a gondolatok magas röpte állítja meg a mai olvasót, hanem az a frappánság, mellyel a költő megfogalmazza nemzetisége véleményét az adott körülmények között.

A vádlottat tekintve azonban nyilvánvaló az általánosítás igazságtalansága. Talán ezért születik meg a következő évben *Üzenet odaáttra* címen az árnyalás, módosítás, a részleges palinódia. Ebben a költő másképpen azonosul azokkal, akiknek szolgásgát előzőleg egyoldalúan kárhoztatta. Most a kényszer, a tehetetlenséget, a kiszolgáltatottságot hangsúlyozza, miközben nyilván nem a hangadókra, hanem az erőszak néma tűrőire céloz. Az elveszettség, az önmarcangolás fájdalmas hangja szól a költő által megszemélyesített, sztálinista béklyókat viselő magyar társadalomból. Az együttérzés a határ és az ellentétes lehetőségek ellenére is közösséget teremt:

Mert tudnotok kell rólunk, akik vagytok
rabházán kívül, s látnotok a kapsot:
minket is akar, mit ti sem akartok.

A befejezés tömörsége szinte rejtvényyszerű, pedig aligha lehet kétséges, hogy a világra a maga „szabadság”-modelljét rákényszeríteni igyekvő tirannizmus „akarára” céloz a költő. Az *Üzenet odaáttra* az előbb tárgyaltak a kiegészítő ellenpontozása, tehát az alkotnak tipikus, az egész munkássága során variálódó megnyilatkozásmódja.

Azonban az önvédelemre berendezkedett államban is bizonyításra szorul az elkötelezettség; másrészt pedig a költőnek különben is meg kell bizonyosodnia tevékenységének társadalmi hasznosságáról. Ha politikailag egyértelmű is a fiatal költő magatartása, költészetnek és haladásnak a kérdését képtelen egyértelműen megválaszolni. A 7 Nap egyik augusztusi számában közölt (egyéb-ként második megjelent) verse még azt mutatja: egyelőre nem meri vállalni a teljes öntörvényűség kockázatát.

Nekem álom
a mesterségem. Én költő vagyok.
A mát jövőbe növe látom.
S nem hazudok, ha nagyot álmodok.

Mit a munkás ébren felépít,
álomban ugyanazt csinálom én;
így váltja fel újjal a régít:
való és álom, gyár és költemény!
*(Bocsánatkérés az utcasarkon egy ismeretlen járókelőtől,
1950)*

Ez a palinódia féltékenységből ered, ezért nincs esztétikai hozadéka. Az idézet első szakasza fenntartja a poéta számára a jövőbe nézés jogát. A fáklyavivő, utópiába merülő forradalmi romantika pozíciója ez – az emberekbe vetett bizalom talaján. Az eredmény más, ha a jelent nem engedelmesség, kötelességérzet szépíti meg, hanem a hit, a lelkesedés erkölcse. A költő tehát elsősorban önmagának tartozik a mának a megszipítésével, a jövő csábító képeinek a megidézésével és – csupán másodsorban a társadalomnak. Fagyeev ezt a következőképpen mondta: „... mi olyan társadalom képviselői vagyunk, amelyben a művész szubjektív reménysegei egybeesnek a társadalmi fejlődés objektív alakulásával, mi a reális valóságban is találhatunk élő embereket, akik az új erkölcsi elv hordozói.” Lukács egyik önbírálata szintén hasonló gondolatokat fejteget: „A szocialista realizmust... az embereknek... a pozitív oldalai érdeklík, az újító munkástól, a szövetkezetért harcoló paraszttól egészen a proletár forradalom, a szocialista építés... legnagyobb hőseiig.”

Ezzel szemben az idézet második szakasza függőséggel váltja fel a szabadságot. A primér mozzanat lenini értelemben szekunderré lesz: „Az irodalmi munkának az egyetemes proletármunka részévé kell lennie, »kerekévé és csavarjává« annak az egyetlen egységes nagy... gépezetnek, amelyet az egész munkásosztály öntudatos élcsapata mozgat.” Ezzel a fiatal Ács meggondolatlanul a visszhang színvonalára süllyeszti a művészetet, az ontológiai függetlenséget korlátozva, hiszen a funkcióba húzódó költészet önmagát semmisíti meg.

Nem egy ekkori Ács-versnek a költői lelkesültség kölcsönöz jelentőséget: az előbb érintett meddő elmélet nem válik gyakorlatává. Mikor tehát verset ír a kalapácsról, akkor e vállalkozás részben azért nem idegen tőle, mert a tárgyak kezdetről fogva vonzották képzeletét, részben pedig azért, mert, ha rövid időre is, fel tud oldódni a korábban kizárólag gyanakodva szemlélt mindennapi

munka forgatagában. Az élmény az övé: az ő nyelvén szólal meg. A mai ízlés természetesen felszínesnek, naivnak érezné – ez azonban más kérdés.

Bizony mondom: jelentenek a hangok,
s mondom: nemcsak embernyelvű a vágy.
A ma üllőjén okos szavakat kong
ez a költő, ki döglött vasdarab volt:
a kalapács.

(Vers a kalapácsról, 1951)

Az ilyen társadalmi öröm akkor is feltör e költészetből, amikor már az elhallgatással is küszködni kell és – éppen ezért – giccses az idill:

ha kihajolok, átellenben
hurkot vet a hegy zöld szalagja,
és a Duna rendíthetetlen,
ős türelemmel bogozgatja...),

nézem, hogy épül ki előttem
az új negyed; ránő a vízre,
már át is lépte ferdeszögben
a Szabadság-híd merész íve!
(Este, ha kinézek a hídra, 1981)

Ez a vers is az építő munka „óriásait” dicséri a televízió „törpéi”-vel szemben, s az erkölcsi igazsághoz nem is férhet kétség. De az esztétikaihoz már igen... A probléma az, hogy a költő már csak nagy távolságról lehet tanúja az alatta lüktető életnek: így viszont a szükségképpen sematikus a látás. Alkotó jókra és papoló bürokratakra osztódik a világ, a már-már agyonszennyezett Dunából viszont csak a „rendíthetetlen, /ős türelem” látszik. Olyasmire vetíti rá Ács a bensőség, a szépség látszatát, ami – s ezt saját maga tudja legjobban – mindennek legfeljebb a lehetőségét tartalmazza. Legfeljebb – tudniillik létünk és haladásunk rajtunk kívül eső okokon, például a nagyhatalmakon is múlik. A vers idillikusan optimista hangulata nem is vehető teljességgel komolyan, hiszen erre a költőtől már régóta elidegenedett látásmódra alig akad példa az utóbbi években.

Ami most bizalmatlanságot keltő elem, az az ötvenes években könnyedén és jólesően játszott szerep. Akkor még a dedukációt, a társadalomtól kapott általános programot indukció, konkrét és eredeti megfigyelés, megdöbbenés frissítette. A libanoni invázió hírére született *Két part* (1958) a kellemes béke és a dühödtt háború egymással szemben álló képeivel provokálja az ember igazságérzetét. Az ilyen üzenetet közvetítő vers a hatvanas években elerőtlenedik, formalizálódik és a kihaláshoz jut közel. Az új helyzetben a régi büszke igazságok szinte komikusan hatnak. A költő a saját, a konformizmus nyavalyáját közvetve remekül kipellengérező verseiről is megfélemedezik, amikor fanyarságában kifakad:

Az emberiség nagyobbik fele taknyos,
Eszmék helyett mini-szoknyához kapdos,
Adj neki fegyvert: rád süti s nem néz vissza.
A kommunista őneki konformista.
(*Rigmusok, évfordulókra, 1969–1970*)

ÉRZELEM, DAL, ELÉGIA

„Ács Károly és még Fehér Ferenc arra ébresztettek bennünket, hogy mostanában különösen szép a hajnali derengés, a pacsirták szebben énekelnek, a csók jobb ízű, a tavasz virágosabb, a nap melegebb” – írja Gál László, a 7 Napban 1961 januárjában a *Csönd helyett vers* című Ács-kötet kapcsán, s azt is megjegyzi, hogy a fiatal költő „mindjárt verset írt csönd helyett, mert lármás, nagy csönd volt akkortájt minálunk...” Másképpen, de lényegében ugyanezt mondja Bányai János is 1978-ban a költő addig közölt legjobb verseinek ismeretében: „Ács Károly verseiben az élményszerűségnek, a megéltétségnek, az érzelmi és hangulati tapasztalatoknak igen nagy szerep jut. Nagyobb is talán, mint a valóságos intellektuális – mondjuk bölcséleti – élményeknek. Vagyis, a szabad szemmel látható formajegyek mögött mindig egy mélyen megélt élet, sőt azt is állítani merem, hogy egy közvetlen lírai élmény munkálkodik. Ami azzal is bizonyítható, hogy újabb költőink között éppen Ács Károly versei szólnak gyakran a szerelemtől, éppen az ő verseiből hangzanak ki oly sokszor az alapvetően lírai érzések, a szorongás, a félelem, a színek, a titkok.” Hasonló gondolatoknak ad hangot Dér Zoltán is 1979-ben.

A kritikusok által érintett magatartás az ötvenes években vezérszólama lesz a költészetnek, s ha nem is mindig ilyen formában, de később is – különösen az utóbbi években – fontos elem. Ennek az élménykörnek az eluralkodása a gátlások alóli felszabadulással függ össze. A fiatal költő belekóstol a szerelembé, értelmét látja munkájának és – átmenetileg – megbarátkozik önmagával meg a szavakkal. A könnyedségnek, súlytalanságnak pedig líra, dal a költői következménye.

Ahogy az erotikából az ötvenes években érzelem lett, úgy alakult át a drámaiság dalszerűséggé. A *Kéz a kilincsen* még lázas öleléseket versel meg, miközben a költő vigyáz: nehogy az extázis elvonja a figyelmét attól a szereptől, melyet a társadalom jelölt ki számára.

Napos, szerelmes meztelenség
s nagy földi csók
feszengeti két ember testét
és a valót.

(*Dal a szerelemtől, 1950*)

A pogánykodás a kor ízlésének és a fiatalember ösztönei szabadságának egysége. A kezdetet a gátlások és olvasmányélmények által táplált gög jelzi:

Szeretlek és ez több tenálad,
mert ha csak csók tapasztja szádat,
nem szerelem, bár nem utálat.

(Mint pohár víz, 1948)

Az érzelmi bensőség azonban egyre fontosabbá válik számára, s ez onnan is látszik, hogy nem egy versében tisztelettel, szinte alázattal említi „a szerelem” fogalmát, nem egészen függetlenül a Bori Imre által oly fontosnak tartott vizsgálódó hajlamától, mely néha nem csupán a cselekvőkészségére, de a gondolataira is paralizáló erővel nehezedik és néma vergődést, tudat-küszködést eredményez. Ezzel szemben a harmóniához közel jutott ember verse könnyed hangulatot áraszt, de egyben sekélyesebb is, hiszen az új szókapcsolatokkal megfogalmazható lélekállapotok megritkultak. A költő felébredt, a vers elhalványult:

Tíz év előtt írtam először verset
(akkor még nem ismertem a szerelmet).
Tíz év. Tíz május. Tíz évgyűrű a fán.
Most már ismerem. Igazán.

(Kőszá sorok, 1955 májusán)

Elhalványult, de nem halt meg: a költő idegei többet tudnak ahhoz, hogy nyárspolgár lehessen. A versírás állapotát vagy akár a költőt az életben nem szabad összetéveszteni azzal az olykor már-már idillikus egyensúllyal, amit egyik-másik verse sugall. Az Ács-vers könnyedsége tudniillik nem a léhaságnak, hanem a költői tudásnak az eredménye; annak tehát, hogy a költő megküzd a szavakkal:

Sok cifra szó közt keresgélek,
amíg rátalálok a csöndre.

(Aki mindig elkésik, 1953)

– írja. És valóban: Ács Károly munkássága második évtizedében, népszerűsége csúcspontján is viszonylag kevés verset alkotott. Hogy végső soron ebben az időben is a nyugtalansága ihleti, azt idézett versében is bevallja:

Engem valami mindig kerget,
engem valami mindig kérdez.

.....

Sajnáljatok meg, futó percek,
amit tesztek, tehessem végig.
Nyugodjék szegény, hajszozt szerzet,
érkezzen, aki mindig elkésik.

A költő a terhét érzékelteti, mi azonban mégis úgy látjuk, hogy könnyedén halad vele.

Szenvelgésről akkor beszélünk, ha a kínok nem igazik. Ács kaskai, babitsi típusú költő: nála a szenvedés alkati kérdés. Inkább arról vitatkozhatunk, hogy a szavakért, az igazi jelentésért vívott harcot sokszor a szerelemnek az álproblémái takarják el. Jól látja Kibédi Varga Áron, hogy Ácsot ekkor „egyfajta modoros egyszerűség fenyegeti”, de csak fenyegeti, és csupán azért, mert korábbi költészete mélyebb szorongásból fakadt és – miként a később előkerülő „zsengék” bizonyítják – változatosabb volt. A költő természetéből következik a szerelmi témájú versekben érvényesülő magatartás, ám a funkció lecsökkenti az ellenpontozás vagy a változatteremtés lehetőségét.

A művesség, a tudás, a megtalált szerep az önfegyelem kialakulását is megkönnyíti. Ennek köszönhetően született meg több mint tíz év vajúdása után a megformált ösztön és érzelem képekben rendkívül gazdag eredménye, a magyar irodalom egészében is kiemelkedő mestermű, a *Máglya* (1954–1962) című, sorrendben a harmadik szonettkoszorú. A kritika Utasi Csaba részéről (1963) túl szigorú és elhamarkodott volt, mikor azt állította, hogy „Korunkban a költő aligha választhatja belső kényszerből mondanivalója kifejezésére a szonettkoszorú struktúráját” – hiszen a költőnek a káosz elleni küzdelem is lehet a célja, a forma pajzsa pedig a harci eszköze. A *Máglya* szenvedélynek az ápolása és irányítása, s mint igazi költői munkát lehetetlenség érzelmre, formai bravúroskodásra, értelmiségi vívódásra redukálni. Képekben tobzódása különféle elemeket olvaszt magába. Azt is vállalja itt a költő, amit más szerelmes verseiben a dalszerűség, az alkalom és az illem kedvéért elhallgatott: a dilemma feltárása az ösztönök felszabadítása mellett dönt. Az ötvenes években sem az időhiány, sem pedig az erkölcs nem engedélyezte a férfi és nő kapcsolatának ilyenfajta kifejezését, a szerelem öncélúságának gondolatát.

Részben egy új, az Ács-nemzedék poétikájával ellentétes műeszmény térhódítása miatt, részben pedig azért, mert a költőnek is csalódnia kellett abban a harmóniában, melyben versei egy nagyobb csoportjának írása idején hinni igyekezett – a költő dalainak íze is fanyarrá lesz a hatvanas évek közepétől kezdve. A formának és a tartalomnak az ellentmondására Dér Zoltán figyelt fel a *Téli vázlat* (1965) című költemény kapcsán:

Ének füstje kormoz
Füst éneke fázik
Csont koccan a csonthoz
Mégfagyunk hazáig

Havak fehér korma
Befelé permetez
Miértünk ki szólna
Ha egyszer vége lesz

Az ilyen verseken az elégikusságnak is nyoma van, de mi is egyoldalúak lennénk, ha elhamarkodottan arra következtetnénk, hogy e magatartás egyértelműen válságnak a következménye. Valójában a költő legkorábbi versei között is találunk nem egy elégíát vagy elégíához közel álló verset. Ilyen a *Búcsú a*

barna szobától (1948), vagy a még Kosztolányira figyelő *Szavak* (1948). De kétségtelenül e hangnem vált tónusmeghatározóvá olyan későbbi kiváló alkotásokban, mint az *Emlék, télben* (1971), *Nádas tavon* (1974) és a *Batyuim* (1978). Igen fontos az a tény, hogy e nosztalgikus-elégikus hangulatú verseket maga a költő is szerette és néhányat közülük az *Ének füstje, füst éneke* antológiába is besorolt.

Rezime

Prihvatanje života

Ova studija je odlomak iz knjige o poeziji Karolja Ača koju će se još ove godine objaviti NIŠRO Forum. Aspekt koji Gabor Vajda u svojoj analizi uvažava ima društveno-psihološko obeležje. Kao što se i iz ovog odlomka njegovog rada može uočiti, njega interesuje ona dijalektika pesnikovog individualnog i društvenog bića koja se može očitavati iz njegovih pesama kao dramatična unutrašnja borba, kao dijalog sa svetom i samim sobom. Već naslov dostavljenog eseja upućuje na to da se ovde pretežno radi o onom vremenskom periodu stvaralaštva Karolja Ača kada je on počeo da se uklapa u duhovni život jugoslovenskih Mađara. Reč je o pokušajima izmirenja jednog izuzetno obrazovanog i ujedno buntovnog mladog čoveka sa kulturnom politikom pedesetih godina koja je naročito na početku decenije bila prilično jednostrana i kruta prema fenomenu umetnosti. Kada i kako je pesnik mogao ostati veran samom sebi i šta je ono u čemu se prilagodio trenutačnim društvenim potrebama? – na ta pitanja pokušava odgovoriti studija Gabora Vajde.

Resumee

Entgegennahme des Lebens

Diese Studie ist ein Teil des Buches über die Poesie von Károly Ács, das die NISRO „FORUM“ noch in diesem Jahre erscheinen lassen wird. Der Gesichtspunkt, den Gábor Vajda, in seiner Analyse besitzt, hat gesellschaftlich-psychologische Merkmale. Wie man aus diesem Teil seiner Arbeit feststellen kann, ihn interessiert die Dialektik des individuellen und gesellschaftlichen Wesens des Dichters, das aus seinen Gedichten abzulesen ist, als ein dramatischer innerer Kampf, als Dialog mit der Welt, und sich selbst. Aus dem Titel des vorliegenden Essays ist schon festzustellen, dass es sich hier meistens um die Periode der Tätigkeit von Károly Ács handelt, in der er sich in das Innere geistige Leben der jugoslawischen Ungarn eingliedert hat. Es handelt sich um die Versuche der Versöhnung eines besonders gebildeten und gleichzeitig revolutionären jungen Menschen, mit der kulturellen Politik der fünfziger Jahre, die – besonders im Anfang der fünfziger Jahre – genug einseitig und hartneckig gegen die Erscheinung der Kunst gewesen war. Wann und wie hat der Dichter treu zu sich sein können und was ist das in dem er sich in die momentane gesellschaftliche Nötigkeiten einschalten kann? – auf diese Fragen versucht die Studie von Gábor Vajda zu antworten.

Papp György

A HELYESÍRÁSI SZABÁLYRENDSZER
FORDÍTÁSELMÉLETI ÉS FORDÍTÁSTECHNIKAI
VONATKOZÁSAI

O. Bevezető megjegyzések

A fordítás sikere a nyelvfelszínen munkáló alaki és a szöveg tartalmi-értelmi jegyeit kialakító eljárások, módszerek együttes érvényesülésén múlik, amelyek során a nyelvi jelektől el kell jutni az általuk kifejtett információkig, de ezeket ismét nyelvi, a célnyelvi formákba kell önteni. A fordítónak tehát legalább kétszer helyesírási készségeiről is színt kell vallania, még ha erre nem is a nyelvi átültetés jellege kötelezi: amikor meg kell szabadulnia a kiindulónyelv sugallta formáktól, és amikor a maga végleges szövegét alakítja ki.

A helyesírási kérdések gyakorlati problémaként tehát méltóak a fordítás-technika figyelmére, megközelítésükhöz pedig a fordításelmélet, a fordítás folyamata adhat támpontokat.

A mai többnyelvűségi körülményeinkből adódóan a szerbhorvát és a magyar helyesírási szabályrendszerek összevető elemzése a legszükségesebb, de esetenként más nyelvek jelenségeire is kitérünk, ha az az összevetést gazdagítja.

Már most hangsúlyozni kívánjuk, hogy a helyesírási szabályok összevető vizsgálata nem azonos belső, ortográfiai megközelítésükkel. Több is, kevesebb is, mert nem terjed ki a fordítás közben mellékes szerkezeti kérdésekre, használati szabályokra, viszont tartalmaz olyat is, amely nem található meg semmilyen egynyelvű szabályzatban sem. A kontrasztív elemzésnek és leírásnak az az előnye, hogy a fordító gondolkodását, tevékenységét modellálja, tehát segíti is. Másként fogalmazva, az adott terület hasonlóságaiból, eltéréseiből indul ki.

Fordításelméleti, fordítástechnikai tanulmányokban helyesírási kérdésekről ritkán olvashatunk. Talán azért, mert a problémák, hibák nem tűnnek fordítási természetűnek. Természetesen a fordított szövegekben jócskán akadnak helyesírási hibák, de többségüket nem a fordítók követik el, hanem a gépirók. A nyelvi átváltás során ugyanis nem a kiinduló nyelvi szövegével azonos helyesírási kérdésekről kell dönteni, hiszen szinte semmi sem marad meg a szöveg felszíni jegyeiből, amelyeket a célnyelvi helyesírás tükrözhetne. Így sokszor mellékessé válnak a szerbhorvát betűrendszernek a magyarétól eltérő

jegyei, a sajátosan értelmezett fonetikus ejtés szerinti alapelv, mivel az átváltás, behelyettesítés jóval magasabb szintű nyelvi egységekben történik.

1.1. A következőkben a fordítást lényegileg és közvetlenül érintő kérdésekkel foglalkozunk.

Általában a fordítást érintő helyesírási problémákról sem a helyesírás szintjén kell a fordítónak az elsődleges döntéseit meghoznia, hanem a szó szerkezet, mondat, a jelentés síkján, aminek a „Hogyan írom?” csak másodlagos következménye.

A helyesírásról egy adott nyelvtől elvonatkoztatva csak akkor mondhatunk érdemlegeset, ha eszközeit, eszközeinek funkcióját minden nyelvre érvényes általános információként is meg tudjuk fogalmazni. Kiindulópontként azt kell elfogadnunk, hogy az írásrendszert másodlagos, meglehetősen egyezményes, tehát önkényes kifejezőeszköznek tekintjük. Másodlagosnak, mivel az élőnyelvet, a beszédet hivatott követni és minél érzékenyebben leképezni: a hangsúlyt, a szüneteket, az élőszóval elmondottak, vagy elmondhatók tagoltságát és sok mást. Emellett természetesen kifejezhet, tükrözhet logikai összefüggéseket, csak az ortográfiára jellemző hagyományokat, szabállyá kövült szokásokat is.

Az ortográfiák egyezményessége és önkényessége valamely két nyelv viszonylatában vizsgálódva is mindjárt kiderül, habár a latin írásrendszerű európai nyelvek helyesírása alapvető jellemvonásaiban nagyfokú egyezést mutat, de lényegesen a különbségeik is.

1.2. Ezeket az eltéréseket akkor tudjuk megragadni, ha az adott jelenséget a két helyesírási rendszerben azonos szinten és mélységben szemléljük, azaz ha a korábban említett általánosabb információként fogalmazzuk meg. A *pontot* úgy, hogy az kijelentő célzatú egész gondolat nyelvi kifejezését zárja, és egyben a szünet és ereszkedő mondathangsúly jele, a *vessző* a tagolásé, a *pontosvessző* szintén a tagolásé, de olyan egységekben, amelyek nagyobb eltéréseket, szempontváltásokat tartalmaznak, a *kettőspont* annak jelzése, hogy felsorolás vagy az eredeti közléshez képest idegen szövegrész következik, amit viszont még az idézőjel is kifejez, illetve azt, hogy valamely egység a szöveggörnyezethez képest elszigetelt, idegen eredetű.

Ily módon derül ki, hogy a szerbhorvát, illetve a magyar nyelv egyaránt ismeri a valamilyen szempontból kitüntetett, különleges jelentésbeli hangsúlyt kapott elemek ortográfiai kiemelését, a *nagy kezdőbetűt*, de a kiemelő jelentéstani kategóriákban eltérő szemléletek érvényesülnek. A szerbhorvát nyelv például egyedi kategóriának, tulajdonnévnek tekinti a nemzeti hovatartozásra, lakhelyre, vidékre utaló megnevezéseket, mint amilyenek:

Slovenac	Subotičanin
Srbin	Lala
Mađar	Sremac
Vojvodanka	Jugosloven

A magyar nyelv viszont, jórészt a más természetű szóelemek következtében, a megfelelő alakokat melléknévnek, jelzőnek tekinti, tehát nem emeli ki őket:

szlovén	szabadkai
szerb	láló
magyar	szerémségi
vajdasági (nő)	jugoszláv

Három-négy nyelv viszonylatában még tarkább lenne a kép és szembeötlőbbek a különbségek. A német helyesírás például minden főnevet kiemelendőnek tekint, és ezáltal sokszor adódnak furcsa, mulatságos fordítói tévedések¹, az angol nyelv pedig ismét másként viszonyul a tulajdonnévi jelleghez, sőt vannak olyan írásrendszerek, amelyekben ismeretlen a nagybetű.

1.3. Általában és a szerbhorvát–magyar helyesírások vonatkozásában is két szinten jelentkeznek az írásmód fordítási problémái:

1.3.1. Amikor a megfelelő célnyelvi kifejezőeszközök hiányában nem jöhet létre *totális fordítás*, a szövegelemek teljes behelyettesítése, csak *részleges fordítás*. Ezt szokás *alaki tükrözésnek* is nevezni, mivel maga a forrásnyelvi szó, kifejezés kerül át a fordításba több-kevesebb változással, és hozza magával hangalaki, írásrendszeri jellemzőit, így például a tulajdonneveknél:

Szerbhorvát eredetiben	Magyarban
Titovo Užice	Titovo Užice
Ljubljana	Ljubljana
Sutjeska	Sutjeska
Novo mesto	Novo mesto
Skopje	Szkopje

De ugyanez a helyzet némely közneveknél is:

sabor	szábor
sobranje	szobranye
deseterac	deszeterac
skupština	szkupstina

(amikor még nem szorította ki a megfelelő magyar alak)

1.3.2. Amikor nyelvektől független invariáns tartalmakat, logikai összefüggéseket és szerkezeti jellemzőket kell megőriznünk a fordításban és ezek helyesírási szinten manifesztálódnak.

Ezt a szintet többértű példaanyaggal illusztrálhatjuk:

A tagmondatok és a mondatok hordozta gondolatok egybekapcsolódása univerzális információ, amelyet a nyelvhasználat valamely rétegében azonosítani lehet nyelvközi síkon is. Az ortográfiák általában érzékelik a tagmondatok határát, de vagy fenntartás nélkül, mint a magyar, vagy megszorításokkal, mint a szerbhorvát nyelv. Az utóbbi ugyanis belebocsátkozik a kapcsolat szorosságába, lazaságába, míg a magyar helyesírás formálisan tekint a kérdésre, automatikusan jelölve minden mondathatárt.

Bizonyos esetekben a szabályok azonosak:

I oni su se slabo osećali, i vreme je bilo rdavo, pa su opet na vreme stigli. Magyarul: Ők is rosszul érezték magukat, az idő sem volt valami jó, mégis idejében érkeztek.

De már a következő mondatban eltérők a helyesírási szemléletek: Kiša je postala ne samo dosadna nego i vrlo štetna za useve. Magyarul: Az eső már nemcsak unalmas volt, *hanem* igen sok kárt okozott a vetésekben is.

Az összevetés gazdag területét jelenti az *egybeírás–különírás* is, főleg az *intézménynevekben* és a *szakkifejezésekben*. A logikai viszonylatok ugyanis azonosak mindkét nyelvben: birtokos és birtok, minősítő és minősített, rész és egész, jelző és jelzett szó kapcsolata. Azonosak a relációkat megvalósító felszíni szerkezetek összetartozódásának fokozatai is, azaz:

a) *jelentésbeli önállóságukat megőrző különálló* elemek szintaktikai kapcsolatai: *akciona sposobnost, kreditna banka, krivično gonjenje*, illetve *gazdasági bűnözés, elvtársi bírálat, halmazati büntetés*;

b) a szerkezeti tagok *viszonylagos önállóságát őrző kötőjeles összetételek*: *spomen-obeležje, država-potpisnica*, illetve *testvériség–egység, Belső-Ázsia, Bosznia-Hercegovina*;

c) a teljes összetételek, összetett szavak: *pazikuća, zimzelen*, illetve: *munkamegosztás, termelőmunka, napisajtó*.

Ha azonban egyazon terminusok különböző nyelvi realizálódásait vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a hasonló szerkezeti lehetőségektől függetlenül ritka az egyezés, hiszen az *akciona sposobnost*-nak az *akcióegység*, a *kreditna banka*-nak a *hitelbank*, a *država-potpisnica*-nak az *aláíró állam* felel meg.

1.4. Lássuk a két jelenségcsoport néhány jellemző, a gyakorlatban sűrűn felbukkanó problémáját:

1.4.1. Az *alaki tükrözés* esetei számos megoldás rendszereként rendezhetők el.

Releváns tényező az átvétel, a tükrözés foka, azaz hogy:

a) *teljes alaki tükrözésről* van-e szó, azaz *transzliterációról*, amikor az idegen betűk minden jegyét változatlanul átvesszük:

Szerbhorvátban	Magyarban
Banja Luka	Banja Luka
Samac	Samac
Krleža	Krleža

b) *részleges alaki tükrözésről*, amikor, eltérő írásrendszerek esetén, a hangértéknek legmegfelelőbb *átírást, transzkripciót* alkalmazzuk, mint a macedón tulajdonneveknél: *Szkopje, Tyuszten dil, Goce Delcsev, Preszpai-tó*, de más nevek (Szarajevó) és köznevek (pecsalbár) esetében is;

c) *lehet szó asszimilálásról*, amikor a célnyelvi alak nemcsak írásképpen, hanem legalább egy hang terjedelemben eltér az eredetitől, de néha hangok egész csoportjában:

Beograd	Belgrád
Zagreb	Zágráb
zupan	zsupán
knez	kenéz
Frankopan	Frangepán

Fontos kérdés az átvett elem *eredete* is, hogy például szerbhorvát alak *közvetlen* vagy egy harmadik nyelvből bekerült alak *közvetett tükrözéséről* van

szó, mivel a második esetben nem a közvetítő nyelv, hanem a magyar nyelvnek az eredeti nyelvhez (latinhoz, göröghöz, franciához, angolhoz) való viszonya a lényeges.

A közvetlen és közvetett alaki tükrözés helyesírási műveleteit az átvett elemek jelentéstartalmai is befolyásolják. Általában a tulajdonnevek és köznevek viselkedésében jelentkezik különbség. Az előbbiek többnyire ellenállnak a magyar nyelvben az asszimilációs törekvésekkel szemben, míg a köznevek, ha igazán bekerültek, gyorsabban honosodnak meg és alakulnak át.

1.4.2. A szerbhorvát tulajdonnevek túlnyomó többsége változatlanul kerül magyar szövegbe, legalábbis *A magyar helyesírás szabályainak Jugoszláviai Függeléke szerint*. Bonyolítja az áttekintést, hogy a magyarországi íráshasználat nem fogadja el ezeket az elveket a szerb neveknél, mondván, hogy a keleti dialektusban a cirillírás az elsődleges. Tehát nem a szerbhorvát nyelv két egyenrangú íráshasználatából indul ki. Ily módon a következőket láthatjuk: *Vuk Karadzity, Nyegos, Vujicsics D. Sztoján, Levesics stb.*

Ez a gyakorlat analógiás úton zavarja hazai íráshasználatunkat, mert sokszor ad tápot olyan törekvéseknek, amelyek a megfelelő magyar alak helyett a szerbhorvát forma transzkripcióját szorgalmazzák, azaz a *Szabadka* vagy a *Subotica* helyett a *Szuboticát*, az *Újvidék* vagy a *Novi Sad* helyett a *Novi-szádót*.

Ezen a területen A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadása hoz majd némi változást, noha nem minden a szabályzaton múlik.

1.4.3. Jól körülhatároltan, délszláv vonatkozásban csak a *macedón nevek* terjednek ki az átírás esetei. Jóval összetettebb probléma elégtelen szövegkörnyezetből azt megállapítani, hogy macedón vagy szerbhorvát személynév-ről van-e szó.

1.4.4. Végeredményükben az átírással azonosaknak tűnnek az asszimilálás egyszerűbb, egy-egy hangot érintő esetei:

Sarajevo	Szarajevó
Frankopan	Frangepán
Brankovič	Brankovics
Car Dušan	Dusán cár

Bizonyos, a hagyomány által megszabott esetekben jóval intenzívebb a magyar artikulációs állományhoz hasonítás, mondjuk a *Bosna – Bosznia* megfelelésében, ami természetesen nem vonatkozik a *Bosna* folyóra, a *Petar Berislavič* név esetében, akit mi *Beriszló Péterként* ismerünk, vagy *Arsenije Črnojevič* magyaros megnevezésében, a *Csernovics Arzén*-ban, a *Šabacnak*, *Smederevó*-nak bizonyos feltételekkel megfelelő *Szabács*-ban, *Szendrő*-ben. Ezekhez nagy körültekintéssel kell közelednünk, mert már a *Mali-Beograd* falunév sem lehet *Kisbelgrád*, esetleg *Kisbeograd*.

1.4.5. Szerbhorvát köznevek az újabb időkben igen kis számban honosodtak meg a magyar nyelvben és helyesírásban. A bekerültek többsége nem is érinti a szakfordítást, lévén, hogy inkább turisztikai, néprajzi, művészettörténeti, irodalmi szövegekben kerülnek át, sajátos valóságalelem vagy az atmoszféra érzékeltetéseként. Mindig asszimilált, magyaros alakban írjuk őket:

teskoto	teskotó (egy néptánc)
dolina	doline (karsztképződmény)
svečar	szvecsár (házi védszent ünnepe)
ukaz	ukáz

1.4.6. Nagyon összetettek a harmadik nyelvből származó, idegen tulajdonnevek átírásának, írásmódjának kérdései, ha a hasonlított átírású szerbhorvát szövegből kell kiindulnunk. A klasszikus nyelvekből eredő neveknel mindkét nyelvnek nagy a hasonlító hajlama (Scila – Szkülla, Hor – Hórusz, Kiklop – Küklópsz, Venera – Venus), a modern nyelvek neveinek esetében pedig a szerbhorvátból hiányzó magánhangzók (é, ü, ö) visszaállításuk okoz sok gondot (esetről esetre kell eldöntenünk, hogy Millerről, vagy Müllerről van-e szó). Még nehezebb eligazodni a szaknyelveket át- meg átszövő idegen köznevek esetében, amelyeket mindkét nyelv még bátrabban asszimilál. Ezekről már sok szó esett nyelvművelő irodalmunkban, főleg *Kossa Jánosnál* és a *Nyelvművelőben*, de a hibák ezek ellenére ma is tenyésznek. Némely esetben a nyelvi norma szintjére emelkedő írás- és ejtés mód elkülönüléshez vezettek, mint a *fridsider* (magyarországi alak) és a *frizsider* (jugoszláviai magyar) angolos, illetve franciás változata, más jelenségek útban vannak, hogy a társadalmi interferencia „rangjára” emelkedjenek, mint az *artézi* kút a szerbhorvát arteski bunar nyiltabb a-jának hatására kialakult *ártézi* kút szorítja ki lassan.

Az alábbi példák meg sem kísérik ezt a bonyolult kérdéskört átfogni, csupán összetettségét érzékeltetni:

Égész csoportot képeznek a latin *s* eltérő olvasatát tükröző idegen szavak: *skripta* – skripta, *despotizam* – despotizmus, *kurs* – kurzus, vagy az *ü-t, ö-t* tartalmazó idegen elemek: *enologija* – ökológia, *debitira* – debütál, *ekonomičan* – ökonomikus, *bilten* – bulletin, a hangok időtartamának eltérései: *kartel* – kartell, *kliring* – kiring, *milimetar* – milliméter, *anuitet* – annuitás, *aneksija* – annexió, és az eredeti alakok eltérő megőrzésének más esetei: *iperit* – Yperit, *normativi* – normatívumok, *strajk* – sztrájk, *konzorcij* – konzorcium, *elita* – elit, *karantin* – karantén, *sanacija* – szanalás (és nem szanáció), *guverner* – gubernátor, *budžet* – büdzsé (ha nem költségvetés), *servis* – szervíz, *frojdzizam* – freudizmus, *lenjinizam* – leninizmus, *notoričan* – notórius, *legendaran* – legendás (nem legendáris), *fizioterapeut* – fizioterapeuta, *obstrukcija* – obstrukció.

Az sem ritkaság, hogy épp a hibától való félelmünkben vétünk a szabályok ellen, például amikor valaki feltételezi, hogy az -a végződés csak szerbhorvátos lehet, ezért *evidenciót* ír.

1.5. Az *adott nyelvtől független invariáns tartalmak* helyesírási kifejezésénél, amint azt a bevezető néhány példa is bizonyítja, vannak univerzális kategóriák és eszközök, de egy adott jelentés, valóságalelem kifejezése lehetőségei ritkán azonosak, s csupán csalfa hasonlóságokról van szó. Íme néhány:

1.5.1. Szervetlenül bár, de a helyesíráshoz tartozik a *betűrend*, amely egy bizonyos írásrendszerhez, ábécéhez kötött. Viszont sokszor bukkanunk annak lehangoló példáira, hogy magyar felsorolásokban a fordító meghagyta a cirill ábécé rendjét:

Adorján, *Velebit*, *Zimonić*, Kanizsa, Orom, Tóthfalu, *Horgos*, az Adorján, *Horgos*, Kanizsa, Orom Tóthfalu, *Velebit*, *Zimonić* sorrend helyett.

1.5.2. Az *írásjelek* közül a *vessző* használatának különbségeiről már szóltunk. Ennek az írásjelnek a használata, a mondattagolás a hivatalos szövegekben, publicisztikában, oktatásban is sok kívánnivalót hagy maga után, a fordításban pedig még többet, mivel a szerbhorvát helyesírás olyan elvei okoznak interferenciát, hogy az alárendelt tagmondatok közé nem kell vessző, mivel azok szorososan kapcsolódnak, ki kell tenni viszont, ha a főmondat és mellékmondat *inverziós* (fordított) rendben áll. Pl. Kad ugleda Rudonju, Luji se steze srce.

1.5.3. A teljesen azonos funkció ellenére is a két helyesírás lényegesen eltér az *idézőjel* használatában:

A szerbhorvát helyesírás kötelezővé teszi az idézőjel használatát a vállalat- és intézménynevek egyeditő részében, könyvek és műalkotások címeiben: Osnovna škola „*Zmaj Jovan Jovanović*”; Igrali su „*Budućnost*” i „*Dinamo*”; Čitali smo delo „*Lasta u mitraljeskom gnezdu*”. Hatására sok magyar intézménynév – táblán is így szerepel az egyeditő elem: „*Zmaj Jovan Jovanović*” Általános Iskola, holott a magyar helyesírás egyértelműen az idézőjel nélküli írás mellett foglal állást.

A szerbhorvát helyesírás megkülönböztet ún. „félidézőjelet” (‘...’), amikor egy adott idézetben belül újabb idézőjelet kell használni: „*Njegovog Jazavca pred sudom*’ publika je s oduševljenjem pozdravila” – kaže se na kraju prikaza. A magyar helyesírás más tipográfiai megoldást alkalmaz, az ún. „macskakörmöket” (»...«). Pl. „*Szemében »mesterségem« mindig szálla volt*” írta Petőfi apjáról.

Eltérően jár el a két ortográfia a *megszakított idézet* esetében is. A szerbhorvátban mindkét mondatagnál ki kell tenni az idézőjelpárt: „*Uzmi ovaj lek*“, *uzvikne nepoznata žena*, „*i čuvaj ga dok ti zatreba!*” A magyarban csak egyszer, s a megszakítást gondolatjel jelzi (mellette szükség szerint vessző is szerepel): „*Vedd magadhoz ezt az orvosságot – kiáltotta az ismeretlen asszony – és őrizd meg, hátha szükséged lesz rá!*”

Az írásjelekkel kapcsolatban még számos különbséget említhetnénk, helyszükében azonban nem tehetjük, de ennyiből is látszik, az azonosságok, hasonlóságok többnyire csak látszólagosak.

1.5.4. Az *egybeírás–különírás* eltéréseiről, hasonlóságairól általánosságban már szóltunk, hogy egyazon jelentést ritkán fejez ki azonos szerkezet. Ennek oka a szerbhorvát, illetve magyar nyelv eltérő jellegében, szerkesztésmódjában rejlik. Míg az előbbi inkább *analitikus* jellegű, azaz minden tartalmi elemet önálló szóval szeret kifejezni, addig a magyar ún. *sintetikus*, tömörítő nyelv, azaz a lehető legtöbb jelentéskategóriát igyekszik minél kevesebb szóelemre, szóra ráépíteni. Ez különösen a szakkifejezésekre vonatkozik, amelyeknek egyébként is erényük a tömörség. A tartalmi-szerkezeti sűrítést a magyar nyelv bizonyos magas fokú *transzformokkal* éri el, amelyek a szintaktikai (mondattani) viszonyok *jelöletlensége* folytán összetételekké, összetett szavakká válnak, és ennek csak tükre, következménye az egybeírás.

A szerkezeti tömörítések, transzformok mindig levezethetők kifejtettebb,

elemi közlésekből, és egy nyelvre igen jellemző, hogy szakkifejezései milyen sűrítettségi szinten jelentkeznek. Lássunk erre néhány példát, a két nyelv párhuzamos szerkezeteit szemlélítve:

Védik a rokkantakat.	Zaštite invalide.	– Mondatszint
A rokkantaknak a védelme	Zaštita invalida	– Szó szerkezet
Rokkantak védelme		
<i>rokkantvédelem</i>		– szóösszetétel

Az aláhúzott, nyelvenként legtömörebb kifejezésből látjuk, hogy a szerbhorvátban a legmagasabb transzform is megőrzi a szintaktikai viszonyt, a birtokos relációt, amelyet a genitivusról ismerünk fel. A magyarban viszont a terminus szintjén már nem jelölt a birtokviszony, következménye pedig az összeforrottság, az egybeírás.

Ugyanígy:

A tanítás tárgyak szerint történik.	Nastava se izvodi po predmetima.
Tárgyak, amelyek szerint a tanítás folyik.	Predmeti po kojima se izvodi nastava.
A tanítást rendszerező tárgyak.	Predmeti za sistematizaciju nastave.
Tanítási tárgyak	<i>Nastavni predmeti</i>
<i>Tantárgyak</i>	

A gyakorlatban ennél jóval bonyolultabb összetételeket is találunk. Vezessünk le egyet, ezúttal csak magyarul:

A dolgozók társítják munkájukat. (Ez) a munkaszervezet a gazdaság alapsejtje.

Munkájuk tehát társul.

a dolgozók által társult munka
társult munka

a gazdaság alapsejtjét képező szervezet
alapvető szervezet
alapszervezet

a társult munkának az alapszervezete
társult munka alapszervezete
társultmunka-alapszervezet

Természetesen itt már egyéb helyesírási restriktciók is érvényesülnek, mint az előtagot összeforrasztó *mozgószabály*, amely a szorosabban vagy lazábban összetartozó csoportokat érzékelteti. A szerbhorvát megfelelő viszont jóval elemibb transzform-szinten jön létre: *osnovna organizacija udruženog rada* (társult munkának az alapvető szervezete), és ez az általános szerkezeti szabály, nem pedig az összetett szavaké.

Fordítás közben sem gond a helyesírás, ha a terminusok azonos és azonosan jelölt szerkezetűek: *minimalna akumulacija* minimális felhalmozás (jelölt jelzős szerkezet), *mirnodopske potrebe* békeideji szükségletek (és nem békebeli szükségletek, ahogyan a Magyar Szóban olvashatjuk), *migracija stanovništva* a lakosság vándorlása (jelölt birtokos szerkezet). A baj ott kezdődik, amikor az eltérő szerkezetű, más transzform-szintet képviselő ekvivalenseknél is az eredeti írásmódhoz ragaszkodunk görcsösen, amilyen hibák csak úgy hemzsegnek fordításainkban, például ilyenek: „társult munka szervezet”.

Ezekre az *alárendelt szóösszetételekre*, problematikájukra álljon itt csak még egy példa. Idegen, angol mintára alakult ki, és nyert „polgárjogot” a helyes-

írásilag elfogadhatatlan *Nemzetközi Valuta Alap*, hiszen a magyar alak, az angoltól (International Monetary Fund) vagy akár a szerbhorváltól (Međunarodni monetarni fond) eltérően már összeforrott, jelöletlen minőségjelzős szerkezet, a helyes megoldás tehát csak a *Nemzetközi Valutaalap* lehet. A fenti írásmód csak a *Nemzetközi Valutáris Alap* esetében lehetne indokolt.

Gyakori hibaforrást jelent a kötőjeles, viszonylag önálló elemű összetételek eltérő szerkezeti megoldása. A szerbhorvát nyelvben és helyesírásban ugyanis jelölt szintaktikai szerkezet maradt sok olyan, egyébként állandóan egymás mellett szereplő szerkezeti elem, amely a magyarban már félig összetételnek számít. Ilyenek:

Bosna i Hercegovina

Bosznia-Hercegovina nem pedig Bosznia és Hercegovina, ahogyan gyakran találjuk

Kosovo i Metohija

Kosovo-Metohija

Ugyanez érvényes a nagykötojeles magyar kapcsolatokra is:

bratstvo i jedinstvo

testvériség–egység

A szerbhorvát helyesírás kötőjeles összetételként kezeli a nevek és török rangok, méltóságok kapcsolatát:

Smrt Smail-age Čengića

Mehmed-paša Sokolović

Husein-beg

A magyarban viszont különírt kapcsolatokként szerepelnek:

Smail Čengić aga halála

Mehmed Sokolović pasa (vagy basa)

Huszein bég

A két nyelvi és helyesírási rendszer érintkezéséből adódó problémák vonatkozó részének is csak a töredékét érintettük, hiszen az egybeírás–különírás más írásrendszer hatásától függetlenül is a magyar helyesírás egyik legbonyolultabb kérdésköre, amelyben tisztázatlanságok mindig akadnak, hiszen folyamatosan keletkeznek új összetételek, néha az idegen és magyar elemek vegyülésével.

1.5.5. Noha a *nagy és kis kezdőbetű* használatát már futólag említettük, mégis vissza kell térnünk rá.

A már bemutatott nemzeti és területi hovatartozást jelölő főnevek mellett számos eltérést tapasztalhatunk a szerbhorvát és a magyar helyesírás között.

A szerbhorvát ortográfia egyedi fogalomnak, tulajdonnévnek tekinti az ünnepeket, : *Nova godina, Prvi maj, Dan žena*, a magyar viszont közneveknek: újév, május 1., nőnap.

A szerbhorvát helyesírás csak első szavuk kezdőbetűjével jelzi az intézménynevek tulajdonnévi jellegét:

Republički sekretarijat za narodnu odbranu

Komitet za odnose sa inostranstvom

Savezni zavod za mere a dragocene metale

Csak a név szerkezetébe már tulajdonnévként kerülő elem kezdetét jelzi újabb nagybetűvel:

Sekretarijat Izvršnog veća Srbije

Republičko veće Saveza sindikata Srbije

Ezzel szemben a magyar írásmód minden önálló (teljesen különírt) tartalmas szót a tulajdonnév jelleg kifejezőjének tekint, tehát csak a kötőjellel kapcsolt egységeket és a kötőszókat nem. Lássuk a fentiek magyar megfelelőit:

Köztársasági Honvédelmi Titkárság

Külföldi Kapcsolatok Bizottsága

Szövetségi Mérték- és Nemesfém-hitelesítő Intézet

Szerbia Végrehajtó Tanácsának Titkársága

Szerbia Szakszervezeti Szövetségének Köztársasági Tanácsa

A nagy kezdőbetű használatának vannak egyéb, kevésbé jelentős eltérései is, amelyek alig vagy ritkán jelennek meg a szakfordításban. Ilyen mondjuk a levél megszólítása, amelynek a szerbhorvát nyelvben csak az első kezdőbetűje nagy, a magyarban minden szóé: *Dragi družo!* illetve *Kedves Barátom!* Jelentkeznek különbségek a rövidítéseknel is, például a magyarban a doktor rövidítése aszerint kicsiny kezdőbetűjű, hogy mondat eleji vagy mondatközi helyzetben van-e: *Dr. Kovács Béla*, de Ott volt *dr. Kovács Béla* is, a szerbhorvát írásmód viszont erre nem reagál: *dr Josip Pavlović*, illetve: Bio je tamo i *dr Pavlović*.

Befejezésül és összegzésül még két megjegyzés kívánkozik ide.

A fordításban, kétnyelvűségben az itt bemutatottnál jóval több konkrét probléma merül fel, de terjedelmi okok miatt mindegyikre nem térhettünk ki, mert nagy részük, és a felsoroltaké is elvben, tényanyagként közhely, hibaként azért jelentkeznek, mert a fordítónak sokfelé kell figyelnie. Más részüket alaposabb, a gyakoriságra is kiterjedő vizsgálattal kellene feltárni, eredményét pedig egy kontrasztív helyesírási tanulmányban összefoglalni, akár a közéleti szövegekre és az oktatásra vonatkozóan külön-külön is.

Érdemes visszatérni arra, amit már a bevezetőben is hangsúlyoztunk: a fordítás során létrejövő szövegek hibáinak többsége nem a fordítás természetéből adódik, hanem a közéleti publikálás, gondosság vagy éppen gondatlanság, a szöveggondozás függvénye.

Lássuk az elmondottak illusztrálásául valamely üzemi lap egyetlen számának jellegzetes helyesírási hibáit. A lap címe nem lényeges, mert szinte mindegyikben ugyanazokat találjuk:

„Mindezt a *testvériség és egység* eszméjének kell áthatnia” (fordítási hiba); „*Számos társultmunka szervezet* segítette a *gyermek intézmény* építését.” (fordítási hibák); „*Vera Hadži-Genić*” (a magyarban a kettős nevek közé nem tesszünk kötőjelet, az viszont tipográfiai hiba, hogy a kiskötőjelet összekeverik a gondolatjellel, amely más hosszúságú, és a betűköze is más); „A nő a tanácsokban csak 2,4 %-ban vesznek részt” (tipográfiai hiba, a % jelenél nincs betűköz: 2,4%-ban); „Az előttünk álló választások, *azonban*, nem fogják megoldani a problémát” (fordítási hiba, az eredeti „medutim” állt vesszők között); „Megalakult a *Belső bank* közgyűlése” (fordítási hiba); „Meghozták a munkaszervezet *Alapszabályát*” (az eredetiben a Statut első helyen állt, ezért szerepelt nagy kezdőbetűvel, ezt tükrözi a helyesírás, rosszul); „Megválasztották az igazgatót a *Sever-Észak TMASZ-on*” (ehhez nem kell sok kommentár); „Úgy vélik, hogy a községi *panasz és beadvány bizottságok* jól végezték munkájukat” (fordítási hiba); „*termelő-munkások*”; „*társas-helyiségek*” (nem tudni,

milyen „logika” szülte ezeket a megoldásokat, valószínűleg a gépíró keresett valami „áthidaló” megoldást); „Az iskolákat az agráripari *komplex* munkásainak szánták” (helytelen alaki tükrözés a komplexum helyett).

Jegyzet

A félrefordítás tréfás magyar megnevezése, a *leiterjakab* is így keletkezett. A nagy kezdőbetű alapján a magyar nyelvszemlélet ugyanis tulajdonnevet feltételez, s így lett a néhai fordításban a német Jakob's Leiterből Leiter Jakob, a Jákob lajtorjája helyett.

Rezime

Značaj pravopisnih pravila u teoriji i praksi prevodenja

Prevodilac mora da reši i pravopisne probleme u prvoj i poslednjoj fazi svoga rada: prilikom analize teksta originala i kad izrađuje konačan tekst prevoda. Mada ove faze nisu najbitnije u dodiru dvaju jezika, pravopisna pravila mogu da budu izvor jezičke interferencije u toku prevodenja. Prema tome kontrastivna analiza ortoloških sistema srpskohrvatskog i mađarskog jezika je od velikog značaja u prilikama našeg višejezičnog društva. Ovaj rad sadrži najvažnije metode, načela i oblasti ove kontrastivne pravopisne analize.

Jedan od najbitnijih preduslova za ovakva istraživanja jeste da pravopisni sistem je konvencionalno sredstvo za izražavanje opštih informacija koje su univerzalne u svakom jeziku.

Kontrastivne analize pravopisnih sistema se u ovom radu vrši u dve veće oblasti:

1. Kada se neki element izvornog teksta neposredno ili sa manjim promenama preduzima i ugrađuje se u tekst prevoda (pisanje reči i vlastitih imena srpskohrvatskog, makedonskog porekla, fonetsko i izvorno pisanje vlastitih imena poreklom iz klasičnih jezika, iz francuskog, engleskog, nemačkog jezika po pravilima srpskohrvatskog i mađarskog pravopisa).

2. Kada se radi o sadržajima i informacijama univerzalnog karaktera, invarijantnim ortološkim sredstvima kao što su: rečenica, delovi rečenice, znaci interpunkcije, velika početna slova, sastavljeno i rastavljeno pisanje reči i termina itd.

Resumee

Die Bedeutung der Rechtschiftsnormen in der Theorie und Praxis der Übersetzung

Der Übersetzer muß die Rechtschiftsprobleme in der ersten und letzten Phase seiner Arbeit, lösen: bei der Analyse des Originaltextes und bei der Ausarbeitung des endgültigen Textes der Übersetzung. Obwohl diese Phasen nicht die Wesentlichsten in der Bindung zweier Sprachen sind, so können die Rechtschiftsnormen doch die Quellen

gegenseitigen Einflusses der Sprachen, während der Übersetzung werden. Die gegensätzliche Analyse der orthologischen Systeme der serbo-croatischen und ungarischen Sprache ist daher von grosser Wichtigkeit, in den Angelegenheiten unserer mehrsprachigen Gesellschaft. Diese Arbeit enthält die wichtigsten Methoden und Grundsätze in dem Gebiet dieser gegensätzlichen rechtschreiberischen Analyse.

Eine der wichtigsten Vorbedingungen für solche Untersuchungen ist, daß das Rechtsschreibesystem der konventionelle Mittel zum Ausdruck der allgemeinen Informationen ist, die in jeder Sprache allgemein gültig sind.

Die kontrastive Analyse wird in dieser Arbeit in zwei grösseren Gebieten vorgeführt:

1) wenn ein Element des grundlegenden Textes unmittelbar, oder mit kleineren Änderungen in den Text der Übersetzung eingebaut wird (das Schreiben der Worte oder Namen serbo-croatischen oder makedonischen Urkunft, fonetische und grundlegende Schrift eigener Namen der Herkunft aus klassischen Sprachen, der französischen, deutschen oder englischen Sprache) laut den Vorschriften der serbo-croatischen oder ungarischen Sprache,

2) wenn es sich um Inhalte und Informationen universellen Charakters handelt, oder um unveränderlichen orthologischen Mittel, so wie um: Sätze, Satzteile, Interpunktionszeichen, grosse Anfangsbuchstaben, gebundene und ungebundene geschriebene Wörter, Termine, usw.

Letsch Endre

HONVÉDELMI SZAKSZÓKINCSENK NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL

1. Az elemzés alapjául szolgáló területek és fogalmak

Milyen megközelítés vezethet bennünket kielégítő eredményhez, ha munkánk címéből egy olyan földrésznyi kiterjedésű különleges szakterület, tudományág köszönt ránk, mint amilyen a teljes jugoszláv általános honvédelmi és társadalmi önvédelmi rendszer nyelvezete-terminológiája, mely ilyenformán a maga „egyetemes” mivoltában fölszippantja a „hadi nyelv”, azaz a katonai műszókészlet egészét, a háborúelméletek tudományos-közismert nyelvhasználatától kezdve a csak a katonai szaknyelvben honos, illetve valamivel általánosabban használt hadművészeti és haditechnikai szakszavakon, -kifejezéseken keresztül a jugoszláviai magyar nyelvi viszonyok közepette köznyelvivé is váló, világviszonylatban egészen sajátosságos össznépi önvédelmi rendszer egyedülálló terminológiájáig.

Mi sem természetesebb annál, hogy a hatalmas anyag szűkítése szükségeltetik, s nem feledkezhetünk bele az óriási szóállomány egyenkénti vizsgálatába. Bár jó néhány példát a pontatlan szaknyelvhasználatnak e dolgozaton keresztül is ügybuzgón (talán nem túlbuzgón és araszolgotón) művelt hibáigazítási kötelezettség-teljesítése fog a szövegbe férni, az elemzés koncepció ebben a terjedelemben akkor lesz életképes, ha csupán a (reprezentatív) alapfogalmak, -intézmények, -terminus technikusok olyikán mutatjuk be a szaknyelvű tüneményeket.

2. A vizsgálat forrása

A kiindulópontot, az alapot, egy csöpp önbizalmas jóindulattal szólván a corpust, azoknak a szavaknak a készletét, melyen az analízist nyugtatjuk – az unalmas önismételgetés elkerülendő – ezúttal nem az eleddig alkalmazott törvénybúvárlat, a kínálkozó honvédelemről szóló törvény nyelvezete és annak tanulmányozása fogja szolgáltatni, hanem a főiskolai és egyetemi hallgatók részére készült A JSZSZK általános honvédelmi és társadalmi önvédelme

I. c. tankönyv, melyet a Belgrádi Tankönyvkiadó és Tanszerellátó Intézet adott ki 1981-ben. (A mű eredeti címe: Opštenarodna odbrana i društvena samozaštita SFRJ, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1980.)

3. A fürkészeti kritériumok

A szerbhorvát–magyar összetevésből származó terminológiai kérdések a következő néhány, a nyelvészetben elterjedt avagy kevésbé földolgozott elhatárolási módra, ismérvre alapozva kerülnek megjelenítésre:

- a) Idegen szók;
- b) Neologizmusok (legújabb szavaink, a nyelvújítás termékei);
- c) Szemantikai interferencia (a jelentéstani, jelentésbeli zavarok);
- d) Poliszémia (többértelműség) és
- e) Ekvivalencia (nyelvi megfelelés a fordítások esetében).

4. Idegen szók használata a jugoszláviai szerbhorvát és magyar honvédelmi szaknyelvben

A magyar nyelvű tankönyvnek már első, nem nagyon alapos és körültekintő lapozása, olvasása során is szemet szúr, hogy föltűnően sok itt az idegen szó. Rendhagyó, kivételes jelenséggel találjuk-e magunkat rémülten szemben, az egyetemes magyar szaknyelv az átlagosnál több „európai”, nemzetközi beszédfordulathoz folyamodik, vagy netalán a fordítói tunyaság slampos példái ezek?

A végletek ártnak. A válasz némiképp megnyugtathat mindannyiunkat: a való igazságot valahol a statisztikai aranyközépen ragadhatjuk meg.

AGENTÚRÁK. „A fő erők, amelyekkel a hírszerző szolgálatok a különleges háborúkhöz tartozó egyes akciókban együttműködnek, az agentúrák.” Szívet melengető érzés azonosítani a feddhetetlen, kifogástalan fordítói tettet a specijalni rat – különleges háború kifejezéspár fölállítása során. Ez az egyetemes magyar, egyedüli elfogadható megoldás. A speciális háború változatot nyugodt lélekkel „tüntethetnénk ki” a „bűnösen hanyag” minősítéssel. Kicsit szomorkásabb hangulatba dönt bennünket a szócikk címszava, az agentúra szóalkalmazás, mely – a lehető legindokoltabban – a rendelkezésre álló segédkönyvek egyikében sem juthatott még legmellékesebb szerephez sem. A napnál is világosabb: az agentúrát az egyértelműen fordítandó idegen szavak csoportjába kell sorolnunk, illetőleg egy mákszemnyi jelentésszegényülés sem fődhető fel, ha például az Orosz–magyar katonai szótárban talált agentúra – ÜGYNÖKSÉG, ÜGYNÖKÖK változatok valamelyikét teszszük a szövegbe. Az agentúra esetében azt sem mondhatjuk, hogy a magyar, illetve az idegen szó vállvetve él vagy harcol egymással. Nem. A magyar szó az elfogadott nyelvi normák szerint háttérbe utasította az idegent. Horvátszerb vonalon egyébiránt, a magyar–horvát katonai szótárban is meglelhető az immanens, archaikus anyanyelvi változat: ügynökség – opravnictvo.

AGRESSZIÓ. A nyelvész számára jelentésével szemben kívánatos és kellemes csengésű ez a szakszó, mert kétségtelen: az agresszió nem csupán támadást, megtámadást, káros befolyást, roncslást jelent, hanem a Katonai Értelmező Szótár tanúsága szerint „fegyveres erőszak alkalmazása egy állam részéről, amely egy másik állam önállósága (szuverenitása), területi épsége (integritása), politikai függetlensége ellen irányul, annak leigázása, meghódítása céljából”. Szükséges, indokolt használatú, szabatosító idegen szó, többet, mást jelent, mint lehetséges fordítása(i), kiküszöbölésének megkísérlése, gondolom, kínos pontoskodás, keserves erőlködés, megjósolható vereség volna.

ATOM(BOMBA). Magyar, szerbhorvát megfelelő nélküli, meghonosodott, szükséges nemzetközi szó. A körülöttünk levő világról tisztább képet rajzol, a megértést nemcsak hogy nem zavarja, ellenkezőleg, akkor támadna zűr és űr, ha helyettesíteni akarnánk. Lényeges fogalma(ka)t jelölő idegen szó(k).

Az általános honvédelmi háború **DOKTRÍNAJA** és **KONCEPCIÓJA**.

A doktrína, érzésem szerint, annál is inkább, mivel az elemzett könyvben kisebbfajta idegenszóözon terheli tűrőképességünket, nyugodt lélekkel módosítható a rövid és pontos **TANNÁ**, mely szóban megvan mindegyik szükséges elem, az tudniillik, hogy tudományos tanítás, elmélet, rendszer. Ennélfogva egy kicsit túl szigorúan a tilos, indokolatlan használatú idegen szók csoportjában jelölhetnek ki a doktrína helyét.

Jelen esetben a koncepcióval is hasonló a helyzet. A Bakos-féle idegenszó-tárban közölt első megoldás tetszik tökéletesnek: **FELFOGÁSMÓD**. Miért jobb, többet mondó és okosabb megoldás az idegen alak alkalmazása? Szerintem mindössze hangzatosabbnak tűnő, az is csupán a beavatatlan számára.

DEFFENZÍVA (!?!). Bosszantó helyesírási hiba a tárgymutatóban. Ellenrétben a két f-es offenzívával **DEFENZÍV**, áll a Katonai helyesírási tanácsadó szótárban és egyebütt:

defenziva – defenzíva, védekezés.

Az ortográfiai kutatás hovatovább arra mindenképpen alkalmasnak bizonyult, hogy leszögezhezzük: ez is helytelen szóhasználat. A fordító, annak dacára, hogy a tárgymutatóba a könyv szövegében valójában nem szereplő szót vett föl, ránk kacsint azzal az eljárásával, amikor is a stratégijska defanziva kifejezést **HADÁSZATI VÉDELEM** formában használja. Gondos értelmezés ez, gratulálunk hozzá.

Ennek tudatában azonban másutt is megkérdőjelezhető a **STRATÉGIA** szakszó idegen alakban hagyása, mert a **HADÁSZAT** terminus – legalábbis fő értelemben – kiválóan látszik. Ugyanezt érzékelteti az eminensnek szánt hazai segédkönyv, a katonai fogalmak összehasonlító szótára (hatnyelvű: szerbhorvát, macedón, szlovén, albán, magyar) is:

strategija – hadászat, sztratégiá (sic!)

Sajnos, nem az én elírásom, ebben az egyébként fölöttébb gazdag és jól kezelhető, forgatható, áttekinthető tárban olyan monstruózus nyomdahibák arcátlankodnak, mint például: degazacija – gatzalanítás stb.

DESZANT. Újfent egy helyénvaló szóhasználatot üdvözölhetünk. Aligha hiszem, hogy az én ízlésem perdöntő volna egy-egy műszó megítélése tekintetében, mégis kimondom: énnálam ez a francia eredetű szó a kifejezetten

magyartalanul csengő terminus technicusok osztályába soroltatik. Mégis szükségünk van rá, mert ha – tegyük föl – a deszant helyett a légi- vagy a vizitámadás szavakkal kísérleteznénk, nem elég, hogy a szakszókincsnek rész megoldást kínálnánk föl, hanem még el is mulasztanánk nyomatékosítani: a deszant az ellenség területén meglepetésszerűen bevezetett, különleges, gyorsan mozgó kötelékeket jelent, melyek az irányukban tevékenykedő csapatok beérkezéséig önállóan harcolnak. Látható tehát, hogy egész kis értelmező szócikk megalkotásán fáradozunk, mikor a deszant műszót precízen kívánjuk anyanyelvünkön visszaadni. Az idegen szó létjogosultsága vitathatatlan.

DIVERZÍÓ. A magyarítás során újra csak a körülírás segíthet rajtunk. Titkos, kártevő tevékenység – nem kielégítő, hiányos megoldás. Különleges kiképzésű egyes személyek vagy kisebb csoportok alattomos megsemmisítő tevékenysége... A meghatározás folytatható lenne, ámbátor érjük be azzal, hogy szinte minden, az előző szakszónál tett megállapítás itt is érvényes.

ESZMEI-POLITIKAI INDOKTRINÁCIÓN, illetve behatoláson olyan próbálkozásokat értünk, melyek a támadás célpontjával kiszemelt országokban egyedek vagy csoportok már kialakult eszmei-politikai nézeteinek megváltoztatására irányulnak. Attól tartok – ezt mondják forrásaim –, hogy a magyar nyelvben ismeretes idegen szavak között ez a bizonyos indoktrináció nem szorított magának helyet. Egy magyar nyelv van. Ez a megállapítás és kétségtelen helytállósága most azért hangsúlyozandó, mert nem kell nekünk idegen tollakkal ékeskednünk, ha zamatosan és lényegláttatóan tudunk mesterkedni a magunk szavaival is. Lehetne az indoktrináció például eszmei-politikai álláspont – vagy nézetmódosítás, -változtatás, -átformálás, -átalakítás, hogy csak a kapásból ötlötöket vessem papírra. Tévhit: az idegen szótól mondandónk tudományosabb súlyt kap.

FRONT. Az arcvonal, a hadszíntér, harctér elterjedt megnevezéseként a szakmai zsargon határát súrolja, s mint ilyen fölösleges, igényes nyelvhasználatban törekedünk szíves mellőzésére. Mindazonáltal alkalmazását nemigen nehezményezhetjük, ha például népfront értelemben találkozunk vele, azaz amikor politikai egyesülést jelent, közös célért küzdő tábor. Érdekes megjegyezni, hogy elsődlegesen katonai értelemben a front jelentése (így is szükséges, okvetlenül kielégítő idegen elem): a szárazföldi csapatok hadműveleti, hadászati seregteste.

GEOPOLITIKA. Az Új Magyar Lexikonban is fölvetett tudománytalan elmélet helyes, általánosan, Jugoszláviában és Magyarországon egyaránt elfogadott jelölése, mely földrajzi tényezők hatásával igyekszik a háborút, a terjeszkedési politikát magyarázni. Könnyű, de helyes a terminusválasztás.

GEOSTRATÉGIÁI helyzet. Látszólagos az azonosság, a megegyezés az ezt megelőző szócikkkel, mert meggyőződésem szerint az általam javasolt **FÖLDRAJZI-HADÁSZATI HELYZET** kifejezés- vagy szerkezet-fölállítás a magyar nyelv szellemében történnék a szóalkotási szabályok föltétlen és legkörültekintőbb, legteljesebb figyelembevételével, úgy, hogy a jelentés tökéletesen fődve van, a szó hangulatos, helyesírási kételyünk alig van (különírás, kötőjeles változat) vagy ha akadt, eloszlattuk, a kifejezés nem körülményes: a szaknyelvi tömörség avagy a gazdaságosság elvének szintén eleget tesz stb.

INTEGRITÁS. Vessünk most egy pillantást a munka elején említett, a Katonai Értelmező Szótárban szereplő agressziómeghatározásra. Az agresszióval szemben ez az idegen szó nekünk nem kell. A nemleges, elutasító hozzáállás közvetlenül következik a területi épség kifejezés elsősorban történt föltüntetéséből. Kiküszöbölhető idegen szót fedeztünk föl újól, ellentétben az INTERVENCIÓ terminussal, mely erőszakos, rendszerint fegyveres beavatkozás más állam belügyeibe jelentést hordoz, s ez – szaknyelvi nézőpontból – lényegesen több a lecsupaszított, kurta beavatkozásnál. A szót (intervenció) természetesen meg kell tartani, mert az eredetihez való hűség, no meg a szöveg-gazdaságossági tétel ritkán hagy jóvá körös-körülírást.

Noha a KAPITULÁCIÓ (fegyverletétel) szakszó esete visszautal az engedelmesen, főként azonos jelentésmezőn magyarral fölváltható idegen szavak táborába, el kell ismernünk, hogy például a Jugoszláv Királyság kapitulációja fordulatban a szégyenteljes magamagát megadás tényén túlmenően benne foglaltatik a harmatnál is gyöngébb félre rákényszerített függetlenség-megszüntető megállapodás aktusa is. Arról jobb ha nem is beszélünk, hogy a meg nem ragdott fegyvert képtelenség letenni.

A következtetés: a fordítót értelmezési eljárása végső soron az óhajtottan szabatos idegenszó-megtartáshoz juttatta el. A tanulság: az europeizmusok vállalása nem mindig szánni való, tehetetlen állapot, melyből, mint egy rossz cipőből ki kell lépni. Nyelvművelésünknek az idegen szavakkal szembeni magartása mind hajlékonyabb tűrő- és befogadóképességet ütköztet ki.

Miután az imént akár zárógondolatoknak is kínálkozó megállapításokat tettem, a fennmaradt szóállagot szógyűjtemény gyanánt csak szűkszavú magyarázattal kívánom fölvázolni:

PACIFIKACIJA – pacifikáció; magyarosabban: **PACIFIKÁLÁS.** (Ajánlott, szükséges terminus, de a fordító-sajnálatosan nem követi a Katonai helyesírási tanácsadó szótár megoldását, hanem a szerbhorvát hatás büvkörébe sodródik.)

KVISLING – **QUISLING**; megközelítőleg helytállón, magyarul: hazaáruló. (Ajánlott, szükséges a tankönyvben látott idegen szakszó, mert bár a hazaáruló terminus közeli rokona, szinonímája, nem „ikertestvére”, eltérő jelentésárnyalatú. Minden quisling hazaáruló, ám nem minden hazaáruló quisling.)

SUBVERZIJA – szubverzió; magyarán: **FELFORGATÁS.** (Fölösleges, indokolatlan idegen szó, anyanyelvi párja maradéktalanul födi a nemzetközi módot szakmai-köznyelvi értelmét. E szóhasználatra is vonatkoztatható a pacifikálásról alkotott álláspont második része.)

TEROR – **TERROR**; részint pontosan egyik jelentésében: rémuralom. (Ajánlott, szükséges a tankönyvbéli terminus. A terrorcselekmény mesterszö esetében pl. a közlési cél funkcióját nem tölthetnék be sem a rémuralmi cselekmény, sem a hatalmaskodó cselekmény, sem pedig az erőszakos cselekmény kifejezések, melyek első tagjai a terror definiálásában játsszák a meghatározó eszköz szerepét.)

5. Neologizmusok honvédelmi terminológiánkban

A vizsgált terület neologizmusainak (pozitív értelemben fölfogott sajátos nyelvteremtési gyümölcsöknek) tekintjük mindazokat a szavakat, kifejezéseket, fordulatokat és szerkezeteket, melyek az egyedülálló jugoszláv öngazgatási és ösztépi honvédelmi alapokon nyugvó szóalkotási eljárás során születtek meg, rendszerint tükörfordítás eredményeként, de amely fordítások anyanyelvünk törvényeinek – a sikeres szógyártás előfeltételének – hiánytalan figyelembevételével történnék.

OPŠTENARODNA ODBRANA I DRUŠTVENA SAMOZAŠTITA – ÁLTALÁNOS HONVÉDELEM ÉS TÁRSADALMI ÖNVÉDELEM. A két alapfogalom (egyben az oktatásnak szinte minden szintjén kiváló horderejű tantárgy elnevezése is) természetesen az új keletű kifejezések táborában vívott ki magának előkelő helyet.

Az általános honvédelem a tartalmi és lexikai-morfológiai kialakulásig számottevő átalakuláson ment keresztül. Először is a szerbhorvátban előbb az odbrana szó (a narodna odbrana rövidült alakja) szerepelt, melyet magyarrá a védelem, illetve szótákolással népvédelem tükörfordítással ültettünk át. Nem fontos most túlságosan tág teret szentelni annak magyarázására, hogy ha né tán a nép előtaggal képzett tükörképet fogadtuk volna el a honvédelem, vérbélien magyar nyelvi helyes módozattal szemben, akkor is a népi védelem használata mellett kellett volna letenni a garast, mert a nép az, mely a hazát védi. A népvédelemből tehát honvédelem lett, a narodna odbrana opštenarodná-vá lépett elő, s megszületett a tökéletesnek látszó általános honvédelem kifejezés, melyet bírálói – érzésem szerint indokolatlanul – azzal kísérelnek meg elmarasztalni, hogy használatával nincs eléggé kihangsúlyozva az ösztépi jelleg. A magyar nyelv törvényeivel, hagyományával összhangban általánossá és közismertté, egységes használatúvá tett kifejezés – hiszem – nem inoghat meg egy-két elvétve és nem eléggé tudományosan hangoztatott érv hatására.

A društvena samozaštita – társadalmi önvédelem kifejezés-kovácsolás egyszerű tükröztetés, helyénvaló volta nem sok kétséget hagy maga után. A magyarban nyilvánvalóan a védelem fő tag a javasolható; nincs is probléma vagy vita körülötte, amióta a hon- és ön- előelemek viszik a szerbhorvát szinonímiával szembehelyezkedő magyar nyelvi homonímiai pontosítást. A fordítók régebben csudás gondban leledzhettek, amikor az odbrana és zaštita szavakat voltak kénytelenek a védekezés, védelem, oltalom stb. szinonímákkal, a következetesség és megbízhatóság szempontjából már-már a lehetetlenséggel határos úton-módon megjelölni.

A „népi védelem” kifejezőképesség mellett kardoskodva már említettem: a tartalmi hibakútfő a védelem szolgáltatójának, alanyának, az oltalmazónak és tárgyának összecseréléséből fakad. Ugyanezen elvet ildomos érvényesíteni a

CIVILNA ZAŠTITA – POLGÁRI VÉDELEM, helytelenül: polgárvédelem, valamint a

TERITORIJALNA ODBRANA – TERÜLETI VÉDELEM, kifogásolhatóan: területvédelem kifejezéseknél is. Ez utóbbi esetében területünket, annak

szabadságát, függetlenségét is védjük természetesen, mégsem ez a magasztos kritérium a döntő, hanem, hogy a védelmet területi alapon szervezzük meg. A helyes fordítói megoldások megtalálhatók például R. B. Radulovićnak A JSZSZK általános honvédelmi és társadalmi önvédelmi rendszerének kiépítése (Forum, Újvidék, 1983.) c. könyvében.

6. Jelentéstanai zavarok honvédelmi terminológiánkban

Eltekintve ezúttal a szemantikai interferencia kontrasztív nyelvtudományi meghatározásától, mely a mértéken fölüli teoretizálás irányába terelné közhasznúként indított dolgozatomat, elégedjünk meg azzal, hogy ebbe a jelenségcsoportba elsősorban a helytelen tükörfordítások, valamint a közönséges szótévesztések tartoznak. E helyütt az előbbiekre fogok kitérni.

A katonai rendfokozatok fordításában a kérdések zömmel tisztázva vannak. Gondot okozott például, hogy a Jugoszláv Néphadseregben két hadnagyi és két századosi rang létezik. Ugyanakkor a Magyar Néphadsereg három hadnagyi és egy századosi fokozatot különböztet meg. Jugoszláviában ennek ismeretében a következő szó- és kifejezéspárokat állapítottuk meg:

Potpporučnik – hadnagy,
poručnik – főhadnagy,
kapetan – százados és

kapetan prve klase – első osztályú százados. Ez utóbbi tulajdonképpen az előző pont alá, a neologizmusok, a helyes tükörfordítások közé tartoznék, lévén, hogy adekvát magyarországi jelölésnek nem lehetünk birtokosai, ám ezt a problémát közmegelégedésre és főként egységben-egyetértésben eloszlattuk.

Mindazonáltal sehogyan sem tudunk zöld ágra vergődni a szájalomkeltő GENERAL-POTPUKOVNIK – vezérezredes talajtalan tükörfordítással. A szóban forgó rendfokozatnak – Jugoszláviában és Magyarországon egyaránt három-három teljesen azonos tábornoki rang létezik – az ALTÁBORNAGY felel meg, a vezérezredes torzszülött pedig a forrásnyelvi terminus jegyeinek értelmetlen, elemszerű belekoldulása az egyébként dúsgazdag célnyelvbe. Szélmalomharc?! Úgy látszik: igen, hisz tankönyvünk első recenzensének rangfokozata is így van lefordítva. Elnézést kérek a fanyar-keserű élcelődésért, de körülbelül olyan nyelvi színvonal ez, mint hogyha – ellenkező irányból – az altábornagyot podveliki taboraš-ként állapítanánk meg.

A honvédelmi terminológia legszélesebb fölfogásával egy-két jogi szakmai tükörszó is nyugodt lélekkel megvizsgálható. A társadalmi önvédelem fogalmába beletartozik a társadalmi ellenőrzés is, melynek külső (állami hivatásos) tényezői között találkozunk az igazságszolgáltatási szervekkel.

A JAVNI PRAVOBRANILAC nem közjogvédő, Radulović könyvében áll így a fordítás, hanem bizony VAGYONJOGI ÜGYÉSZ (állapodtunk meg ebben majd két évtizeddel ezelőtt), mert ebben az esetben az adott társadalmi-politikai közösség vagyoni jogait és érdekeit érvényesítő-védelmező szervről beszélünk, melynek vajmi köze sincs a közjoghoz. Ehhez még tegyük hozzá,

hogy a mai magyar jogrendszerben is van olyan intézmény, mely a közületek polgári (vagyoni) jogi érdekeit képviseli, az államügyészség. A vagyoni jogi ügyészség kiválása előtt Jugoszláviában is az ügyészség hatáskörébe tartoztak a taglalt vagyoni jogi kérdések-ügyek; kezd tehát érthetővé válni, hogy a jogvédő jugo-magyar hevenyészett tükörförlményt miért váltottuk föl az ügyészség szakszóval, s a gondos tartalomförlkészt követöleg milyen tetszetösen tölti be a szakszókinsi hézagot az a bizonyos vagyoni jogi ügyész, vagyoni jogi ügyészség mükifejezés.¹

A társadalmi önvédelem társadalmi ellenörlzésének külsö, de társadalmi tényezöi között bukkanhattunk rá a

DRUŠTVENI PRAVOBRANILAC SAMOUPRAVLJANJA – társadalmi öngazgatási jogvédö kifejezéspárra is. Az elözo példában már megbizonyosodhattunk afelöl, hogy a vagyoni „jogvédelem” Magyarországon az ügyészség feladatköre. A magyar jogi nyelvben régen hagyományos kifejezés volt a járási, városi, megyei, tisztii ügyész, hivatalbólii jogvédelmi jogkörrel fölrüházva. A hasonlítás megbízható módszeréhez folyamodva vezetük le: az öngazgatási jog oltalmát is az ügyész gyakorolja, melynek nevét a (TÁRSADALMI) ÖNIGAZGATÁSI ÜGYÉSZ változatban kellene egységesen kötelezövé emelni. Az ügyész a törvényesség öre. Ö lép közbe és védii hivatalból a társadalmat, ha valaki jogellenesen jár el ellene, rendjét veszélyeztetve. A jogvédö ezzel szemben rendszerint annak ügyvédje, kit az ügyész törvénysértéssel vádol, s nem hivatalból, hanem megbízás alapján lép föl. „Az öngazgatási ügyész funkciója a legklasszikusabb értelemben ügyészi, a tisztségviselő hivatalból jár el a társadalmi tulajdon és az öngazgatási jogrend megsértöi ellen.”² Csatlakozom Hock véleményéhez, aki elhagyhatónak tartja a kifejezés első „társadalmi” elemét és ezáltal még inkább megszünteti a tükörfordítás-jelleget, anélkül, hogy a jelentés csorbát szenvedne.

7. Nyelvi ekvivalencia, polisziémia a honvédalmi szakszókinsben

A megtárgyalás elözt szakmai kötelességemnek tartom még egyszer megadni a lingvisztikai terminus technicusok magyar változatait: megfelelés és többértelműség, mert ellenkezö esetben engem is „bort iszik és vizet prédikál” módon megvádolhatnának az idegen szavak gyakorta fölösleges használata miatt.

Az ekvivalencia vizsgálódásra elsösorban összevetö, esetünkben szerbhörvát-magyar fordításviszonylatban kerül sor.

Mint ismeretes, háromféle ekvivalenciát különböztetünk meg:

mono- (egy egység felelhet meg csupán az adott forrásnyelvi egységnek);

bi- illetve poliekvivalencia (két vagy több célnyelvi megoldása van az egy forrásnyelvnek);

az ekvivalencia hiánya (a forrásnyelvi egységnek nincs célnyelvi sors-, illetve értelemtársa).

Ha a szerbhörvát nyelvü általános honvédalmi-politikai szövegben olvassuk a neológ NESVRSTANOST mesterszöt, nyilvánvalö: a magyarban megfelelöje kizárölag a helyesírási salto mortaléval alkotott és bejáratott ELNEMKÖ-

TELEZETTSEÉG szóösszetétel lesz. A monoekvivalencia tipikus példájával szembesülünk.

Ugyanez vonatkoztatható a HLADNI RAT – HIDEGHÁBORÚ kifejezés-párra stb., a felsorolást helyszükében és időzavarban természetszerűleg nem lehet célunk folytatni.

Az előzőekkel szemben biekvivalens például a

BATERIJA katonai műszó, mert elemet és ÜTEGET egyaránt jelenthet magyar célnyelven; poliekvivalens viszont a

KORPUS szerbhorvát forrásnyelvi egység, hiszen anyanyelvünkre áttérve a hadi nyelvben HADTESTet jelent; a jogi nyelvben iratok, törvények, jogszabályok gyűjteményét jelöli, míg a nyelvtudomány terminológiájában a vizsgálat tárgyát alkotó szöveget, nyelvi anyagot, a művészetben művek, műtárgyak teljes jegyzékét jelenti, a zenében hangszekrény stb. Szembeszökik, hogy az iménti példák különféle tudományterületeken válnak igazán poliekvivalenssé, tegyük hát ide ezért a csak honvédelmi, poliekvivalens mutatványt:

HEGEMONIJA, amely a magyarban egyeduralkodmá, vezetéssé, vezető szereppé, felsőbbssé is válhat az adott szövegkörnyezettől függően.

Az ekvivalencia hiányát a fordítással foglalkozó szakemberek, tudósok nem szívesen hangoztatják, mert ezáltal önnön-maguk hön hirdetett elveit hazudtolnák meg, maguk alatt vágnák a fát, a fordítás halálát jövendölnék, azt ti., hogy nem mindenik nyelv alkalmas mindennemű mondanivaló fölrajzolására. Ezért jómagam is a fönti megdöntésére kívánok példát állítani:

az ODNOSI U SAVREMENOM SVETU olyan szerkezet, mely elemszerű tükröztetéssel „bicebóca kecskerímet” fialna. A korszerű világban uralkodó viszonyok – fordításváltozat mintha az interpretálhatósági kilengés végpontján túl állapodnék meg, már-már az ekvivalencia hiányát sugalmazva. Persze azért volt legény a gáton tankönyvünk fordítója, hogy másként kapja oldalba ravasz kifejezésünket. Fölényes mesterségbeli tudásával A JELENKORI NEMZETKÖZI VISZONYOK változatot adományozta a magyarajkú egyetemistáknak és minden más, az ép nyelvet tisztelő és persze azon fölül használni óhajtó jugoszláviai magyarnak és magyarul tudónak.

A poliszémia (többértelműség) véleményem szerint egynyelvű szakszókincsi közegben vizsgálható meg elsősorban.

A magyar ÜGYNÖKSÉG terminus a szakmai nyelvben többértelmű, mert mind jogi, mind pedig katonai-honvédelmi értelemben ismeretes.

A szerbhorvát AKCIJA szó úgyszintén poliszémikus politikai-katonai-honvédelmi-jogi műszó (jelentése: tett, cselekedet, tevékenység, részvény is lehet).

A STAB a katonai terminológiában is többértelmű, mert jelentéslényege a törzslet és a vezérkart is fődheti: 1. törzs, a vezetés legfontosabb közegeit magában foglaló szerv; 2. vezérkar, az állam fegyveres erőinek központi vezető szerve, a legjobb különleges kiképzésű tisztek testülete.

Egyértelmű, hogy a szakszókincsi többértelműség a pontosság, félreérthetlenség ádáz ellensége a katonai-honvédelmi, és minden más terminológiában. Sajnos az abszolút monoszémia (egyértelműség) éppoly elérhetetlen, mint például az eszményi nyelvváltozat, a nemzeti nyelv valóságos alkalmazása. Közelíthetünk feléje, de sohasem érhetjük el.

Ezek a szavak, úgy érzem, befejező fejtegetésnek is beillenek. Ha nem is érhetjük el, kaparinthatjuk meg a szakszókincsi tökélyt, mindenkori célunk az legyen, hogy ne lóhossznyira legyünk az eszményitől, hanem a távolság legalább karnyújtásnyira zsugorodjék, ha lehet, csak egy hajszál válasszon el a tökéletességtől.

Jegyzet

¹ Dr. Hock Rezső: A „közjogvédő” és társai, Nelyvművelő, III/2.

² Dr. Hock Rezső: Önigazgatási társadalmi jogvédő vagy önigazgatási ügyész?, Nyelvművelő, V/12.

Szakirodalom

1. Katonai Értelmező Szótár. Zrínyi Katonai Könyvkiadó, Budapest, 1976.
2. Katonai helyesírási tanácsadó szótár. Zrínyi, Bp., 1980.
3. Katonai szótár, magyar–horvát rész, Bp., 1900.
4. Magyar–oroszb katonai szótár. Akadémia, Bp., 1977.
5. Orosz–magyar katonai szótár. Akadémia, Bp., 1976.
6. Ötnyelvű (magyar–oroszb–német–cseh–román) katonai szótár és társalgó. Zrínyi, Bp., 1966.
7. Upporedni rečnik vojnih pojnova – Srpskohrvatski, makedonski, slovački, albanski, mađarski. Vojnoizdavački zavod. Bgd., 1982.

Rezime

O nekim pitanjima naše terminologije opštenarodne odrbane i društvene samozaštite

Ovaj rad jeste u stvari tekst referata kojeg je autor podneo na pravno-terminološkom seminaru organizovanom u Novom Sadu 28. II 1984. godine.

Rad predstavlja analizu udžbenika za studente viših škola i fakulteta: „Opštenarodna odbrana i društvena samozaštita SFRJ I.”, autor se takode osvrcé na nekoliko problematičnih tačaka iz novoobjavljene knjige Radoja B. Radulovića: „Izgradnja sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite SFRJ.”

Aspekti analize bili su sledeći terminološki-lingvistički-semantički kriterijumi:

– Upotreba stranih reči u jugoslovenskoj (srpskohrvatskoj i mađarskoj) terminologiji ONO i DSZ;

– Neologizmi u terminologiji ONO i DSZ;

– Semantička interferencija;

– Pitanja polisemije i jezičke ekvivalencije u terminologiji ONO i DSZ.

Konstatuje se, da je naša terminologija spomenute oblasti u dobrom delu jedinstvena u svetu i zbog toga je stalno prisutna društvena potreba stvaranja termina.

Autor smatra, da je naš jezik ONO i DSZ (misli se u prvom redu na mađarsku jezičku upotrebu) dostigao zavidan nivo, terminologija se postepeno iskristalizuje, no naravno: ne može se poricati stalni zadatak doterivanja i razvijanja termina i jezičkog sistema ove struke.

Resummee

Über einige Fragen der volksgemeinen Verteidigung und des gesellschaftlichen Selbstschutzes

Diese Arbeit ist eigentlich der Text des Referates die der Verfasser am rechts-terminologischen Seminar, das in Novi Sad am 28. 2. 1984 organisiert wurde, vorgetragen hat.

Die Arbeit stellt die Analyse der Lehrbücher für die Studenten der höheren und Hochschulen dar: „Die Volksgemeine Verteidigung und der gesellschaftliche Selbstschutz SFRJ I.“. Der Verfasser wendet sich auch an einige problematische Punkte des neu erschienenen Buches von B. Radulović: „Ausbau des Systems der volksgemeinen Verteidigung und gesellschaftlichen Selbstschutzes SFRJ“.

Die Aspekte dieser Analyse haben folgende terminologisch-linguistisch-semantische Merkmale:

- Gebrauch von Fremdwörtern id der jugoslawischen (serbo-croatischen und ungarischen) Terminologie der VV und GSS.
- Neologismen in der Terminologie der VV und GSS.
- Semantische Interferenzen.
- Die Fragen der Polysemie und der sprachlichen Equivalenz in der Terminologie der VV und GSS.

Es wird festgestellt dass unsere Terminologie im genannten Gebiet im grossen und ganzen in der Welt gleichlautend ist und daher ist die Nötigkeit Termine zu schaffen immer vorhanden.

Der Verfasser ist der Meinung, dass unsere Sprache im Gebiet der VV und GSS/er denkt demnächst auf den ungarischen Sprachgebrauch) ein zu beneidendes Nivo erzielt hat, die Terminologie wird stufenweise kristalisiert, doch ist es selbstverständlich nötig die Aufgabe der Vervollständigung und Weiterentwicklung der Termine und des Sprachsystems in diesem Gebiet weiterzuführen.

IN MEMORIAM

Sebők Zoltán

MŰVÉSZET AZ ESZTÉTIKA ELLEN

DANKO GRLIĆ (1923–1984)

„Úgy vélem, csak azért van értelme ismerni az esztétika történetét, hogy kiderüljön: ezen a területen csak az az igazán értékes, ami meghaladja az esztétikát.” Nem sokkal váratlan halála előtt írta ezeket a sorokat Danko Grlić, a zágrábi Bölcsészettudományi Kar tanára, mintegy 15 értékes könyv szerzője, hazánk egyik legfontosabb művészetfilozófusa. E paradoxális mondat igazi súlyát az adja meg, hogy távolról sem holmi felelőtlen elszólás, hanyagul odavetett megjegyzés, hanem Grlić életművének megejtően tömör rezüméje.

A zágrábi professzor lényegében egész életében egyetlen hatalmas művön dolgozott, monumentális négykötetes esztétikáján. E munka célkitűzése igazán nem mindennapi: történeti és filozófiai síkon egyaránt annak bizonyítása, hogy az esztétika egy haszontalan szellemi képződmény, amit föltétlenül túl kell haladni. Zavarba ejtő az a vállalkozás és fogadtatása idején folyton az volt az érzésem, hogy esztétáink rendre zavarba is estek. Bebizonyosodott, hogy Grlić kompromisszummentes, radikális hangjához igazából nincs fülünk. Távolról sem tudjuk kellőképpen értékelni a szellemnek azt a ritka, de annál bámulatosabb elhatározását, hogy egy magasabb szellem javára konokul saját maga ellen tud fordulni. Mert épp ez történt Grlić esztétikájában. Szerzőnk a művészet fölé emelt konstrukciókat ledöntve az esztétika tárgyát, a művészetet fordította az esztétika ellen, miközben művészetnek hajlandó tekinteni az emberi tevékenység bármely területét, amennyiben az alkotó jellegű. A művészet küzd itt lapról-lapra az esztétika ellen, hogy elcsituljon az alkotásról szóló beszéd és hogy egy magasabbrendű érték, maga az alkotás jusson szóhoz.

Az az út, mely a bátor szellemi projektumig elvezette szerzőnket, rendkívül összetett és szerteágazó. Korai művei, mint a Művészet és filozófia, a Miért? és a Contra dogmaticos elégedetlen, nyugtalan filozófus benyomását kelti, akit azonban még könnyebb oly módon jellemezni, hogy mi ellen, mint hogy mi érdekében kísérletezik a gondolattal. Éles, és helyenként túlkapasoktól sem mentes pozitívizmusszerű ellenessége még csak sejteti a tudományos esztétika elleni későbbi polémia mélységét, a marxista esztétika tükrözésméleten alapuló vonulatát még egy korrektebb esztétika reményében bírálja, a marxista filozófia karikatúráit pedig egyelőre a művészeti dimenziótól függetlenül pellengé-

rezi ki. Időközben elkészíti a Filozófusok lexikonát, ír egy filozófiai kézikönyvet, de ami főműve szempontjából talán a legfontosabb, a Kicsoda Nietzsche? című monográfiájában eljut azokhoz a gondolatokhoz, melyek később Esztétikája alapkoncepcióját határozzák meg. A jobbról is, balról is agyonideologizált Nietzschét előbb rehabilitálja, majd a művészetről való, esztétikán túli reflexió kiváló példáját mutatja ki életművében. Tőle kölcsönzi azt az axiológiai feltevést, mely szerint az alkotás magasabbrendű az alkotás elméleténél, hogy magát az életet kell művészetté tenni, mi több, Nietzsche híres ontológiai játékelmélete is mélyen átítatja főművét.

Mindezek ellenére filozófusunk esztétika elleni alkotó támadása a szó legnemesebb értelmében marxista megalapozottságú. Abból indul ki, hogy Marx nem alkotott esztétikát, mert egyszerűen nem volt érzéke a művészethez. Ezért felesleges a művészetről tett laikus és mellékes megjegyzéseibe kapaszkodni. Grlić helyett egy sokkal nehezebb, de termékenyebb utat választott: Marx antropológiája alapján rajzolta ki a művészet helyét és szerepét a forradalmi praxisban. A forradalmi praxisba helyezett művészetnek Grlić szerint ugyancsak forradalminak kell lenni, de ez a marxista esztétikák többségével szemben nem azt jelenti, hogy a művészet szolgálja, illusztrálja vagy mondjuk tükrözi a művészetén kívüli forradalmat, hanem magának a művészetnek kell strukturálisan forradalmivá válnia. A strukturálisan forradalmi művészetnek két fontos jellemzőjét kell kiemelnünk: egyrészt alkotó jellegű, tehát túlmutat a meglévőn, másrészt – s ez szorosan összefügg az előbbivel – nem előre lefektetett normáknak engedelmessé válik, hanem szabadon formálódik. S ezen a ponton nyer újabb alátámasztást Grlić esztétikaellenessége: mivel lényegében minden esztétika normatív, a forradalmi művészet számára kellemetlen visszahúzó erő, hiszen akarva-akaratlan a művészet eszenciája, szabadsága ellen támad.

Grlić utolsó könyve, A művészetért című, logikus folytatása Esztétikájának, hiszen ott csupa olyan egyéniségekkel foglalkozik, akik az esztétikán túlról szólnak a művészetről. Walter Benjamin, Adorno, Bloch stb. munkásságában meggyőzően mutatta ki, hogy a rendszeres esztétika hiánya egyáltalán nem akadály a művészettel való alkotó találkozásnak. Ellenkezőleg, Grlić szerint épp ez a feltétele.

Sebők Zoltán

Danko Grlić

A MARXIZMUS, AZ ESZTÉTIKA ÉS A MODERN MŰVÉSZET

A művészetelmélettel foglalkozók közül sokan, még hazánkban is, többé-kevésbé nyíltan vallják, hogy a marxizmus éppen a modern művészettel szemben vallott kudarcot. Mindjárt szeretném előrebocsátani a tézist, amelyet később bővebben ki fogok fejteni: ha a marxizmust azonosítjuk azzal, amit általában marxista esztétikának nevezünk, akkor ez nagyrészt igaz. Ebben az esetben ugyanis éppen a modern művészethez való hozzáállás igazolta legnyilvánvalóbban, hogy a klasszikus, hiposztazált marxista kategóriák mennyire nem alkalmazhatók az újabb művészeti jelenségekre. Ezért, véleményem szerint, egy s más változtatásra szorul a művészet marxista, vagy pontosabban *ügynevezett* marxista megközelítésének hagyományos kategóriaapparátusában, de úgy, hogy ezzel mégse tagadjuk eredetien forradalmi, tehát marxista értelmezését a művészet ama újdonságának, amely a világ művelődéstörténetének jelenlegi pillanatában rendkívüli és valóban korszakos jelentőséggel bír.

Mit is kellene hát megváltoztatni ebben a koncepcióban, és mit tartok én legdöntőbbnek a művészeti megnyilvánulások új értékeinek és új lehetőségeinek felfedezésében?

Mindenekelőtt úgy vélem, hogy az egyes műalkotásokat nem lenne helyes úgy tekinteni, mint valamilyen általános filozófiai tézis pusztá illusztrációit vagy megvalósulásait, mert mai világunk számos művészeti áramlatát éppen az a világosan kifejezésre jutó törekvés jellemzi, hogy egy egyetemes – akár *a priori*, akár *a posteriori* – eszme védőszárnyai alá húzódjanak, amely egyesíthet és egyúttal igazolhat minden egyes törekvést és erőfeszítést. Sőt mi több, ha a művészet mai lényegietlenítésének eljárását radikálisan végig akarjuk gondolni, akkor szkeptikusnak és bizalmatlannak kell lennünk még azzal a törekvéssel szemben is, hogy ami ma problémamentesen létezik, azt egyáltalán művészetnek nevezzük. Kérdés ugyanis, hogy a művészet kategóriája mennyiben tekintendő az esztétika konstrukciójának, amely a műalkotást egy fogalomnak kívánja alávetni, és ennek a fogalomnak a piederstáljáról aztán szükségképpen rangsorolni kell az egész előttünk álló anyagot, mint amely kevésbé vagy fokozottabban művészi, úgy, hogy közben erről a kulcs-

szóról el sem gondolkoztunk, és fel sem vetettük a kritikus kérdést, hogy minek a nevében és mi célból is alkottatott meg. Vajon a művészet az esztétika nevében és végett létezik, vagy magának a művészetnek a nevében? És a műalkotásnak miért van egyáltalán szüksége erre a megtisztelő névre: önmaga miatt, vagy az esztétikai elmélet miatt, hogy az ily módon könnyebben tudjon vele bánni?

Ezt a sajátos szabad emberi alkotótevékenységet mi mégis művészinak fogjuk nevezni, de nemcsak azért, hogy mindenfajta szabványosított és nemalkotó tevékenységtől megkülönböztessük, vagy éppenséggel azért, mert még mindig nincs jobb szakkifejezésünk a megjelölésére, hanem mindenekelőtt azért, mert ezen a kifejezésen nem olyan tevékenységet értünk, amelynek valamilyen egyetemes szubsztanciális esztétikai jellemzői vannak, hanem olyan akcióra és megvalósításra gondolunk, amelynek jellemzői ugyan nem vezethetők le egy fogalomra, amelyet azonban, mindennek ellenére – ha az elméletével foglalkozunk, egyszerűen valamilyen névvel kell illetnünk. A művészség ezért itt úgy is felfogható, mint ami ellentmond a fogalomnak, de ennek az ellentmondásnak, sőt ha úgy tetszik, ennek az abszurdumnak az egyszerű kimutatásához még mindig egységes névvel kell illetnünk ezt a diszsharmóniát, éppen azért, hogy velejéig hatolhassunk ennek a szemünk előtt egyre világosabban kirajzolódó lényegietlenítésnek.

Am a műalkotások mérhetetlen gazdagsága és sokszínűsége nem tartalmazta-e mégis, eddig is, valami közöset, ami valóban lehetővé tette, hogy ezeknek az egyes értékeknek a sokszínűségét joggal illessük a művészet átfogó nevével? Eközben azonban semmiképp sem szabad elfelejtenünk, hogy az esztétika fennmaradását tulajdonképpen az törvényesítette, hogy éppen rá hártult annak a paradoxonnak és csodának a felismerése és lehetőség szerinti megoldása, hogy létezik egy művészet, amely az egyes művek egyedi megismételhetetlensége ellenére a létében rejlő lényeg alapján határozható meg. Ezáltal állítólag sikerült megmenteni a művészetet mint olyat, amelyet általánossága és fennkölt eszméje folytán be lehetett sorolni a szellem nemes családjába, az esztétika viszont elnyerte *raison d'être*-jét, mert valóban kényére-kedvére boncolgathatta ezt az eszmét. Mára azonban, véleményem szerint, éppen forradalmi, marxista szempontból, fölöttébb gyanússá vált ez a művészet is, amely megengedi, hogy általánossága nevében ily módon siessen segítségére egy megmentő, aki a túlsó, absztrakt partról érkezett, de velejéig gyanússá vált az a tudós megmentő is, aki a művészet ürügyén, úgy tűnik, valójában saját fáradt elméletét kívánta megmenteni, új nedvekkkel és impulzusokkal felélesztetni, nem pedig a művészzel gazdagítani. Úgy tűnik számomra, hogy ma, tudatosan vagy sem, de mindinkább jelen van a filozófiailag megalapozott vagy egyszerűen csak empirikus realitásként létező tudat és felismerés a metafizikus esztétikáról mint csalásról, az univerzálisról mint olyanról, amelyben minden véletlent és töredékest áthat az egyetemes tervezet, az esszenciálisról mint olyanról, amelyben megsemmisül az egzisztenciális, az eszmei szervezetről mint olyanról, amely osztályozásaiban és hálóiban szem elől téveszti azt, ami a legjobb. A hagyomány kritikája azonban ebből nem indulhat ki, és nem is az eszmék hiányából vagy éppen a már létező elgondolások nem-ismeretéből indul ki –

ahogy azt gyakran ráfognak az új irányzatokra –, sem pedig a saját képzelet valamiféle zavarosságából, aminek a stílus, az ügyesség, a tudás és a tehetség hiányát kellene pótolnia, hanem elsősorban abból a meggyőződésből, hogy spekulatív műveletekkel úgyszólván a teljes örökség mesterségesen és erőszakkal egy kaptafára, egy általános programra van ráhúzva, amelynek művészi és esztétikum volt a neve, de kezdettől fogva, különösen pedig ma, éppen azoknak a műveknek és alkotóknak a belső értelmét lehetetlen megközelíteni vele, amelyekre állítólag oly féltő gonddal vigyázott. Ebben az értelemben a töredékesség iránti hajlamosság amely olyannyira jellemző a mai alkotómódra, éppen azért elbűvölő erejű, mert éppen a részletben, a fragmentumban rehabilitál és kristályosít ki egyes gondolatokat és törekvéseket, amelyek a műalkotás egzisztenciális, megismételhetetlen létezésének bizonyos jegyeit viselik magukon. Ez tehát nem a műalkotás valamiféle befejezetlenségének vagy szándékolt tökéletlenségének kérdése – ahogyan azt gyakran egyes kritikusok jóindulatú értékelésük alibijeként felfognak –, hanem a fragmentum a modern törekvések meghatározó tényezője, lényege és része annak az úgyszólván domináns romboló impulzusnak, amely nem engedi meg, hogy valamilyen általános esztétikai eszme leigázza és elnyelje. Ez a lényegietlenítés, de a törekvéseknek ez a sokszínűsége is, ami csupán a műalkotás töredékes struktúrájának megjelenési formája, sem szubjektív, sem szociális téren nem jelent természetesen valamiféle pluralizmust, amely mindenki, még a legsötétebb erők számára is előnyös és derűs koegzisztenciát kínál, amelyben harmonikusan lehetne élni a középszerű ernyedség elbűvölő békéjében, hanem az eredeti sajátosság szabadságjogának védelmében forradalmi álláspontra helyezkedik, amely nem engedi meg többé, hogy egy egyedülálló művészeti gondolat illúziója ezt az álláspontot valamilyen intézményesített, mindenható stílus és kifejezés mód révén juttassa kifejezésre. Ez egyébként a legközvetlenebb, legéletesebb és legkorszerűbb álláspont egy hanyatló, szétfolyó, darabokra szétdező világgal, egy olyan világgal szemben, amelyet többé nem kívánunk kitarítón szépitni a teljes forma csiszolásával és tökéletesítésével, ezért a töredék – az a forma, amelyre ez a világ menthetetlenül széttöredezik – egyben a legmegfelelőbb kifejezője is ennek. Sőt még az is törekenynek, múlandónak bizonyult, amit az ezeréves hagyomány úgy hagyott ránk örökül, mint örökérvényűt, ami évszázadokon át érinthetetlennek számított, mert állítólag minden művészet *conditio sine qua non*-ja volt. A művészet és általában a szellem birodalmában az expozív lázadás következtében ezért is töredékes mindaz, ami trónfosztottá vált a dolgok birodalmában, és a darabokra hullott világ diszkontinuitív látomása állandóan mint olyan kép jelenik meg, amely a töredékesség mozgalmas gazdagságával van tele. Ebből a művészetből minden biztonnyal hiányzik a vonalak klasszikus és szimbolikus összhangja, a színek vagy a hangok harmóniája, de ma mégis ez a művészet fejezi ki az ember és a világ egyedül hiteles létezmódjának általános természetét.

Éppen ezért a korszerű műalkotások azt a törekvést hangsúlyozzák, amelynek célja a résznek az egészszel szemben való emancipálása, és így ezek az alkotások a totalitárius szervezet elleni lázadást képviselik, s a részek és az egész között többé nem tud közvetíteni valamilyen érzékek fölötti, örök,

szubsztanciális eszme. Az eszmék egyébként is, mind művészi és elméleti, mind gyakorlati téren, annyira kompromittálódtak, hogy aligha hihet még bennük valaki mint olyan célban, amelyért lelkesen fel lehetne áldozni mindent, s ezért az alkotó elkülönít mindent, ami személyes és intim, és egy nagy, lelkesedéstől fűtött mozgalom vagy művészi koncepció darálójába veti őket. A művek ennek következtében nemcsak hogy végtelenül eltérőek lesznek alapszándékuk tekintetében, hanem szükségképpen töredékesek is maradnak. Ez természetesen nem jelent semmiféle alábecsülést, ahogyan azt az esztétikai örökség leggyakrabban értékeli, ez nem fogyatékoság, hanem inkább olyan jellegzetesség, amely a modernet elválasztja attól, ami avitt és penészes. Végül, a műalkotásnak ama tökéletes egysége a szépségnek abban a síma, esztétizált eszméjében gyökerezik, amelyet a hagyományos elmélet, mint a művészség érinthetetlen, tabuszerű, legfelsőbb igazságát, kitartóan védelmezi. Ennek az örökségnek évszázados esztétikai eszméjét azonban az egység teljessége, a szépség folytonossága nemcsak azokkal a műalkotásokkal szemben képviseli, amelyek egyébként már régen nem szépek és nem is akarnak azok lenni, hanem elsősorban a valósággal, ezzel a darabjaira hullott, szinte apokaliptikus valósággal szemben, amely nem tűri el többé az eszme ámtításait, amely őt gyámkodólag hamis egységbe akarja összefogni.

A modern kutatások gyakorlata el akarja oszlatni az egységnek ezt a titokzatosságát, az általánosságna ezt a ködét, ezért széttépi és darabokra tördeli őket, s a mindent megvilágító fragmentumhoz folyamodik, amelynek belső ereje a sziporkázó részlet minden értékét tükrözi. És ily módon ez a gyakorlat tulajdonképpen elszántan, gyakran indulatosan és anarchikusan is, de lényegileg hitelesen igazolja, hogy nincs szükség a hagyományos művészetnek és úgynevezett emelkedett „örök ideáljainak” vagy az úgynevezett szellemi értékeknek a megvédésére, amelyek a múlt felé fordulnak és menthetetlenül el fognak tűnni egész esztétikai apparátusukkal egyetemben. A modern művészeti tevékenység az esztétikum összes kánonjának és alapelvének ledöntését célzó romboló erejével éppen ezért, ma sokkal inkább, mint bármikor, komolyan kérdésessé tette a polgári társadalom értelmének harmonikus világát, és ily módon végtetekig vitte azt a folyamatot, amelyet tulajdonképpen már Hegel sejtetett. Mert Hegelnek a művészet alkonyáról vallott nézetét többé – ha saját koordinátáit és ambícióit komolyan fontolóra veszi – egyetlen esztétika sem kerülheti és döntheti meg. És míg Hegel a művészet problematikusságát a polgári társadalom szellemi szituációjában mutatja ki, addig bizonyos értelemben Marxnál is jelentkezik egy doktrína arról, hogy az ipari, a technika által meghatározott társadalomban a művészet – vagy legalábbis bizonyos művészeti nemek – sajtáságos elhalás sorsára jutnak. Ez tűnik ki egyebek között abból a jól ismert kérdéséből is, hogy vajon a nyomdagép nem öli-e meg szükségképpen a műsákat, és hogy mára nem vált-e lehetetlenné példának okáért az epikus költészet.

Túri Gábor fordítása

JELEN ÉS MÚLT

Rudi Sova

A JSZSZK ALKOTMÁNYOS RENDSZERE MŰKÖDÉSÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

(A TIZEDIK ÉVFORDULÓ ALKALMÁBÓL)

Ez év februárjában ünnepeltük tizedik évfordulóját annak, hogy 1974-ben meghozták a JSZSZK, a hat szocialista köztársaság és a két szocialista autonóm tartomány – Vajdaság és Kosovo – alkotmányát.

Az 1974-ben megfogalmazottak vizsgálatok abból a megállapításból kell kiindulni, miszerint: „a fejlett anyagi alapok, valamint a szocialista társadalmi viszonyok olyan társadalmi és politikai változásokat hoztak létre, melyek túlhaladták a meglévő alkotmányos rend kereteit és szükségszerűen megköveteltek egy új alkotmány életbe lépését” –, valamint, hogy „az új alkotmány megerősítse és továbbfejlessze a forradalmi vívmányokat, továbbá, hogy a szocialista köztársaságok és autonóm tartományok, valamint a teljes és egységes jugoszláv közösség fejlesztése iránti kötelezettséget és felelősséget megerősítse, hogy biztosítsa a munka felszabadulásáért és a kommunista társadalom kiépítéséért vívott szocialista öngazgatású demokratikus viszonyok további erősödését”.

A JSZSZK 1974-ben meghozott alkotmányának szövege az alkotmányos jogi előírások sajátos törvénybe foglalását jelenti, ezen túlmenően magába foglalja az 1963 óta meghozott alkotmánymódosításokat is, melyekből – beleértve az 1971-es munkára vonatkozó törvénymódosítást is – összesen 42 volt.

Tartalma és lényege, továbbá rendszere szerint is ez az alkotmány a legteljesebb államjogi aktusnak megfelelő értékű, de jelentős a nemzetek és nemzetiségek, Jugoszlávia népei és állampolgárai, valamint a szocialista köztársaságok és autonóm tartományok közötti társadalmi megegyezés szempontjából is.

Ez a megegyezés társadalmunk legfőbb értékeire, a nemzeti szabadságra és függetlenségre, az öngazgatású szocialista viszonyokra, a társadalmi-gazdasági viszonyok egységes rendszerére, valamint a társadalmi-politikai rendszer egységes alapjaira vonatkozik. Mindez, beleértve a társadalom anyagi alapjainak fejlesztését célzó törekvéseket, valamint ezen törekvéseknek az emberiség előrehaladásával történő összeegyeztetését is – a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek, a dolgozó nép legfontosabb érdekeit képezi.

A föderáción belüli viszonyok

Az említett célok és eszmék a több nemzetiségű Jugoszlávia nemzeteit és nemzetiségeit szoros egységbe kovácsolták, egy olyan érdekközösségbe, melyen belül a történelmi, a társadalmi, a kulturális és a gazdasági fejlődés révén szorosan egymásra vannak utalva, és egymással függőségi viszonyban állnak.

A JSZSZK 1974-es alkotmánya a föderáción belüli viszonyokat, mindenekelőtt a közös érdekből kiindulva, új alapokra helyezte, ugyanakkor a különbözőséget és az egyéni jelleget figyelembe véve, nem tévesztette szem elől a nemzetek és nemzetiségek sajátos fejlődésére való jogát, lehetőségét és kötelezettségét, valamint a jugoszláv közösség egységes fejlődése iránti felelősségét sem.

Azzal az elhatározással, hogy a dolgozók a nemzetek és nemzetiségek tagjai szuverén jogaikat a köztársaságokban és az autonóm tartományokban érvényesítsék, hogy e jogok érvényesítése a föderáció szintjén kérdésként csak akkor merüljenek fel, ha a JSZSZK alkotmánya ezt kifejezetten megköveteli – a föderáció keretén belüli döntéshozatal az alapvető elvek szintjére emelkedett.

Ennek megfelelően a JSZSZK alkotmánya meghatározta, hogy a föderáción belüli viszonyok, a szocialista köztársaságok és a szocialista autonóm tartományok megegyezésének elvén alapuljanak, a föderáció szerveiben valamenynyien egyenjogú félként vegyenek részt, és hogy egymás között a szolidaritás és a kölcsönösség elve legyen az uralkodó. Az elvek meghatározásakor (ezt ismételten hangsúlyozzuk) a köztársaságok és az autonóm tartományok sajátos fejlődése, valamint az egységes jugoszláv szocialista közösség fejlődése iránti felelősségből indultak ki.

Egyenlő jogok és kötelezettségek

Az alkotmány céljának és koncepciójának körvonalazásakor és meghatározásakor az ember, a dolgozó, az alkotó, az állampolgár léte volt az alapvető – az őt érintő gazdasági, szociális és személyes biztonság, a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközökkel történő termeléshez való joga állt a figyelem középpontjában, továbbá fontos szempont volt, hogy az öngazgatási viszonyok közepette saját maga döntsön munkája feltételeiről, eredményeiről, mindenekelőtt a szolidaritás és a kölcsönösség elvét tartva szem előtt.

Megerősítve mindezeket a jogokat, az alkotmány külön hangsúlyozza az egyenlő jogok és kötelezettségek elvét, azt az elvet, melynek értelmében az az egyén vagy közösség, mely jogokat élvez, azzal arányosan kötelezettségeket is vállal. A felelősség annál nagyobb, minél nagyobb a jog. Megemlítjük azonban, hogy erről az igen jelentős alkotmányos elvről nagyon gyakran megfeledkezünk, s így nemcsak az egyének, de a közösségek is hajlamosak arra, hogy jogaikat lépten-nyomon hangoztassák, kötelezettségeiknek viszont sokkal kevesebb figyelmet szentelnek. A kölcsönösség elengedhetetlen és megkerülhetetlen tény: a jogok és a kötelezettségek, a jogok és a felelősség aránya olyan

alkotmányos elv, melynek megvalósítása kitartó és türelmes eszmei tevékenységet igényel. Ugyanakkor könyörtelen, kompromisszum nélküli harcot kell folytatni – ha kell a társadalmi megbélyegzés árán is – minden olyan felelőtlen magatartás ellen, mely arra irányul, hogy a kötelezettséget és a felelősséget megkerüljék, hogy a törvényt, a társadalmi megegyezést, a meghatározott viselkedési szabályokat kijátsszák, minden olyan esetben, amikor ezeknek a szabályoknak a tisztelete ellentétes az egyéni vagy a csoportérdekekkel.

Az egyéneknek, vagy a közösségeknek ezzel a viselkedési módjával szembe-sülve tudnunk kell, hogy ezek alkotmányellenes magatartásformák, olyan viselkedési módok, melyek ellentétben állnak az ország legfelső jogi aktusával és mindazokkal az elvekkel, melyekre országunk épül.

Társadalmi tulajdon – jog és felelősség

A JSZSZK alkotmányának egyik legfontosabb rendelkezése a társadalmi tulajdont olyan kategóriaként konstituálja, mely különbözik minden eddig ismert tulajdonjogtól. E rendelet az emberek között olyan viszonyokat szentesít, melynek értelmében tulajdonjogi alapon sem a társadalmi-politikai közösségek, sem a társultmunka-szervezetek, de semmiféle csoport vagy egyén nem rendelkezhet a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközökkel.

Az ily módon meghatározott tulajdonviszonyok keretében csak a munka lehet alapja a társadalmi eszközök használatának és a megtermelt anyagi javak feletti jogoknak is. Csak az, aki dolgozik – és munkája közben a termeléshez a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközöket célszerűen használja –, csak az használhatja ezeket az eszközöket.

Azonban ez is egy olyan alkotmányos elv, melyet a gyakorlatban nem érvényesítünk mindenkor következetesen. Példák erre azok az esetek, amikor a társadalmi tulajdonban levő földeket nem művelik eléggé gazdaságosan, következőképpen nem használják azokat a célnak megfelelően, vagy esetleg meg sem művelik. Vannak esetek, hogy egész gyárakat, jobbik esetben különböző gépeket nem a leggazdaságosabb módon használnak a termelés során – mindezek alkotmányellenes gesztusok. Azok, akik ily módon járnak el – akik nem dolgoznak vagy nem dolgoznak eleget, esetleg nem megfelelő módon dolgoznak –, át kellene, hogy adják a helyüket olyanoknak, akik a munkát nagyobb felelősségtudattal, célszerűbben és társadalmi szempontból hasznosabban végeznék el.

Alkotmányunk alapvető eszmeisége abban rejlik, hogy az ember csak munkája révén szerezheti meg a jogokat arra, hogy a társadalmi tulajdonban lévő termelőeszközökkel rendelkezzen – ezzel szemben az, aki nem dolgozik, vagy nem dolgozik eleget, esetleg rossz munkát végez, nem rendelkezhet ezekkel a termelőeszközökkel. Ennek az alkotmányos elvnek a megvalósításához még kitartó, meg nem alkuvó harcra van szükség.

Ennek megfelelően a munka – a szabadon társult munka hatalma a társadalmi tulajdonban lévő termelőeszközök felett alkotmányos rendszerünkben a társadalmi integráció alapját képezi, e társulásnak pedig alapvető formája a

társultmunka-alapszervezet – az a közeg, melyen belül a munkásoknak minden elidegeníthetetlen joga kifejezésre jut. A társultmunka-alapszervezet minden más társulásnak is az alapját képezi: a társultmunka-szervezetnek, a munkaszervezetnek, az összetett társultmunka-szervezetnek egyaránt.

Eredmények és feladatok

Az egy évtizedes időszak elég hosszúnak bizonyult ahhoz, hogy felmérjük az új alkotmány eredményeit és jelentőségét. Elég hosszú volt továbbá ahhoz is, hogy ezt a periódust egy bizonyos folyamat meghatározott szakaszaként értékeljük: az öngazgatású szocializmus építésének folyamataként, melynek alkotmányos rendszerünk is szerves része. Ugyanakkor hangsúlyozni kell azt is, hogy a JSZSZK alkotmánya nem kizárólag szervezeti-konstitutív aktsa az államnak, hanem egyben a szocialista öngazgatás okmánya is. Okmánya továbbá azoknak a társadalmi viszonyoknak, melyeket a titói Jugoszláviában, az egyenrangú nemzetek és nemzetiségek közösségében építenek és fejlesztenek tovább.

Jugoszlávia alkotmányának, valamint a szocialista köztársaságok és szocialista autonóm tartományok alkotmányainak eredményei a társadalmi élet minden területén érezhetőek, hiszen ezek az alkotmányok – amint azt a bevezetőben is hangsúlyoztuk – az ösztársadalmi viszonyok alapvető elveit tartalmazzák, elveket, melyek egyúttal a föderatív közösség további öngazgatói kiépítésének perspektíváit is megnyitják.

Ezek az eredmények igen jelentősek a társadalmi élet minden vonatkozásában. Néhány ilyen vonatkozást külön is ki kell emelni.

Az ösztársadalmi reprodukciónak a munkások részéről történő teljes mértékű birtokbavétele a munkásosztály történelmi feladatának számít. A megvalósított akciók és azok a lényeges változások, melyekre az utóbbi évtized során került sor, az alkotmányba foglalt, valamint a Kommunista Szövetség dokumentumai által is megfogalmazott elvek megvalósításáért vívott küzdelem során a fejlődés legfontosabb stratégiai momentumainak bizonyultak. Az elmúlt időszakra a társult munkáról szóló törvény, valamint az egyéb törvények meghozatala, illetve a következetes megvalósításukért vívott harc volt a jellemző. A munka eredménye feletti szabad rendelkezés a jugoszláv munkásosztály számára még ma sem befejezett folyamat, ennek megvalósításáért még ma is küzdeni kell.

Ezen a folyamaton belül kell szóvá tenni a gazdaságpolitikánk megszilárdításáért vívott hosszú távú küzdelmet is, mely társadalmi-gazdasági viszonyaink továbbfejlődésének egyik előfeltételét képezi. A stabilizációért, a felgyülemlett gondok megoldásáért vívott harcnak azonban nincs olyan kampány jellege, mely az öngazgatás fejlődésének fő vonalán, az alkotmányos renden kívül nyilvánulna meg. Ellenkezőleg, a gazdasági stabilizáció politikája és a meghozott hosszú távú fejlesztési program, az alkotmány, valamint az általa megfogalmazott társadalmi-gazdasági viszonyokról szóló normáknak, az öngazgatású társadalomban, valamint a dolgozóknak a társult munkában

elfoglalt helyük megszilárdítása terén komoly lépést jelentettek előre. A gazdasági stabilizáció lényege az alkotmányon alapszik, s ugyanakkor alkotmányunk elveit affirmálja.

Az alkotmányos rend kiteljesítésének másik nagy területe abban az elvszerűségben mutatkozik meg, melynek értelmében a politikai hatalom az öngazgatású társadalomban a munkásosztály, a dolgozó nép kezében van. Ily módon valósulhat meg az elképzelés, hogy az ember munka-, illetve lakóhelyéről közvetlenül irányítsa a társadalmi életet.

A szocialista demokrácia politikai rendszerének kiépítésekor – melyhez a stratégiai alapelveket a Jugoszláv Kommunista Szövetség XI. és XII. kongresszusának dokumentumai tartalmazzák – az elmúlt évtized során a legnagyobb hangsúlyt a küldöttrendszer kiépítésére és működésére – mint a politikai rendszer működésének alapvető mechanizmusára fektették.

Ebben az összefüggésben érdemes megemlíteni a társadalmi-politikai közösségek küldött-testületének munkájában jelentkező eredményeket – beleértve ebbe a Vajdasági Szocialista Autonóm Tartomány képviselő-testületét is –, valamint a képviseleti rendszernek a küldöttrendszer értelmében történő szervezését is.

Ugyanakkor elégedetlenségünknek is hangot kell adni. A küldöttbázis–küldöttség–küldött–képviseleti-testület által kijelölt kapcsolat, melynek mindenkor tartósnak és elevennek kellene lennie, nem éri el mindenkor a működéséhez szükséges kellő színvonalat. A kapcsolatban jelentkező fogyatékoságok a küldöttrendszert lényegi sajátosságaiktól fosztják meg. Megakadályozzák annak létrejöttét, hogy a társadalmi-politikai képviseleti-testületben meghozott határozatok a küldöttbázis, illetve a dolgozó nép érdekeit és akaratát fejezzék ki.

Amikor a kapcsolat vagy nem jön létre, vagy valahol a rendszeren belül megszakad, akkor a küldött a küldöttbázistól és a küldöttségtől kapott alapvető utasítások hiányában a társadalmi-politikai közösségek képviseleti-testületeiben kénytelen a saját véleményének adni hangot olyan kérdéseket illetően is, melyektől fontos határozatok megszületését várják.

A társadalmi-politikai szervezeteknek a Jugoszláv Dolgozó Nép Szocialista Szövetségében és a Kommunista Szövetség munkájában való részvétele még ma sincs teljes mértékben megoldva, ami egyik legfőbb akadálya annak, hogy a küldöttrendszeren alapuló döntéshozatal zavartalanul bonyolódjon le. Ezeket képezik a társadalmi-politikai szervezeteknek a politikai rendszeren belül betöltött szerepét illető lényegi kérdéseket.

Külön gondot okoz – a Vajdasági Szocialista Autonóm Tartomány Képviseelőházában is – a társadalmi-politikai közösségek képviselő-testületein belüli munka programozása. A gyakorlatban még nem jutottunk el annak felismeréséig, hogy a társadalmi-politikai közösségek képviseleti-testületeinek évi munkája egyben a társadalmi-politikai közösségek egészének az évi munkáját is meghatározza. Az évi programok főbb elemei minden társadalmi-politikai szervezet munkájának a magvát kellene hogy képezzék, nem utolsó sorban azért, hogy ezekről kellő időben eszmecsere folytassanak, megvitassák őket még mielőtt a társadalmi-politikai szervezetek képviseleti-testületeiben megszületnének a döntések. A munka ilyen jellegű tervezése, a tár-

sadalmi-politikai szervezetek munkájával történő összehangolása révén sokkal hatékonyabbá válna a szervezeteknek a társadalmi-politikai rendszerben betöltött funkciója által megszabott munkája és a döntéshozatalban is nagyobb szerephez jutnának. Ez lenne az egyedüli módja annak, hogy a társadalmi-politikai szervezetek a politikai rendszeren belül – nem pedig azon kívül, vagy azt megkerülve – töltsék be a szerepüket.

A gyakorlat bírálatra ad okot, különösen akkor, ha a Vajdasági Szocialista Autonóm Tartomány Képviselőházáról van szó. Nem csekély a rövidített vagy gyorsított eljárással meghozott törvények száma (olyan eljárással, mely a küldöttviszonyok megkerülésével valósul meg), s ilyenkor a küldöttségek és a küldöttbázis közötti kapcsolat megteremtésére nem jut elegendő idő. Szinte törvényszerű, hogy az ilyen gyorsított vagy rövidített eljárás útján meghozott törvények olyan döntő fontosságú területeken születnek meg, mint amilyen a társult munka jövedelme feletti rendelkezésnek és elosztásnak a kérdése.

Szavá kell tenni továbbá a küldöttekhez eljuttatott dokumentumok nyelvezetét is. Ezek a fontos, nemegyszer a küldöttségek munkáját alapjaiban meghatározó iratok sokszor érthetetlenek. Nyelvezetük megnehezíti a tájékozódást, terjengősségük és pongyolaságuk miatt pedig a legtöbb esetben használhatatlanok. A Vajdasági Szocialista Autonóm Tartomány Képviselőházában körültekintő intézkedéseket foganatosítanak ezen fogyatékoságok kiküszöbölésére.

Óriási a jelentősége annak, hogy a képviselő-testületek és szervezeteik munkájában a nyilvánosság alkotmányos elve érvényesüljön, valamint, hogy kifejezésre jusson a tisztségviselők felelősségének kérdése is. A Tito elvtárs által kezdeményezett kollektív munkáról és közös felelősségről szóló kezdeményezés valóra váltása során a társadalmi-politikai szervezetek képviseleti testületeiben a legjelentősebb funkciók betöltését illetően bevezettük az egyéves mandátumot. Mivel azonban szinte valamennyiünk mögött immár kétéves gyakorlat van, feladatunk a társadalmi-politikai közösségek képviseleti testületeinek munkájában jelentkező kollektív munkának az értékelése és elemzése.

Az utóbbi tíz év során nagyjelentőségű dolgok történtek a Vajdasági Szocialista Autonóm Tartomány Képviselőházának törvényhozó tevékenységében és a községek előírásokat megfogalmazó tevékenységében. A tartomány törvényhozó rendszerének mint a társult munkáról szóló törvény és az alkotmányos elvek életre keltésének legfontosabb előfeltételeit megteremtő rendszer dinamikus kiépítése során a Vajdasági Szocialista Autonóm Tartomány Képviselőháza több mint 340 törvényt és több mint 300 törvénymódosítást hozott. Ezzel egyidőben a Vajdasági Szocialista Autonóm Tartomány Képviselőházának Végrehajtó Tanácsa a saját hatáskörében körülbelül 300 határozatot fogalmazott meg, a tartományi szervezetek pedig közel 470, a hatáskörükbe tartozó ügyiratot bocsátottak ki.

Valamennyi akcióban, melyeknek célja az alkotmányosság biztosítása és az alkotmányos elveknek a gyakorlatban történő valóra váltása, a központi helyet a dolgozó társult munkában betöltött szerepe foglalja el. A dolgozóé, aki az öngazgatói társadalomban minden anyagi és erkölcsi érték megteremtőjének számít. Az alkotmányos elvek valóra váltása során a dolgozó, az állampol-

gár nem magányos egyedként tevékenykedik, hanem a társadalom különböző öngazgatási szerveinek társult szubjektumaként. A viszonyok kiépítésében különös szerepet töltenek be a Szocialista Szövetség által egységes frontba tömörített társadalmi-politikai szervezetek.

A társadalmi megállapodások és az öngazgatói megegyezések jelentős mértékben járultak hozzá az alkotmányos elvek realizálásához, valamint az öngazgatói szervezetekbe és közösségekbe tömörült dolgozók és állampolgárok különböző öngazgatói érdekeinek szükségszerű összehangolásához és egyeztetéséhez. Ezen az alapon a küldöttek képviseleti testületeinek döntéshozatali munkája során létrejött az öngazgatói érdekek szintézise, de ugyanakkor állandó jelleggel történik a nemzetek és nemzetiségek dolgozóinak, az állampolgárok közös érdekeinek a felmérése. Vonatkozik ez a Vajdasági Szocialista Autonóm Tartomány Képviselőházának a Vajdasági Szocialista Autonóm Tartomány alkotmányának a gyakorlatban történő érvényesítése terén kifejtett munkájára is. Elérték azt, hogy a társadalmi-politikai közösségek érdekeiről, az élet és a munka legfontosabb kérdéseiről a képviseleti testületen belül azok a közösségek döntsenek, melyek a társadalmi öngazgatás terén a legfontosabb szervezeteknek bizonyultak.

Az elmúlt évtized során az alkotmányos elvek megvalósításakor legfontosabb feladat volt az AVNOJ II. ülése történelmi jelentőségű határozatainak az affirmációja. Azoknak az elveknek, melyek a jugoszláv közösségnek, a nemzetek és nemzetiségek testvériségének és egységének, valamint egyenjogúságának és a szocialista köztársaságokban, a szocialista autonóm tartományokban elfoglalt egyenrangú helyzetének, továbbá a szövetségen belül érvényesülő jogainak és kötelezettségeinek, felelősségtudatának az alapját képezik.

E célt szolgálták az alkotmányos rendszer azon részleteinek megvalósítására irányuló törekvések is, melyek a szövetségi rendszer működését, a köztársaságok és tartományok egyenrangú részvételével szabályozzák. A rendszeren belül jelentős helyet foglal el a JSZSZK Képviselőháza, melynek döntéshozatali tevékenységében a köztársaságok és a tartományok képviselő-testületei is részt vesznek, megvalósítva ezzel az alkotmányosság elvét, mely szerint azzal, hogy a köztársaságok és a tartományok felelősek saját fejlődésükért, felelősek egyben az egységes jugoszláv közösség fejlődéséért is. Azok a hatalmas problémák és kérdések, melyek szövetségi szinten jelentkeztek – különösen 1983 második felében – meghatározták a JSZSZK Képviselőházának munkáját is, beleértve ebbe a köztársaságok és tartományok küldött-testületeinek tevékenységét is. Meg kell azonban mondani, hogy bíráló szemmel, tágabb összefüggésben szemlélve a kérdést, a rendszer még mindig a küldöttbázisok tevékeny részvétele nélkül működik, holott e bázisoknak döntő beleszólásuk kellene hogy legyen az eseményekbe, hiszen a társult munkának és a dolgozóknak a társadalmi újratermelésben betöltött szerepével kapcsolatos, életfontosságú kérdésekről volt szó, és olyan törvények szerepeltek napirenden, melyek lényegesen befolyásolták a helyzetét.

Kellő erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy az alkotmányos elveket következetesen valóra váltsák, hogy a dolgozók, nemzeteink és nemzetiségeink, a köztársaságokban és az autonóm tartományokban valósítsák meg szu-

rén jogait. Bizonyos érdekeik azonban egységes jellegüknél fogva csak a föderáció hatáskörében működő szervezetek keretein belül valósulhatnak meg. Az eddigi gyakorlat kritikai elemzése – mely az alkotmányos megoldások ellenőrzésének legfontosabb kritériuma kell hogy legyen – fogja azt megmutatni, hogy milyen mértékben sikerült ezt megvalósítani, illetve megvalósult-e teljes mértékben az alkotmány által kimondott öngazgatói érdekeknek a köztársaságokban s a tartományokban, valamint az ország egészében történő szabad affirmációja.

A Vajdasági SZAT – a JSZSZK-n és a Szerb SZK-n belül

A Vajdasági Szocialista Autonóm Tartomány nemzeti és nemzetiségi, dolgozó és állampolgárai számára az alkotmányos elvek megvalósításáért vívott egy évtizedes harcnak különös jelentősége van – hiszen ez a tartomány első alkotmányának tízéves történetét is jelöli, annak az alkotmánynak, mely az autonómia kiteljesedésében is sorsdöntő szerepet játszott. Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány alkotmánya – hazánk és a Szerb SZK alkotmányával összhangban – kimondta, hogy a Szerb Szocialista Köztársaságon és ezen túlmenően a jugoszláv szövetségi államon belül Vajdaság szocialista autonóm tartomány, és öngazgatói demokratikus társadalmi-politikai közösség.

Az autonóm tartomány alkotmányos helyzetében új fejezetet jelentettek az 1968. december 26-án meghozott VII–XIX. alkotmányfüggelékek, az 1971. június 30-án meghozott XX. alkotmányfüggelék pedig új alkotmányos definícióját adta a szocialista autonóm tartományoknak és a szocialista köztársaságoknak. Ez a definíció azután teljes egészében bekerült az 1974-es alkotmányba is.

Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány 1974-es alkotmánya a Jugoszlávia és Szerbia alkotmányában 1967 és 1972 között létrejött változások szellemében az autonómia kontinuitását és fejlődését tükrözte, ugyanakkor e változásokon belül 1969-ben meghozott Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány alkotmánytörvénye pedig az autonómiáról, annak a föderációban és a köztársaságban elfoglalt helyéről és szerepéről szóló első teljes alkotmánydokumentum.

A föderáción, valamint a Szerb Szocialista Köztársaságon belüli autonóm státust teljes alkotmányos rendszerünk – a JSZSZK, a Szerb SZK és Vajdaság SZAT alkotmánya egyaránt – biztosítja.

A föderáció szintjén történő döntéshozatal a köztársaságok és tartományok (a szövetség tagjai) megegyezésének elvén, a köztársaságoknak és az autonóm tartományoknak – az alkotmánnyal összhangban – a föderáció szerveinek munkájában történő egyenrangú részvételének elvén, valamint a saját és az egységes jugoszláv szocialista közösség fejlődéséért vállalt kötelezettség és felelősség elvén alapszik. Ebből eredően egyértelműen megállapítható, hogy a köztársaságok és tartományok jogainak és felelősségének magas fokú egyenlősége az alkotmány által megfogalmazott tény, mely egyben a további következtetések kiindulópontját is képezi.

A JSZSZK alkotmánya értelmében a szocialista autonóm tartomány öngaz-

gatású, demokratikus társadalmi-politikai közösség, mely a munkásosztály és a dolgozó nép öngazgatására épül. Olyan *közösség*, melyben a nemzetek és nemzetiségek dolgozói, a polgárok *megvalósítják szuverén jogaikat*. Amikor azonban *ezek* a szuverén jogok tágabb értelemben – köztársasági szinten – válnak a nemzetek és nemzetiségek dolgozóinak együttes érdekévé, akkor – *a Szerb SZK alkotmánya* – *ezeknek köztársasági szinten is érvényt szerez*.

Az autonómiára, annak helyzetére és szerepére vonatkozó rendelet a Szerb SZK alkotmányában is szerepel.

Az autonóm státus alkotmányos meghatározásának lényege tehát abban rejlik, hogy a szuverén jogokat az autonóm tartományon belül, a Szerb Szocialista Köztársaságban pedig csupán azokat a jogokat valósítjuk meg, melyeket a köztársaság alkotmánya kifejezetten előíranyoz.

Ily módon az autonóm tartomány önálló hatalmi struktúrával rendelkezik, saját alkotmánya, törvényei és egyéb előírásai vannak; a föderációban közvetlenül képviselteti magát és a legtöbb kérdésben önálló, a köztársaságokkal egyenrangú félként a megegyezés, a kölcsönösség és a szolidaritás elvének érvényesítésével dönthet a közös érdekeket illetően.

Ezért a szocialista autonóm tartomány alkotmányos helyzetére irányuló elemzések, valamint státusára és annak gyakorlati megvalósulására irányuló értékelések során egyaránt figyelembe kell venni a tartománynak a JSZSZK-n belül elfoglalt helyét, melynek alkotóeleme, és a Szerb SZK-n belül betöltött szerepét, melynek viszont szerves része.

Alkotmányos rendszerünkön belül az autonóm tartomány társadalmi-politikai közösség, mely a többi szűkebb értelemben vett társadalmi-politikai közösségtől a jogaiban és a kötelezettségeiben kifejezésre jutó autonómia tekintetében – a JSZSZK és a Szerb SZK keretein belül elfoglalt helyzeténél fogva – minőségileg is különbözik. Különbözik továbbá abban is, hogy bár társadalmi-politikai közösség, *mégsem állam*.

A Szerb SZK alkotmányának 300. szakasza határozza meg azt, hogy a köztársaság egységes területére vonatkozólag mi mindent szabályoznak a köztársasági törvények. Áttekintését nyújtja azoknak a területeknek, melyek esetében az alkotmány egyértelműen meghatározta, hogy az egységes köztársasági törvények alá esnek. E törvények a köztársaságon kívül, az autonóm tartományokra is vonatkoznak. A 300. szakaszban meghatározott viszonyokon túlmenően, az egész köztársaság területére vonatkozó köztársasági törvények rendelkeznek a címert és a himnuszt, valamint az állami jelvényeket illetően.

A Szerb SZK alkotmányának következő, 301. szakasza kimondja, hogy a viszonyok terén jelentkező egyéb problémákat – melyeket a 300. szakasz nem sorol fel – a köztársaság egész területére érvényes törvényekkel szabályozhatják, de csak abban az esetben, ha ebben a köztársaság és a tartományok megegyeznek. Ezek az úgynevezett egyezség útján létrejövő egységes törvények, melyek a kapcsolatoknak azokon a területein jelentkezhetnek, melyek a köztársaság és a tartomány közös érdekei alá esnek.

Jelentős a Szerb SZK alkotmányának az a rendelkezése is, mely – a tartomány jogainak és kötelezségeinek érvényesítése érdekében – előíranyozza, hogy a társadalmi viszonyokat önálló törvényekkel és előírásokkal szabályozzák,

továbbá az a rendelkezése is, mely kimondja, hogy a tartományi szervek felelőssek a köztársasági törvényeknek és előírásoknak a tartomány területén történő érvényesítéséért. Végül a Szerb SZK alkotmánya határozza meg azt is, hogy a törvények és az előírások érvényre jutásakor a köztársasági szervek és a tartományi szervek munkája az együttműködésen, tájékoztatáson és a kölcsönös megegyezésen alapszik, és hogy a tartományi szervek a köztársasági szervekhez viszonyítva nem kerülhetnek alárendeltségi helyzetbe.

Az alkotmányosság elvének érvényre jutásában nagy szerepe van a Szerb SZK-n belüli együttlét öngazgatási alapokon történő kiépítésének, hiszen egyedül ez szavatolhatja a Szerb SZK alkotmányának és a Vajdasági SZAT alkotmányának a gyakorlatban történő megvalósítását is.

Az alkotmányosság elvének köztársasági, de szövetségi szinten történő érvényesítésekor sem lenne szabad szem elől téveszteni, hogy az együttlét célja a társult munka érdekeinek, a társult munka által létrehozott közösség érdekeinek, illetve a társult munkában résztvevő egyének érdekeinek érvényre jutásában rejlik. A közösségi érdekeket nem lehet községi, regionális, tartományi vagy köztársasági érdekekre leszűkíteni. A közösségi érdekek a legtágabb értelemben is a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának megvalósítására szolgáló biztos alapot jelentetik – az autonóm tartományokban, a köztársaságokban és a föderatív közösségben egyaránt –, ez pedig az ország fejlődésének alapvető előfeltétele.

Más szóval – a Szerb SZK és a szocialista autonóm tartomány alkotmányos helyzetét nemcsak a köztársaság alkotmányának egyes szakaszai határozzák meg, hanem az alkotmányos rendszer alapvető elveiből és rendelkezéseiből ered, melynek legegységesebb célja az öngazgatási integráció és kohézió, a dolgozóknak a társult munkán belül elfoglalt társadalmi-politikai helyzetének kiteljesítése és a társadalmi tevékenységben betöltött szerepvállalásának a megvalósítása. Ezért a Szerb SZK-n belüli együttlétet nem lehet kizárólag vagy túlnyomórészt a köztársasági és tartományi szervek között fennálló viszonyok alapján megítélni. És nem lehet az együttlétet kizárólag állami-jogi normák meghozatala útján fejleszteni. Mindenekelőtt a szocialista öngazgatási viszonyok fejlesztésével, megegyezésekkel és megbeszélésekkel lehet előbbre lépni, hiszen ezzel a köztársaságon belüli társadalmi-gazdasági, politikai és öngazgatási struktúrák erősödnek. Mindebben a szocialista autonóm tartományoknak alkotmányos jogaik és kötelezettségeik vannak.

A Szerb SZK és az autonóm tartományok együttes fejlődése és az alkotmányos elvek érvényre jutása terén elért eddigi eredmények elmélyült elemzése, áttekintése és értékelése során nem csak a köztársasági és tartományi szervek és intézmények együttműködését, valamint az együttes törvényhozás eredményeit kell figyelembe venni. Mindenekelőtt azt kell felmérni, milyen mértékben jöhetnek létre az öngazgatási kapcsolatok, és milyen mértékben vált lehetővé a társult munka szervezeteinek, az öngazgatási szervezeteknek és közösségeknek a kiépítése.

A gazdaságban és a társadalmi tevékenységek terén végzett elemzések azt mutatják, hogy az öngazgatási szervezetek és közösségek kapcsolatainak és e kapcsolatok fejlesztésének terén – bár korántsem lehetünk elégedettek – sokat tettünk.

Bebizonyosodott, hogy a Szerb SZK-n belül a társultmunka-szervezetek közötti kapcsolatok kiépítése nem marad el a JSZSZK-n belül tapasztalt szint mögött; a tartományi és a köztársasági társultmunka-szervezetek együttműködése igen sokoldalú és fejlett. Emellett a vajdasági ipari társult munka több más köztársaság társultmunka-szervezetével létesített kapcsolatot. Az elmúlt időszakban Vajdaság gazdasága – különösen az áruforgalom dinamikája tekintetében – az ország egyik legnyitottabb gazdasági rendszerévé vált.

A jövedelmi kapcsolatok a köztársaságon belüli társultmunka-alapszervezetek között fejlettebbek, mint a más köztársaságok közötti hasonló kapcsolatok.

Szembetűnő a társultmunka-szervezetek közötti, kivitelre irányuló közös kapcsolatok fokozódása is, továbbá a devizaeszközök társítására való törekvés, bár ezen a téren lehetőség van az elmélyültebb, hosszú távú, de egyenlőbb alapon nyugvó kapcsolatok kiépítésére is.

Az oktatás, a tudomány, a könyvkiadás, egyszóval a társadalmi tevékenységek terén eddig is jelentős volt a Szerb SZK és az ország egyéb területein működő társultmunka-szervezetekkel, öngazgatási érdekközösségekkel, valamint egyéb igazgatási szervekkel és szervezetekkel történő együttműködés. Az elért eredmények ellenére az eddigi tevékenységek nagyság és hatás tekintetében nem érték el a közös lehetőségek és a szükségletek által adott és igényelt szintet.

Az egyes tevékenységi területen elért különböző szintű együttműködés azonban nem gördíthet akadályt a Szerb SZK és az ország öngazgatási szerveinek együttműködése elé. Nem gördíthet már azért sem, mert az osztársadalmi felépítmény célszerű fejlesztésére irányuló közös érdekek egyre inkább érvényesülnek. Kifejezésre jutnak továbbá az igények a nemzetek és nemzetiségek dolgozóinak, az állampolgároknak az oktatás, a tudomány, a kultúra és a társadalmi tevékenységek egyéb területein jelentkező jogainak minél teljesebb mértékű megvalósítása iránt is.

E kérdéseket illetően a nyilvánosság előtt ismertek a KSZ TB 25. és a Szerb KSZ KB 19. ülésének határozatai, valamint a Vajdasági KSZ 17. értekezletének és a Szerb KSZ IX. kongresszusának állásfoglalásai. Ismeretesek továbbá a Szerb SZK Képviselőháza és az autonóm tartományok képviseleti testületei alkotmányügyi bizottságainak a köztársaság és a tartományok között fennálló nyílt kérdések összehangolására irányuló törekvései is.

Nem térünk ki ez alkalommal a kapcsolatok terén jelentkező megoldatlan kérdésekre, de hangsúlyozzuk, hogy e részleteknek óriási figyelmet szentelnek, és a Vajdasági SZAT szervei legfontosabb célul e gyakorlatban jelentkező problémák megoldását tűzték ki.

Meggyőződésünk, hogy az öngazgatási viszonyok további afirmációja, a köztársaság és a tartományok közötti kapcsolatok bizonyos területein mutatkozó különböző öngazgatási érdekek összehangolása nagyban hozzá fog járulni a köztársaság egésze és a tartományok alkotmányos rendszerének erősödéséhez, valamint az alkotmányos elvek minél teljesebb mértékű valóra váltásához. Mindez egyben a teljes alkotmányos rendszer – a Szerb SZK alkotmányának, a Vajdasági SZAT alkotmányának és a JSZSZK alkotmányának – kiteljesítésének folyamatában is fontos előrelépést jelenthet.

A fejlődés távlatai és útjai

Az alkotmányos rendszer a jugoszláv öngazgatású szocialista demokrácia politikai rendszere továbbfejlődésének irányát az öngazgatási és állami szervezeteknek, szervezeteknek és közösségeknek, a társadalmi-politikai és társadalmi szervezeteknek, a dolgozóknak és állampolgároknak a társadalom anyagi alapjai erősítésére, a munkatermelékenység növelésére és a szocialista öngazgatói viszonyok fejlesztésére irányuló törekvései határozzák meg. Meghatározzák továbbá a szellemi és a fizikai munka közötti különbségek eltörlése érdekében tett erőfeszítések (ezzel eltűnnek az emberek közötti különbségek, a szellemi és a fizikai munkát végzők közötti megkülönböztetés), az öngazgatási viszonyok, az öngazgatói szocialista demokrácia különböző formáinak a kiteljesítése érdekében tett erőfeszítések. A fejlődést fogja segíteni, ha felszámoljuk a különböző kényszereket, és ha az emberi viszonyok alakulását az öntudat és a szocialista erkölcs fogja meghatározni, ha erre az erkölcsiségre fog épülni az emberi szabadság és jog, ha erősödik az emberek közötti szolidaritás és humanitás és ha fokozódik népeink között a világ népeinek szabad együttélését is serkentő, testvéri együttműködés.

A világ számos alkotmánya nagyon sokszor a jövőt célozta, ezért nem egy esetben történelmi korszakkal jártak a valóság előtt, és többnyire csak alkotmányhozók jó szándékát tükrözték. Ezzel szemben a helyes felfogás az, ha az alkotmány a valóságot fejezi ki és a valós viszonyokat, a reális társadalmi körülményeket szabályozza.

A JSZSZK 1974-es alkotmánya a jugoszláv öngazgatású szocializmus történelmi szerepét és céljait tükrözi – de nem tér át a reális távlatokon kívül eső politikai-programatikus deklaráció területére. Mélységesen hisz azonban abban, hogy a jövő társadalmának lényegi vonatkozásai a jelenben gyökereznek, hogy a jövő társadalmának alapjait reálisan határozták meg, és hogy a távlatok felé való fordulás semmi esetben sem jelenti azt, hogy a fejlődést alkotmányos dekrétumok útján próbálnák elősegíteni, hanem csupán azt, hogy az irányvételt és azokat az erőket igyekeznek általa kijelölni, melyek biztosítani tudják e fejlődés lendületét és útját.

A föderáció kompetenciájának szigorú korlátozása, a köztársaságok és tartományok részéről a föderáció jogaiba és kötelezettségeibe történő közvetlen beleszólás biztosítása, valamint megegyezéseik és megbeszéléseik érvényének alkotmányos szintre történő emelése új alkotmányos rendszerünk legfontosabb határozatai közé tartozik, melyek a köztársaságokra és a tartományokra egyúttal óriási felelősséget is rónak a jugoszláv közösség egységes fejlődése tekintetében.

Összefoglalás

A társadalmi gyakorlat elemzése és értékelése során nem szabad szem elől téveszteni, hogy a JSZSZK alkotmánya, valamint a köztársaságok és az autonóm tartományok alkotmányai az összetett jugoszláv alkotmányos rendszernek alapvető aktusai. Bár különállóak, ezek az alkotmányos aktusok a legna-

gyobb mértékben összehangoltak, együtt alkotják országunk igen összetett alkotmányos rendjének alapjait.

Az összhangot a társadalmi-politikai rendszer teljessége teremti meg – az, hogy Jugoszláviának egységes társadalmi-gazdasági rendszere és politikai rendszerének egységes alapjai vannak. Ezeknek a tényezőknek – melyek a szocialista öngazgatás integráns rendszerének létét biztosítják – önkéntes elfogadása szavatolja a köztársaságok és az autonóm tartományok, a nemzetek és a nemzetiségek, a JSZSZK dolgozóinak egységét és szilárd közösségét.

A köztársasági és a tartományi alkotmányok – a munkásosztály érdekeinek megtestesítőiként és kifejezőiként – további kiteljesedésük során alkotmányos rendszerünkön belül erősíteni fogják az autonóm öngazgatási jogok fejlődését is. A jövőbeli fejlődés során az öngazgatási szervezetekben és közösségekben az esetek döntő többségében a társadalmi viszonyok autonóm öngazgatási alakulása egyre inkább háttérbe szorítja majd a normatív döntéshozatali formákat – egyre inkább le fogja szűkíteni az állam törvénykezési-jogi tevékenységét is.

Országunk 1946 és 1974 között három teljesen új alkotmányt és két jelentős alkotmánymódosítást hozott, miközben igen intenzív társadalmi-gazdasági és társadalmi-politikai fejlődésen ment át. Az erőteljes fejlődés szociális dinamikája és egyéb más tényezői – a termelési viszonyok és a termelőerők – erősen meghatározzák társadalmi létünket, ezért elvárható annak további gazdagodása és fejlődése is.

Napjaink konkrét szituációjában, amikor az alkotmányos normák megfelelnek a társadalmi viszonyoknak, amikor ezek lehetővé teszik és serkentik a társadalmi továbbfejlődést, az alkotmányos rend tiszteletben tartása, az alkotmányos intézmények és megoldások szilárd léte ossztársadalmi stabilitásunk fontos elemeit képezik.

Az érvényben lévő alkotmányos normák következetesen kísérik mindazt, ami a társadalmi életben történik, olykor pedig nagymértékben meg is előzik e történéseket, kijelölve a további fejlődés irányát és útját.

Az 1974-es alkotmány forradalmunk kontinuitását is jelzi, a fegyveres harcral kezdődő folyamatosságot, hiszen ez tette lehetővé olyan társadalmi valóság kiépítését, mely nélkül az öngazgatású szocialista Jugoszlávia léte elképzelhetetlen lenne. A proletárdiktatúra mint társadalmi-politikai rendszerünk osztály-politikai lényege, a szocialista öngazgatás, a termelőeszközök feletti társadalmi tulajdon, nemzeteink és nemzetiségeink egyenjogúsága, testvérisége és egysége, a nemzeti függetlenség, a békeszerető el nem kötelezett politika – ezek azok az értékek, melyek a szocialista Jugoszláviát és annak alkotmányos rendszerét egyaránt jellemzik.

Mák Ferenc *fordítása*

Danilo Kecić

VAJDASÁGI NŐK A FORRADALMI ÉS MUNKÁSMOZGALOMBAN A FORRADALOM ELŐESTÉJÉN

A Jugoszláv Királyság ellen indított fasiszta támadása előtti években az illegálisban dolgozó Jugoszláv Kommunista Párt konszolidálódott, megerősítette befolyását a munkásosztály, a szakszervezetek, a haladó szellemű fiatalok és a széles néptömegek körében. A munkásosztály és az agrárproletárok létérdekeiért, a nemzeti egyenjogúságért, az ország demokratikus átalakításáért és szövetségi alapokon történő felépítéséért, a kenyérért és szabadságért harcolva, a háború ellen küzdve a JKP, Tito elvtárs vezetésével, a forradalmi mozgalom lényegét tette meg tevékenysége céljául és ezzel az elnyomott társadalmi rétegek, a jogfosztott népek érdekeinek igazi képviselőjévé vált. Ebben a sokrétű tevékenységében a párt a forradalom előestéjén a korábbinál sokkal nagyobb figyelmet szentelt a nők körében kifejtett aktivitásnak, igen fontos feladatként tüntetve fel ezt a párt munkájában. A párt tehát kitartóan és szisztematikusan sikraszállt a nők tömeges bekapcsolódásáért az Antifasiszta Népfrontba, a haladó ifjúság, a szakszervezetek és egyéb szervezeti formák munkájába az olyan politikai, gazdasági, kulturális és más célok kiharcolása érdekében, amelyek azokban az években időszerűek voltak a társadalomban. A különféle tevékenységek révén, amelyeket a kommunista párt vezetésével folytattak a munkásosztály és a néptömegek, mind több munkásnő, hivatalnoknő és más alkalmazott kapcsolódott be a mozgalomba. Ezekben az akciókban edződtek azok a női káderek, akik révén a párt is kifejtette, sőt megerősítette hatását a dolgozó nők körében.

Abban az időben a párt kis létszámú volt, de néhány ezer tagja révén az országban, illetve néhány száz tagja révén Vajdaságban mind érezhetőbben jelen volt valamennyi társadalmi struktúrában, a nemzetek és nemzetiségek soraiban, részt vett a munkásosztály jelentős politikai és gazdasági megmozdulásaiban, az egyetemi, a falusi és a középiskolás ifjúság akcióiban. Ily módon a rendszer hatalmi szerveinek a párt vezető szervei és tagjai ellen irányuló mind gyakoribb leszámolások ellenére is a párt és a JKISZ tovább erősítette hatását a nők között is. A kommunisták – igaz, néha sikertelenül – harcoltak a feminista vagy reformista felfogások ellen a nők helyét és szerepét illetően a társadalomban, az ország politikai és gazdasági életében, miközben arra törekedtek, hogy a nőket tartósan megnyerjék a forradalmi, demokratikus mozgalom ügyének.

Szociális struktúra, foglalkoztatottság és a nők helyzete Vajdaságban

A második világháborút megelőző években Vajdaságnak körülbelül 1 670 000 lakosa volt. Ebből mintegy 528 000 volt a szerbek száma, 120 000 horvát, 413 000 magyar, 343 000 német, 67 000 cseh és szlovák, 78 000 román, 21 000 zsidó, 12 000 ruszin, valamint cigány és egyéb nemzetiségű lakos élt tartományunkban. A nők száma 800 000 volt. Több mint 1 250 000 személy, vagyis a lakosság 80 százaléka a mezőgazdaságból élt. Negyedmillió volt a mezőgazdaságban foglalkoztatott férfiak és 150 000 a nők száma, eltartott családtagjaik száma pedig 276 ezerre tehető. A 699 ipari vállalatban és a mintegy 35 000 kisipari műhelyben 1938-ban 118 593 munkást és munkásnőt foglalkoztattak, több mint 50 ezren pedig munka nélkül voltak. Az említett évben tehát a foglalkoztatott és a munkanélküli munkások és munkásnők száma 168 593 volt. Családjaikban 338 ezer eltartott személy élt. A fenti adatokból láthatjuk, hogy több mint 1 180 000 személy élt, illetve tartotta fenn magát mezőgazdasági, ipari és kisipari munkából, más szóval Vajdaság lakosságának 4/5 része proletár volt és bérmunkából élt. A Vajdasági Központi Munkásbiztosító Hivatal adatai szerint (Szerémség egyes körzeteit kivéve) 1937-ben 81 196 nő volt munkaviszonyban és biztosítva. Közülük 60 013 bérmunkás volt, 12 090 cseléd, 7951 kézműipari és ipari munkásnő, 1142 pedig inas. Mindezeknek a családjában 179 736 eltartott női családtagot tartottak nyilván, ami az alkalmaztatásban levőkkel együtt 260 932 személyt jelent. Ha ehhez hozzáadjuk a mintegy 100 000 nem biztosított, csak ideyemunkában dolgozó nőt és a még ennyi eltartott női családtagot, kitűnik, hogy Vajdaságban az idő tájt 450 000 munkásnő és eltartott női családtag volt.

Az 1935 és 1938 közötti időszakban a körzeti munkásbiztosító hivatalokban az alábbi számú munkaviszonyban levő és szociális biztosítást élvező személyt tartották nyilván:

1935.	1936.	1937.	1938.
81 560	90 312	106 156	112 448

A szociális biztosítást élvezők közül 1937-ben 75 124 (70,8%) férfi és 31 032 (27,57%) nő volt, míg 1938-ban 81 417 (72,43%) férfi és 310 031 (27,57%) volt a női munkaerő. Legtöbb nő a textiliparban dolgozott, 1937-ben például 6280, egy évvel később pedig 6149. A cipőgyárak 1937-ben 3187 nőt, 1938-ban 3052 nőt foglalkoztattak. 1937-ben a téglá- és cserépgyárakban 1934 nő, 1938-ban pedig 1687 nő dolgozott. Csak valamivel kevesebb, mintegy 1610 nő dolgozott ezekben az években a kereskedelemben. Körülbelül 900 nőt foglalkoztatott a vendéglátóipar, 750 pedig az ital- és élelmiszeriparban dolgozott. A fémiparban, az öntödékben és a fémfeldolgozó kisiparban körülbelül 700 nő volt alkalmazásban. Ugyanennyi dolgozott az erdőgazdasági és fafeldolgozó szakmákban. A dohányipar 500, a nyomdaipar pedig 400 nőnek adott munkát. A többi gazdasági ágazatban jóval kisebb számú szociális biztosítást élvező nő dolgozott. A mezőgazdasági munkások és munkásnők nem élhettek

az 1922 februárjában elfogadott munkásvédelmi törvényből sem pedig az 1922 májusában meghozott szociális biztosításról szóló törvényből eredő jogaikkal. Ebből adódóan a mezőgazdasági munkásokat, de még inkább a munkásnőket csak idénymunkára, egy-két hónapra alkalmazták, egészségügyi és szociális biztosítás nélkül, s ez a réteg igen súlyos anyagi gondokkal küszködött.

Egészében szemlélve megállapíthatjuk, hogy a nők legtöbbször szakképzetlen, nehezebben jutott munkához, ha pedig igen, akkor is a férfi munkaerőnek jelentett konkurenciát. A munkaadók ugyanis gyakran szívesebben alkalmaztak nőket, mert a női munkaerőt másképpen kezelhették: jobban kihasználták, s ugyanakkor kevesebbet fizettek. Jugoszláviában 1937 nyarán 671 646 munkaviszonyban levő és szociális biztosítást élvező személy volt, ennek 70,80 százaléka férfi, 29,20 százaléka pedig nő volt. Vajdaságban 1938-ban a szociális biztosítást élvezők 72,43 százaléka férfi, 27,57 százaléka nő volt, vagyis a vajdasági mintegy két százalékkal maradt el az országos átlag mögött. A fejlett országokhoz viszonyítva, mint például Franciaország, ahol az alkalmazottak 37 százaléka nő volt, Jugoszlávia és még inkább Vajdaság jócskán lemaradt a női munkaerő foglalkoztatását tekintve. A statisztikai adatok szerint 1914-ben Vajdaságban száz munkásra 17, 1937-ben 31 munkásnő jutott. Ezek, valamint az 1928. és 1936. év közötti időszakra vonatkozó adatok is azt bizonyítják, hogy a század első évtizedeiben folyamatosan nőtt a munkásnők száma.

A már említett adatok szerint 1928-ban az össz foglalkoztatott 22,1 százaléka, 1936-ban 27,5 százaléka nő volt. Az egyes években ez a százalékarány a következő volt:

év:	1928.	1929.	1930.	1931.	1932.	1933.	1934.	1935.	1936.
%:	22,1	22,8	23,8	25,1	26,1	26,9	27,5	28,0	27,3

A felsorolt adatokból az állapítható meg, hogy a női munkaerő száma legnagyobb ütemben a nagy világgazdasági válság idején nőtt (1929–1933), amikor nagyszámú férfi munkaerőt bocsátottak el, mert sok ipari vállalat beszüntette a munkát vagy lényegesen csökkentette termelését. Ebben az időszakban Jugoszláviában körülbelül 100 000 férfit bocsátottak el munkahelyéről, az olcsóbb munkaerő miatt pedig több nőt alkalmaztak, bár tény, hogy mintegy 10 000 nő is munka nélkül maradt.

Az új női munkaerő foglalkoztatásának növelésével a gazdasági válság éveiben 150 ezerről 550 ezerre nőtt a munkanélküliek száma (nem számolva a bányászokat a mezőgazdasági munkásokat). Mindezt a bérek nagyarányú csökkenése kísérte, különösen pedig a nők munkabére csappant meg. Nehéz lenne mindennek, egyebek között a reális keresetek csökkenésének következményeit értékelni, de bizonyos fokig megvilágíthatjuk a kérdést, ha tudjuk, hogy a női munkaerőt abban az időben 20–40 százalékkal gyengébben fizették, mint a férfiakat, vagyis átlagban 27,5 százalékkal, valamint, hogy az átlagbérek Vajdaságban 1930-tól 1936-ig alaposan csökkentek. Az 1930. évi 26,56 dinárról 21,66 dinárra 1936-ban.

Egyes források szerint a munkatermelékenység a bányászatban és faiparban 1930-tól 1934-ig 54 százalékkal nőtt, míg a munkásosztály jövedelme 30 száza-

lékkal csökkent. A munkásnők helyzete sokkal kedvezőtlenebb volt, mint a munkásoké. A munkaviszonyban lévő nők több mint háromnegyede szakképzetlen volt. A háború előtti években a 160 000 nyilvántartott szakképzett munkás között mindössze 23 000 nő volt, vagyis a foglalkoztatottak alig egyhatede. A munkásnők szervezettsége is alacsonyabb fokú volt, ezért könnyebben elbocsáthatták és még olcsóbb munkaerővel cserélhették fel őket. A dolgozó nőket munkaadóik a lehető legnagyobb mértékben kihasználták, s emellett a családban és a társadalomban is alárendelt helyzetben maradtak. Ők nemcsak a gyárban, műhelyben, a mezőn és másutt dolgoztak, 8, sőt olykor 16 órát is naponta, minimális bérért, hanem otthon is, különösen a családos nők, akik háztartást vezettek, elvégezték a mindennapi házi munkát és gondoskodtak gyerekeikről (akikből szabály szerint legtöbb a proletárcsaládokban volt). Ilyképpen a munkásnők egyaránt a tőke és a család rabszolgái voltak. A nőknek nem volt szavazati joga sem, vagyis nem választhattak és nem választhatták őket a képviselői testületekbe. Nő nem lehetett bíró, míg a tanítónők az 1929. december 5-én hozott népiskolákról szóló törvény értelmében csak tanítóhoz mehettek férjhez, ellenkező esetben elveszítették állásukat. Az 1938. évi pénzügyi törvény ezt némileg módosította: a tanítónő állásban maradhatott, ha tanítóhoz, szabad foglalkozású személyhez, vagy hivatalnokhoz ment férjhez, de ők is és a hivatalnoknők is kevesebb fizetést kaptak, mint a férfi tanítók vagy akár hajadon társnők. Az elmondottak is rávilágítanak a nők rendkívül kedvezőtlen, egyenlőtlen társadalmi és politikai helyzetére.

A munkásnők azonban, bár osztálytudatuk nem volt magas szinten és szervezettségük sem volt kielégítő, számarányuknak megfelelően, a munkásokkal együtt, kiatartóan küzdöttek nehéz anyagi helyzetük javításáért, különösen azt követelve, hogy ugyanazért a munkáért ugyanazt a bért kapják, mint a férfiak. Ezzel meggátolták a munkaadókat abban, hogy a nagy női munkaerő-kínálatot kihasználva csökkentsék a férfiak munkabéretét is.

Hivatalos statisztikai adatok szerint a harmincas évek közepén a munkásnők mindössze 7,5 százaléka keresett annyit, hogy azzal fedezhette létköltségeit, míg a munkásnők 92,5 százaléka annyit sem keresett, amennyi a létminimumhoz kellett. Más szóval a munkásnők nagy többsége általános nincstelenségben és szegénységben élt.

Mindennek az volt a szomorú következménye, hogy a munkásnők körében rendkívül gyakori volt az ún. „proletárbetegség”, a tuberkulózis, és alig tíz évi nehéz munka után egészségük megromlott, erőlétük megcsappant, s viszonylag fiatalon meghaltak.

Egy vajdasági pártdokumentum rámutatva az emancipáció lehetőségeire, a szociális és politikai alárendeltség, jogfosztottság megszüntetésére mind a családban, mind a társadalomban és a nők rendkívüli kedvezőtlen helyzetére a következőket állapítja meg:

„A családi tűzhelytől elszakított munkásnő szörnyű helyzete és a kényszer, hogy maga gazdálkodjon, miközben mint munkaerőt és mint nőt is kihasználják, valamennyi nőt arra kell hogy ösztönözze, hogy megpróbáljon helyzetén javítani. Helyzetén pedig nem különféle fasiszta és reakciós módszerekkel, nem a családi tűzhelyhez való visszatéréssel fog változtatni, hanem a szak-

szervezeti mozgalomba való bekapcsolódással, ahol bátran és kitartóan harcolhat a nagyobb darab kenyérért, a nagyobb bérért, a nyolcórás munkaidőért és a szabad szakszervezeti tevékenységért. És így a férfival, az elvtárssal vállvetve küzdhet a nő, nem lesz többé a munkás számára piszkos konkurrencia, hanem kiegészíti és erősíti a munkásosztály egységét, mert a nők nélkül nincs egység a munkásság soraiban, egység nélkül pedig nem harcolhatja ki győzelmét a munkásosztály sem.”

A nők társadalmi szervezethez

A munkásmozgalom már a múlt század hetvenes éveitől kezdve, az első szocialisták és munkásegyletek tevékenységétől a szociáldemokrata perióduson keresztül, különösen pedig később, a kommunista párt legális tevékenysége idején, amikor a szakszervezetek és ifjúsági szervezetek is szabadon működtek, majd később, amikor a JKP Tito elvtárs vezetésével konszolidálódott, mindig is nagy figyelmet tanúsított a munkásnők és általában a nők problémái iránt.

A pártmunkának ez a területe tehát mindig a fontosabb tevékenységek között szerepelt, bár nem volt mindig egyaránt sikeres is. Jelentős fordulatot ért el ezen a téren a harmincas évek végén, amikor a kis létszámú és jelentéktelen szervezetből erős politikai tényezővé fejlődött a munkásosztály és a parasztság, a haladó értelmiség élcsapataként sikeresen kivette részét a mindennapi gazdasági és politikai harcából, a fasiszmus és a háború elleni, valamint a népek és a nemek igazi egyenjogúságáért és az ország föderatív alapokon történő átszervezéséért folyó küzdelemből.

Ilyen jellegű tevékenységével a párt kiterjesztette befolyását valamennyi társadalmi és nemzeti struktúrában, nem kevésbé a munkásnők és általában a nők között is.

Az illegális nehéz körülményei között tevékenykedve, a rezsím állandó terrorja közepette a Jugoszláv Kommunista Párt továbbra is viszonylag kis létszámú maradt a konszolidáció és a munkásság, a néptömegek között kifejtett eredményes akciói után is. Vajdaságban a kommunista párt 1936-ban körülbelül 300 tagot számlált. Később, 1940 második felében, a VI. tartományi pártértekezlet idején a vajdasági párt 25 városi és 35 falusi alapszervezetében 650 kommunista tevékenykedett. A tagság 50 százaléka munkás volt, 40 százaléka mezőgazdasági munkás vagy kisparaszt és 10 százaléka értelmiségi. Ugyanebben az időben a vajdasági kommunisták között 200 magyar nemzetiiségű volt, vagyis a tagság körülbelül 30 százaléka. A párt munkáját a JKP Vajdasági Tartományi Bizottsága mellett még hat kerületi, 15 járási és 14 helyi bizottság irányította.

A párt soraiban mindig volt bizonyos számú nő, legtöbb a JKP legális tevékenységének idején, 1919–1920 között a mintegy 15 000 tagot számláló hatvan pártszervezetben körülbelül 2000 kommunista nő volt. Újvidéken, Nagybecskerekén (Zrenjaninban) és Pancsován külön női kommunista szervezetek is működtek, közel ezer nőtaggal.

Az illegalitásba vonulás nehéz körülményei közepette, amikor a rendszer és közbiztonság megvédésére hozott törvénnyel végérvényesen betiltották a kommunista párt működését, a szörnyű fehérterror következményeképp alig ezer tagja maradt a pártnak az 1920-as évi mintegy 70000 tagból. A még működő pártszervezetekből is hiányzott az akcióegység. Ekkor a párt alig néhány nőtagot számlált. A terror Vajdaságban volt a legerősebb. A pártnak 1923-ban csak 41 tagja volt, s közülük mindössze egy volt nő.

Még a harmincas évek derekán is, amikor a pártnak már 300 tagja volt Vajdaságban, rendkívül kevés volt a nőtag. 1940 végén – a pártnak a munkásság, parasztság és értelmiség soraiban kifejtett élénkebb tevékenysége ellenére –, a JKP-nek Vajdaságban 650 tagja volt, s ezek között 31 nő, vagyis a tagság alig öt százaléka. Ez az arány egy százalékkal kisebb, mint az országos átlag a női párttagok számát tekintve.

Valamivel számottevőbb volt a lányok aktivitása, illetve száma az illegálisan működő JKISZ-ben. A szervezet feloszlata után (1934–1937), sor került a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség felújítására, konszolidálására és élénk politikai tevékenységére. Az újjászervezett JKISZ-szervezeteket Vajdaságban 1938-ban a JKISZ tartományi komissziója, később pedig tartományi bizottsága irányította. A komisszióknak tagjai voltak Sonja Marinković és Gordana Ivačković egyetemisták, a tartományi bizottságnak pedig Gordana Ivačković, majd később (1944 közepétől) Jelisaveta Petrov Beba is. A JKISZ helyi bizottságaiban 20 fiatal nőtag dolgozott, így például Molnár Etelka, Vera Pavlović, Sóti Mária, Ivanka Glavaški, Ljubica Vukov, Jovanka Dobrosavljev, Olga Ubavić, Lukrecija Ankucić, Jelena Varjaški, Anđa Jovanović, Ljubica Milić, Anka Dubajić, Wohl Lola, Marija Andrić, Reckecki Erzsébet, Milena Mladenović, Draginja Nikšić, Milica Kekezović és mások. A JKISZ kerületi bizottságainak megalakítása után (1940 vége) is voltak fiatal nőtagjai a bizottságoknak. Így Olga Radišić, Jelisaveta Petrov Beba és Lidija Aldan (a JKISZ délbánáni kerületi bizottságának tagjai), Sulman Rózsa és Fejős Klára (JKISZ észak-bánáni kerületi bizottsága), Stanka Munčan és Rosa Vilić Nada (JKISZ szerémségi kerületi bizottsága). Rövid időn belül nagyszámú városi és falusi szervezetet aktivizáltak (a régi falusi, egyetemista és középiskolai ifjúsági szervezeteket), de újakat is alakítottak, s ezek soraiban egyre eredményesebben tevékenykedett a JKISZ. Több művelődési, eszmei-politikai és gazdasági akciót, rendezvényt szerveztek. A munkásfiatalok, parasztfiatalok és az egyetemista ifjúság egyre gyakrabban szervez sztrájkokat. Ezekben pedig mind nagyobb számban képviseltetik magukat a lányok is.

A JKISZ tevékenységét 1940-ben a tartományi bizottság, 14 helyi bizottság és 6 megbízott kirendeltség irányította. A szervezeteknek 110 illegális fiatal férfi- és nőtagja volt. A tagság 50 százaléka a munkásság, 50 százaléka pedig a falusi ifjúsági és értelmiség köréből toborzódott. A munkás, paraszt és értelmiségi fiatalok félillegális bizottságaiban, szervezeteiben 450 fiatal tevékenykedett aktívan. A JKISZ szervezetei részt vettek és nagy hatással voltak hatvan városi legális egyesület munkájára és kapcsolatot tartottak, sőt dűntően befolyásolták 50 faluban a legális egyesületek tevékenységét. Ily módon a JKISZ mintegy 1600 fiatalra gyakorolt eszmei hatást. Vajdaságban, 1940-ben a JKISZ

már az illegális, félillegális és legális szervezetek munkájába bekapcsolódva 2100 tagot számlál. Mivel a fennmaradt dokumentumokból nem lehet pontosan megállapítani, hogy hány nőtagja volt a JKISZ szervezeteinek, csak feltételezhetjük, hogy számuk néhány százra tehető. Eszmei-politikai hatásuk azonban jelen volt, és jelentős is volt a vajdasági fiatalok minden nemzeti és szociális struktúrájában, különösen 1940-ben és 1941-ben.

A haladó, forradalmi demokratikus és antifasiszta ifjúság művelődési és gazdasági mozgalmának különböző szervezeteiben (1936–1937) körülbelül 2000 fiatal működött. Ebben a tagságban 200 fiatal nő is volt, akik tagjai, szimpatizánsai, munkatársai voltak a JKP-nek, vagy a JKISZ-nek, később pedig aktív részesei a népfelzabardító háborúnak és a szocialista forradalomnak. A női tagság egy része, mint pl. Sulman Rózsa, Böhm Lili, Stojanka Arsenov, Vera Gucunja és mások, a JKP és JKISZ későbbi kiemelkedő tagjai, aktívan tevékenykedtek Bánát több helyi és körzeti bizottságában. A lányok főleg a művelődési-oktatási tevékenységben, rendezvények szervezésében és a Naš život, valamint a Naša Knjižica című lap terjesztésében jeleskedtek. Ez utóbbi főleg a faluhoz és a falusi fiatalokhoz szólt. Aktívan kivették részüket az élőújságok és faliújságok előkészítéséből, előadásokat tartottak, ifjúsági esteket és hasonlókát szerveztek.

Mivel a haladó, forradalmi, demokratikus antifasiszta mozgalmat betiltották (1937. október 28-án), így a legtöbb fiatal nő és lány más szervezeti formák munkájába kapcsolódott be, különféle egyesületekbe, mint például a Fruška Gora Egyesületbe, ahol az ifjúkommunistáknak volt vezető szerepük.

Nagyobb számú lány a háborút megelőzően a haladó egyetemi ifjúság munkájába kapcsolódott be a Belgrádi Egyetemen, a Szabadkai Jogi Karon, a Zágrábi Egyetemen és másutt, például a Belgrádban működő Vajdasági Akadémiai Asztaltársaság, a Zágrábban működő Vajdasági Mihajlo Polit Desančić Akadémiai Klub, a Szabadkai Jogi Karon működő Akadémiai Szövetség tevékenységébe, továbbá a Bólyai Farkas Egyetemista Társulatba, a magyar egyetemisták kultúregyesületébe a Zágrábi Egyetemen, valamint az egyetemisták helyi egyesületeibe Újvidéken, Pancsován, Becskereken, (Zrenjanin), Sremska Mitrovicán és a Studentska Maticában Újvidéken, amelynek elnöke egy ideig Sonja Marinković, az Erdészeti Kar hallgatója volt. Forradalmi, antifasiszta és demokratikus tevékenysége miatt több tucat egyetemista lányt letartóztattak, vizsgálati fogságba helyeztek, mint Vera Gucunját, Bosa Miličevićet, Papp Karijo Valériát, Sonja Marinkovićot és másokat. Egyesek (Bosa Miličević) a fehérterror áldozatai lettek.

A háború előtti években egyre intenzívebb, tömegesebb és jelentősebb lett a középiskolai ifjúság tevékenysége, mozgalma. A mozgalomban különösen a verseci, az újvidéki, a becskerei, a kikindai, a zombori, a szabadkai és a rumai középiskolás lányok tűntek ki aktivitásukkal. Említésre méltó Olga Radišić, Stanka Muncan, Lidija Aldan, Slobodanka Acigan, Bosán Magda, Fejős Klára, Draginja Nikšić, Szekicki Katica, Dragica Ranisavljević, Milica Grujić, Plemenka Polovina, Dragica Dinjaški, Klein Edit, Olga Ubavić és Ljubica Vukov neve. A különböző tevékenységi formák révén (képzőművészet, drámai szakkör, faliújság-készítés, élőújság-szervezés, sportrendezvények és versenyek

megszervezése stb.) eszmei képzésben is részesítették a fiatalokat. Smilja Gergeš, Mara Kriznar és Elizabeta Majer a verseci Novi srednjoškola (Új középiskola) című diáklap szerkesztőségében dolgoztak 1937 és 1940 között. A lapot közösen készítették a verseci és belgrádi haladó szellemű középiskolások. Mivel a lapot nemcsak Versecen és Vajdaságban, hanem Belgrádban és Szerbiában is terjesztették, terjesztésében részt vett nagyobb számú lány is. Hasonló volt a helyzet a Srednjoškolski almanah (Középiskolai évkönyv) című lap készítésével és terjesztésével is, amely 1939 és 1940-ben jelent meg Versecen. Készítésében részt vett Mira Alečković, a Belgrádi Gimnázium hatodikos tanulója is.

A párt és a JKISZ hatására nőttön-nőtt az olyan fiatalok száma, akik marxista irodalmat olvastak, tanulmányoztak és terjesztették, de terjedt a fiatalok körében egyéb irodalom is, amely a munkásosztály harcáról és helyzetéről, a haladó erők harcáról hazánkban és a világban, Szovjet-Oroszországról, a Népfrontról, a spanyol polgárháborúról és hasonlókról szólt. A tiltott marxista és pártirodalom olvasása és terjesztése nem maradt minden esetben titokban. Ha felfedték az iskolai szervek, akkor a rendőrök számos középiskolás fiút és leányt meg is büntettek. Letartóztatták, vizsgálati fogságba helyezték, eltávolították az iskolából stb. Ilyen büntetést kapott Sulman Rózsa (Becserek, 1936), Lidija Aldan (Kikinda, 1936), Stanka Muncan (Versec, 1928), Olga Radišić (Versec, 1940), Olga Udicki és Bosán Magda (Kikinda, 1940), Milica Grujić (Újvidék, 1940), Nada Dimić és még három diáklány (Zemun, 1940).

A kommunisták különösen nagy hatást gyakoroltak a munkások művelődési, sport- és egyéb egyesületeinek tevékenységére. Ilyen volt az Abrašević Művelődési Egyesület és még néhány, amelyek Pancsován, Versecen, Zomborban, Szabadkán, Topolyán, Sremska Mitrovicán és Šiden működtek a háború előtti hónapokban. Több száz tag dolgozott aktívan ezekben az egyesületekben. Soraikban volt száz munkásnő, illetve értelmiségi nő, de több tucatnyi munkásnő más művelődési és egyéb munkásegységeknek volt aktív tagja, így az ifjúsági és munkáskönyvtáraknak. Közülük sokan tagjai voltak a pártnak, a JKISZ-nek, vagy a munkás-szakszervezeteknek. A lelkes munkásmatőrök és titkos párttagok közül kiemelkedtek: Olga Radišić, Lidija Aldan, Fotyko Manci, Jelisaveta Petrov Beba, Dragica Petrov, Zudravec Elza, Zudravec Mária, Zudravec Franciska, Mara Mandić, Magda Sulovec, Szabó Ida, Kizúr Etelka, Wohl Lola, Roth Rozália, Paál Magda, Székely Rozália, Ljubica Voglerski, Mica Orlović, Rosa Vilić Nada, Dzsaja Bella, a Mica, Nada és Mira Pajić nővérek. Több tucatnyi haladó szellemű fiatal lány és asszony aktív tagja volt drámai csoportoknak, az énekkaroknak és egyéb egyesületeknek, társulatoknak. Több munkásnő tagja volt például az újvidéki Radnik Művelődési Egyesületnek, vagy ahogy később nevezték ezt az egyesületet, a Marko Nešićnek, miután alapítója, Marko Nešić elhunyt. Ebben az egyesületben 1938-tól mind tevékenyebbek voltak az osztályharc hívei, elsősorban a kommunisták. Az egyesület vezetőségében 1939 márciusától kiemelkedő kommunisták és tapasztalt pártmunkások is helyet kaptak, mint pl. Jusuf Tulić, Kocsi Iván, Böhm Lili és Dušan Danilović.

Közvetlenül a háború kitörése előtt a legtöbb vajdasági nő a szakszerveze-

tekben tevékenykedett. Legtöbben az Egyesült Munkásszakszervezeteknek voltak tagjai. Ebben a szakszervezeti szövetségben Vajdaság területén tizenöt különböző szakegylet működött. A jelentősebbek közé az Építőipari Munkások Szövetsége, a Fafeldolgozó Munkások Szövetsége, a Fémipari Munkások Szövetsége, a Textil- és Lábbeliipari Munkások Szövetsége, a Magánalkalmazottak Szövetsége, a Bőripari Munkások Szövetsége és az Élelmiszer-ipari Munkások Szövetsége tartozott. Az Egyesült Munkásszakszervezetek keretében tevékenykedett a Jugoszláv Földmunkások Országos Szövetsége is. A szervezett szakszervezeti munkások száma igen változó volt, és jobbára az országban uralkodó gazdasági helyzettől és körülményektől (foglalkoztatottság, a munkások politikai szervezettsége és mobilitása, a sztrájkok kimenetele, a munkások és munkásnők helyzete) függött.

Így az egyesült szakszervezeteknek Vajdaságban, 1936-ban 6638 tagja volt, a nagy sztrájkhullám után pedig, 1937-ben a 12 szakszövetség összesen 15 794 tagot számlált.

1938 októberében az egyesült szakszervezeteknek Vajdaságban 3502 tagja, 1940 elején körülbelül 4500, néhány hónappal később, 1940 októberében 8000, az Egyesült Munkásszakszervezetek betiltásakor, 1940 decemberében pedig körülbelül 10 000 tagja volt, főleg az ipari és kézműipari munkások és munkásnők köréből. Amellett, hogy a munkásnők jelentősen kivették részüket az egyesült szakszervezetek által folytatott osztályharcból, közülük jó néhányan aktív tagjai voltak az egyes szakszövetségi alapszervezetek vezetőségének is, mint pl. Szabó Ida, Gerót Margit (Szabadka), Judita Alargić (ma Stambollic), Milica Bursać Beba, Vida Kaćanski (Újvidék), Zagorka Pušin (Zombor), Sulman Rózsa (Becskekerek), Rosa Vilić Nada (Sremska Mitrovica), Székely Iлона (Zenta), Ivanka Glavaški (Becse) és még sokan mások.

A Földmunkások Országos Szövetsége 1936-ban és 1937-ben számlált legtöbb tagot. A harmincas évek közepén így alakult a tagság létszáma:

1934.		1935.		1936.		1937.	
tagszám	szervezet	tagszám	szerv.	tagszám	szerv.	tagszám	szerv.
520	12	1683	26	23 734	211	30 000	265

Ami a mezőgazdasági munkásnőket illeti ők 1936-ban és 1937-ben képviselték magukat legnagyobb számban a szakszervezetben. Ezekben az években a földmunkások szakszervezetének 2000, illetve 3000 nőtagja volt. Később azonban a szociáldemokrata vezetőség destruktív hatására, az egyes szervezetek munkájának betiltásával gyengültek a szervezett mezőgazdasági munkásság sorai. Ezt részben kihasználta a rezsimű Munkásszövetség, és a háború előtti években a mezőgazdasági munkásság egy részét saját tagságába toborozta.

A vajdasági dolgozó nők egy kisebb hányada a bank- és biztosító intézetek, a kereskedelmi és ipari hivatalnokok szövetségének volt tagja. Ez a szövetség 1935 és 1939 között az alábbi taglétszámmal rendelkezett:

1935.	1936.	1937.	1938.	1939.
361	404	556	611	857

A bank- és biztosító intézetek, a kereskedelmi és ipari hivatalnokok szövetségében is több tucatnyi nő tevékenykedett. Közülük kiemelkedett Laura Wohl Lola és Rácz Magda (Szabadka), Böhm Lívia Lili és Milena Brkić (Újvidék).

A legtöbb munkásnő a nyomdaipari munkások szakszervezetében tevékenykedett. A vajdasági nyomdáknál dolgozó mintegy 400 nőnek (1935 és 1940 között) a 20–30 százaléka aktív tagja volt a grafikai dolgozók országos szövetségének. Így például 1935-ben a 463 nyomdaipari munkás között 100 nő volt, a következő évben a nyomdaipari szakszervezetek 473 tagja között 121 nőtt tartottak számon, 1940-ben pedig 510 grafikai szakszervezeti tag közül 129 a nő. A háborút megelőző években több város vállalataiban a munkásnők egy részét a megreformált Munkás-hivatalnoki Országos Szakszervezet gyűjtötte soraiba. Így volt ez Pancsován, Becskerekén, Újvidéken, főleg a textilgyárakban és a pancsovai villanyégőgyárban.

Jelentéktelen azoknak a munkásnőknek a száma, akik nyomás hatására, a rezsimű országos szakszervezetbe tagosodtak. Ezek főleg a bácskai kendergyárakban dolgoztak, általában idénymunkásként, és napi 12 órás munkájukért nagyon gyengén fizették őket.

A már említett politikai-szakszervezeti legális és illegális szervezetek mellett, amelyekben számottevően tevékenykedtek nők is és kivették részük az osztályharcból, a forradalom előestéjén bizonyos szerepet játszott az ún. nőmozgalom is. Ezek főként önálló egyesületek voltak, amelyek a nők felvilágosításán és jogaik megvédésén dolgoztak. Munkájukat a Nőmozgalmak Szövetsége egyesítette az országban, tájékoztatási eszközük pedig a Ženski pokret (Nőmozgalom) nevű lap volt. 1939-től több kommunistá elvtársnő, illetve JKISZ-tag dolgozott a Žena danas (A nő ma) nevű folyóirat szerkesztőségében. A Nőmozgalmak Nemzetközi Szövetsége Londonban székel. A hazai nőmozgalmak munkáját a Belgrádban, Zágrádban, Ljubljanában és Újvidéken székelő központi egyesületek irányították. A vajdasági nőegyesületek szövetségének székhelye például Újvidéken volt és 1940. január 14-én ide helyezte át központját a szövetség belgrádi szervezete is.

A nőmozgalom szervezetei a párt kezdeményezésére alakultak meg: 1937. február 7-én Újvidéken, szeptember 26-án Zomborban, decemberben Verseccen, 1940-ig, amikor is a mozgalmat betiltották, az említettekén kívül más egyesületek is működtek, például Szabadkán, Kisačon és Siden 1938-tól, Zentán, Szenttamáson és Sremska Mitrovicán pedig 1939-től, míg Becskerekén és Kikindán 1940 elejétől. Ezeknek az egyesületeknek több mint 2000 nő volt a tagja. A legfejlettebb Újvidéken és Verseccen volt a mozgalom, ahol 1939 közepétől rendkívül eredményesen dolgoztak az ifjúsági alosztályok is. Néhány vajdasági elvtársnő az alosztály tagjaként, mint például Sonja Marinković, Dragica Petrov, Ljubica Odadžić, Papp Karijo Valéria és Jovanka Radaković Belgrádban tevékenykedett.

Meg kell azonban azt is említeni, hogy a nőmozgalmon belül tevékenykedett az ún. Jugoszláv Nőszövetség is, amely egyéb jellegű nőszervezeteket tömörített soraiba, főleg a tőkés és felsőbb társadalmi rétegekből. E szövetség kizárólag feminista és nacionalista jellegű volt. Így 1938-tól kezdve a Jugoszláv Nők Szövetsége keretében tevékenykedett: a Szerb Nők Jótékonyági Egylete: Újvidéken, Becksereken, Bela Crkván, Kikindán, Versecen, Ürögön, Sremska Kamenicán, Novo Seloban, Szabadkán, Rumán és Šiden, Zentán pedig a Szerb és Magyar Nők Jótékonyági Egylete.

Hasonló beállítottságú (szerb) női bizottságok tevékenykedtek még: Újvidéken, Alibunáron, Becksereken, Versecen, Gajon, Deliblátón, Eleméren, Izbišten, Jasenovón, Rumán, Zentán, Sremska Mitrovicán, Stara Pazován, Óbecsén, Starčevón, Topolyán, Uljmon, Čalmán, Krčedinban és Karlócán. Az említettek mellett Újvidéken működött még 1938-ban a Női Zeneegylet, a Haladó Nők Központi Egyesülete, az Orosz Jótékonyági Egyesület, a Posestrima Szerb Női Olvasóegylet, valamint az Orosz–szerb Jótékonyági Egylet.

Kikindán működött még a nők felvilágosítását, művelődését célzó egyesület, Rumán a Zsidó Jótékonyági Egylet, Dárdán a Baranyai Nővérek Társulata. A szlovák nők a kovačicai egyesületben szervezkedtek, Gložanban és Kisačon pedig hasonlóképpen a cseh nemzetiségű nők. Ezzel távolról sem merül ki a különféle nőegyletek száma. Újvidéken és Becksereken az egyetemi végzettségű nők társasága dolgozott, de említhetünk még néhány polgári jellegű egyesületet is, mint a Haladó Nők Központi Egyesülete, a Katolikus Nőtársulat, a Zsidó Nőtársulat, ezen kívül a román, zsidó, német, magyar és más nemzetiségű nők különféle egyletei. Ezekben a forradalmi demokratikus erők nemigen működtek közre, és jóformán semmilyen hatást sem gyakoroltak munkájukra. Ehelyett a haladó szellemű vajdasági nők inkább más szervezetekben dolgoztak, mint például a Vörös kereszt szervezeteiben, vagy a Nők Szabadság- és Békeligájában.

A nőmozgalom szervezeteinek többségében dolgoztak, közreműködtek olyan nők, akik szimpatizáltak a JKP-val, vagy éppenséggel tagjai voltak a pártnak, esetleg a jugoszláv ifjúkommunisták szövetségének, a munkásszakszervezeteknek. Versecen például a nőmozgalom ifjúsági alosztályában éppen a JKISZ-tagok vitték a vezető szerepet. Sonja Marinković Újvidéken tagja volt a nőmozgalom központi szervezete igazgató bizottságának, 1939-től pedig a központi szervezet titkára volt. Egy időben, mégpedig 1937–1938-ig, a nőmozgalom szervezetének titkára Újvidéken Milena Brkić volt, a munkásszakszervezetek aktivistája, a JKP későbbi tagja.

Versecen a nőmozgalomban a kommunisták voltak az irányadók, mégpedig Žarko Zrenjanin, a JKP Tartományi Bizottsága titkárának közvetlen hatására. Ebben a szervezetben Anđa Miličević, Žarko Zrenjanin testvérének aktivitása és munkája mellett, aki egyébként a pártnak is tagja volt és a nőmozgalom titkára, jelentős tevékenységet fejtett még ki a demokratikus beállítottságú Miluška Matejić tanítónő, Jelena Bokur építézmérnök, Frida Budisavljević háztartásbeli, a párt támogatója, Vera Brankov zrenjanini munkásnő, Virág Piroška tanítónő, Barbara Vrgorić munkásnő, Ana Brankov ápolónő és Marija

Đurić tanárnő. Ennek a szervezetnek megalakulásakor 312 tagja volt, 1940-ben pedig több mint 1000. A nőmozgalom ifjúsági szervezetében, amelynek 1940-ben mintegy 800 tagja volt, aktív tevékenységet fejtettek ki: Jelisaveta Petrov Beba joghallgató, Dragica Petrov egyetemista, Lukrecija Ankucić Neca egyetemista, Mila Matejić joghallgató, Kaća Matejić pedagógiai egyetemi hallgató, Olga Radišić és Koviljka Ivanović tanítóképzős növendékek, Ljubinka Zrenjanin hivatalnok, Malcika Jakšić ápolónő, Gergely Berta, Lengyel Ilonka, Jovanka Radaković tanárok, valamennyien a JKISZ, vagy a JKP tagjai.

Becskereken a nőmozgalom fő szervezője 1939–1940-ig Zora Krdžalić Zaga tanárnő volt, a JKP tagja, Emilija Kolarov, Vladimir Kolarov Koča, a JKP kiemelkedő vezetőségi tagjának édesanyja, továbbá Sulman Rózsa, a JKP tagja; Anica Županski, Ljubica Vukov háztartásbeli, Kovica Mihajlov háztartásbeli, mindketten elemérik, a JKP szimpatizánsai és közeli munkatársai, később a népfelszabadító háború és forradalom részvevői.

Kikindán a nőmozgalom szervezői között voltak: Olga Nadaški egyetemista, Slobodanka Acigan joghallgató, Rakila Marković tanítónő, Melanija Granfil háztartásbeli, Jovanka Lipanov Dada munkásnő, Lidija Aldan gimnáziumi tanuló, Fejős Klára orvostanhallgató.

Ljubica Banica, Ivanka Maglić, Jovanka Šarčarski, a zombori nőmozgalom vezetői mellett a szervezetben aktívan közreműködtek még Janja Kujundžić textilipari munkásnő, Tereza Masirević fodrásznő, Danica Račić varrónő, Paulina Jovičić háztartásbeli és Dragana Pavlović gimnáziumi tanár. A szervezetnek 1939-ben 152 tagja volt. További igen jelentős munkát végzett a szervezetben Kucsera Margit, a zombori pártszervezet kiemelkedő vezetőségi tagjának Kucsera Ferencnek a felesége, Vera Gucunja, a Belgrádi Orvostudományi Kar hallgatója, a JKISZ, majd a JKP tagja és Ripp Rózsa, szintén orvostanhallgató, a JKP tagja.

Sremska Mitrovicán Mileva Pajić varrónő, Živan Pajićnak, a város legrégebbi kommunistájának (1919-től volt tagja a pártnak) felesége révén jutott vezető szerephez a nőmozgalomban a JKP. Nem kevésbé volt azonban kisebb a szerepe Rosa Vilić Nadának, a város JKISZ vezetőségi tagjának és a JKISZ szeremségi kerületi bizottsága vezetőségi tagjának, Milena Mladenovićnak, a JKISZ kiemelkedő tagjának és Stanka Muncánnak, aki a párt utasítására jött Bánátból a JKISZ újonnan alakított szeremségi körzeti vezetőségébe.

A párt tevékenységének ezen a területén szinte szükségszerűen szembetalálta magát a különféle burzsoá áramlatokkal, amelyek a nőmozgalomban gyakran csak feminista pozícióról tevékenykedtek, tudatosan törekedve arra, hogy a mozgalomból kiszorítsanak minden osztályjellegű és szociális mozzanatot. A párt és a JKISZ konszolidációja után a kommunista nők úgymond betagosodtak ezekbe a szervezetekbe, megerősítették hatásukat, a befolyásukat s ezzel együtt fékeztek a burzsoá eszmék térhódítását a nőmozgalomban. Ezek után – különösen 1939-ben és 1940-ben – a nőmozgalom a haladó forradalmi erők befolyása alá került, minek révén most már nemcsak művelődési, oktatási és humanitárius akciókat szerveztek, hanem széles körű demokratikus tevékenységbe is kezdtek. Ez volt egyik legfőbb oka annak, hogy a rendszer

még 1940 elején betiltotta a nőmozgalom egyes szervezeteinek és ifjúsági alosztályainak munkáját (például Versecen), 1940 végén pedig az egész országban betiltották a nőmozgalmi szervezeteket.

A vajdasági nők részvétele a gazdasági és politikai harcban

A munkásság számbelileg is jelentős hányadaként a társadalmilag szervezett vajdasági nők elvtársaikkal együtt egyenrangúan részt vettek szinte valamennyi gazdasági, politikai és egyéb akcióban, amelyet a háborút megelőzően a kommunista párt, a munkásosztály, a haladó szellemű ifjúság és a forradalmi demokratikus erők szerveztek. A körülbelül 350 különböző megmozdulásban és sztrájkban, amit 1935-től 1941-ig szervezett a munkásosztály, az egyetemi és középiskolás ifjúság, kevés olyan volt, amelyből hiányoztak volna a nők.

Mivel azonban már 1935-ben, a nagy gazdasági válság után bekövetkezett ipari fellendülés idején csökkenni kezdtek a reálbérek, s mind többen maradtak munka nélkül, így a nők is 10 sztrájkban vettek részt, harcolva a törvényben lefektetett jogok tiszteletben tartásáért és a reálbérek csökkenésének megfékezéséért. Ekkor még kevés volt az olyan akció, amelyben a munkásság a nominálbérek növelésének követelését fel merete volna vetni. Az említett évben a szabadkai Harisnyagyár dolgozói sztrájkoltak. Ebben a hosszú és kimerítő küzdelemben, amely 1935. július 9-étől szeptember 9-éig tartott 180 sztrájkoló vett részt, többségük nő. A munkások a munkabér megtartásáért harcoltak, illetve a gyár vezetőségének döntése ellen, hogy 25 százalékkal csökkentse a béreket. Becskerekén az asztalosok sztrájkjában, 1935. november 22-étől 1936. január 13-áig 160 munkás és 30 munkásnő vett részt. A nők részt vesznek a becskerekői téglagyári munkások egyik sztrájkjában, a cservenkai szövőgyár dolgozóinak sztrájkjában, Rumában, Újvidéken, a zentai harisnyagyár sztrájkjában, a Pancsova melletti Jabuka spirituszgyári sztrájkban, de egyéb gazdasági-politikai akciókban is. A rendelkezésünkre álló adatok szerint Vajdaságban 1935-ben körülbelül 400 nő vett részt a sztrájk- és bérmozgalmakban.

A Munkaügyi Felügyelőség hivatalos, de nem teljes adatai szerint 1936-ban 36 sztrájk volt Vajdaságban. Ezek közül 55 járt teljes, 6 pedig felemás sikerrel, míg 18 sikertelenül végződött. A sztrájkok összesen 2062 munkaadót érintettek és 839 napig tartottak. Több mint húszezer munkás vett bennük részt, közülük 15 751 férfi és 4385 munkásnő. Itt nem vettük számításba a mezőgazdasági munkások által folytatott sztrájkokat. Ezekből 1936-ban több tucatnyi volt, többségüket a Földmunkások Országos Szakszervezeti Szövetsége, vagy a párt szervezte. Az ilyen megmozdulások pontos száma nem határozható meg, mert jó néhányról közülük a hatóságok nem vettek tudomást és a sajtó sem foglalkozott velük. Svetozar Marković Toza, az első vajdasági faluszociológus az idő tájt feljegyezte, hogy 1936-ban a mezőgazdasági munkások „száz helyütt” szerveztek sztrájkot. A mi kutatási eredményeink (levéltári adatok, újságcikkek, visszaemlékezések) alapján megállapítható, hogy 1936-ban a mezőgazdasági bér munkások 48 sztrájkot szerveztek, ezekben 30 000 munkás vett részt összesen, közöttük volt körülbelül 8000 nő is.

A két világháború között 1936-ban zajlott le a legtöbb sztrájk a Jugoszláv Királyságban. Ez az év az ország gazdasági fellendülésének éve volt, nőtt a foglalkoztatottak száma és maximális volt a szakszervezeti szervezkedés, minek folytán a munkásosztály jelentős eredményeket ért el gazdasági és politikai célkitűzéseinek megvalósításában. Az offenzív akciókban, bérmozgalmakban és sztrájkokban mintegy 50 ezer munkás vett részt. Több mint egyötödük, illetve 12 000 közülük nő volt. A sikeres akciók révén a Munkásbiztosítás Központi Hivatalának adatai szerint a munkásság kiharcolta a nominálbérek 16,57 dinárról (amennyit a sztrájkhullám előtt kaptak) 21,67 dinárra történő növelését.

Offenzív gazdasági harc révén 1936-ban a vajdasági munkásság jelentős eredményeket ért el. A napszám átlag 5 és 30 százalékkal lett nagyobb. Sajnos, a következő évben valamennyi árucikk ára nőtt, egyeseké 30 százalékkal is, s így az 1936. évi sztrájkok eredménye gyakorlatilag teljesen értékét veszítette. A munkásosztály ismét bérmozgalmakba kezdett. Az 1937. február 13-án hozott minimális bértörvény ugyanis meghatározta, hogy a minimális órabér nem lehet két dinárnál kevesebb, de ezt a munkások már egy évvel korábban kiharcolták, s így a rendelet semmilyen bérvédelmet sem szavatolt már. Ellenkezőleg, a törvény számos olyan rendelkezést léptetett életbe, amelyek a munkásság különben is nehéz helyzetét tovább súlyosbították. Ilyen volt egyebek között a döntőbíráskodás a munkások és munkaadók között támadt nézeteltérések esetén. Például a munkások csak azután léphettek sztrájkba, miután a hatalmi szervek képviselőinek jelenlétében háromszor megpróbáltak munkaadóikkal kiegyezni, de ez nem sikerült. Sztrájkot azonban így is csak akkor tarthattak, ha a munkások kétharmada rászavazott. Ez igencsak megnehezítette a munkásság helyzetének javítását szorgalmazó mozgalmak szervezését. Más szóval ez nem a minimális, hanem a maximális bérekről szóló rendelet volt. Korlátozta a munkások gazdasági jellegű akcióit és részben a sztrájkot mint a munkásosztály helyzetének javítását elősegítő módszert is tiltotta. Éppen ezért mondotta ezekről a megmozdulásokról annak idején Tito elvtárs, hogy „ezek a sztrájkok igen jellegzetesek. Kifejezik a munkástömegek forradalmi harci hangulatát”. Különösen ha tekintetbe vesszük, hogy mindez abban az időben történt, amikor a rendszer fokozta a párt elleni megtorló akcióit, felgöngyölítette a JKP Vajdasági Bizottságának vezetőségét és más szervezetek vezetőségét, tömegessé váltak a letartóztatások (1936 végén). A következő év elején 56 kommunista és ifjúkommunista vezetőt állítottak bíróság elé, és jórészt ennek következménye, hogy 1937-ben a korábbi évhez viszonyítva sokkal kevesebb sztrájkot szerveztek nemcsak Vajdaságban, hanem az országban is.

A Duna Bánság Munkaügyi Felügyelőségének adatai szerint 1937-ben Vajdaságban 50 sztrájkot szerveztek, főleg ipari és kézműipari munkások mintegy 4160 résztvevővel. A sztrájkok többségében a munkások is aktívan részt vettek. Svetozar Marković Toza szerint ezek mellett a mezőgazdasági proletariátus is szervezett abban az évben körülbelül ugyanennyi sztrájkot. Mivel ezek java részéről nem maradt fenn levéltári adat, de a polgári és a munkássajtó sem írt róluk, mi eddig mindössze tíz mezőgazdasági sztrájk megtartására vonatkozó adatokat találtunk.

Áprilisban Szabadán sikerrel fejezte be a sztrájkját több ezer munkás és munkásnő, 1937 júliusában pedig 104 sztrájkoló érte el célját. Májusban és júliusban Stanišić mezőgazdasági proletárjai két sikeres sztrájkot is tartottak, de sztrájkoltak ezenkívül az újverbászi, a zentai és a ridicai agrárproletárok is. Pecellón 1937 júliusában 1500, ugyanebben az évben Becskerekén körülbelül 700 agrárproletár, aratómunkás sztrájkolt. Sztrájk és bérkövetelés volt abban az évben még Melencén, Csesztereken, Ilokon, Krčedinben, Adán és Moholon.

A rendelkezésünkre álló adatok szerint 1937-ben csaknem 15 000 gyári és mezőgazdasági munkás, valamint iparos vett részt a sztrájkokban. A sztrájkolók között több mint 3000, főként textilipari és mezőgazdasági munkásnő volt. A megmozdulások a nominálbérek 15–20 százalékos emelését célozták, és sikerrel is jártak.

Az 1937 végén kezdődő és az 1938. évben tetéző gazdasági világválság érzékenyen érintette a Jugoszláv Királyságot is: hirtelen megnőtt a munkanélküliek száma, így a vajdaságiaké is. Számptalan kedvezőtlen tényező – a szakszervezetek és a politikai szervezetek betiltása, a Munkáskamara szerepének megváltozása, mivel a Jugoszláv Munkásszövetséghez csatolták; néhány ezer mezőgazdasági munkás Németországból való hazatérése – játszott közre abban, hogy érezhetően gyengült a munkástömegek harci készsége, s nemhogy újabb harci sikereket arattak volna, de a korábbi vívmányaikat is képtelenek voltak megtartani.

A Munkaügyi Felügyelőség 1938. évi adatai szerint ebben az esztendőben Vajdaságban 307 munkáltatónál 2319-en dolgoztak, s az iparosok és gyári munkások 33 sztrájkot szerveztek. A munkásmegmozdulásokban átlag 20 százalékos béremelést értek el. Sajnos, a Munkaügyi Felügyelőség nem vezetett nyilvántartást ezekről a bérmozgalmakról; nem tartotta fontosnak pl. a szenttamási, a melencei és a csantavéri mezőgazdasági munkások sztrájkját, amelyeknek 1500 részvevője volt. A szabadkai, becskerekai és újvidéki biztosító intézeti hivatalnokok 1938 júliusában szervezett sztrájkját úgyszintén elenyészőnek tekintette.

A Munkaügyi Felügyelőségnek a sztrájkok tendenciózus mellőzését célzó törekvését ékesen igazolják a következők: 1938 folyamán Vajdaságban csupán az építőipari munkások 11 sztrájkot (2160 részvevővel) és 11 bérmozgalmat (2000 részvevővel) szerveztek. Az ácsok 4 sztrájkban (345 sztrájkoló) és 8 bérmozgalmában (1062 sztrájkoló), a textilipari munkások pedig 5 sztrájkban 193 részvevő) fejezték ki elégedetlenségüket.

A felsorolt adatokból kitűnik, hogy az 1938. évi bér- és sztrájkmozgalmakban jóval nagyobb számú munkás vett részt, mint ahányról a Munkaügyi Felügyelőség említést tesz. 1938-ban csaknem 8000-en vettek részt a sztrájk- és bérmozgalmakban, s így a munkásnők száma is legalább 1500–2000-re tehető.

1939-ben, a nemzetközi helyzet elmérgesedésével és a II. világháború kitörésével tovább rosszabbodik a jugoszláv munkásosztály helyzete is; az egymást érő katonai gyakorlatokkal és a szüntelen termelés-csökkenéssel állandóan nő a munkanélküliek száma; a gyülekezési tilalommal és az erősödő

terrorral a munkásosztály gazdasági ténykedése is a minimálisra csökken. 1939-ben Vajdaságban csak mindössze 9 kisebb sztrájkról tudunk, s ezt sem mind a Jugoszláv Munkásszövetség szervezi. A 952 sztrájkoló közül 534-en nők voltak. A bácskai kendergyári munkásnők megmozdulásai pl. rendszerint a szakszervezetek előkészítése nélkül zajlottak le, s így jobbára csak ösztönösök voltak, s nem is érték el, csak esetleg minimális béremelést.

1940 februárjában a Jugoszláv Királyságban hatályba lép a drágulást és spekulációt fékező árellenőrzési rendelet, majd később a Dunai Bánság minimális béreinek szabályozási rendelete (amelyet még 1939. XII. 15-én hoztak meg), szeptember 23-án pedig a minimális bérek emelési rendelete, ám mindezek vajmi keveset változtatnak és javítanak az elszegényedett néptömegek és a munkásosztály helyzetén. Az országot már a fasiszmus réme árnyékolja be, gomba módra szaporodnak a fasiszta szervezetek, terjed a fasiszta propaganda, s egyre jobban erősödik az ötödik hadoszlop bomlasztó tevékenysége. Egyes vállalatok csökkentik, mások pedig teljesen beszüntetik a termelést. Az országban nemcsak az alapvető élelmiszerek (búza és kenyér) tűnnek el, de hiányt szenved a lakosság szinte minden közszükségleti cikkben is. Egyes vidékeken éhínség üti fel a fejét. 1940 végén különleges miniszteri rendelettel szabályozzák, hogy az országban csak az ún. népi kenyér árusítható, amelynek 60 százaléka búzaliszt, 40 százaléka pedig kukoricaliszt. Csak-hogy a fasiszta országokba történő búzakivitel miatt itthon már olyan kevés kenyérgabona maradt, hogy a kenyeret fordított arányban (60 százalék kukorica és 40% búza) sütötték, méghozzá 5 dináros áron (korábban csak 4 dinár volt!). bizonyos árucikkeket pedig, mint pl. a petróleumot csak korlátozott mennyiségben, jegyre osztották.

A kormány – hogy legalább morzsákat juttasson a szegényeknek és munkásoknak – Vajdaság valamennyi településén akcióbizottságot alakított a téli segély gyűjtésére és elosztására, a Szociálpolitikai és Népegészségügyi Minisztérium pedig a Dunai Bánság szegény sorsú gyermekeinek 100 000 dinárt adott. Ez és a hasonló intézkedések, mint pl. az ármaximálás – természetesen a kapitalista spekuláció elnézésével – voltaképpen csak porhintés volt a munkások és tömegek szemébe, hogy visszafojtsák az osztályharc kiéleződését.

1939 nyarától, a II. világháború kitörésétől 1940 nyaráig az élelmiszercikkek olyan rohamosan drágultak, hogy a bérek csak a felére csökkentek. A drágaságot illetően a Jugoszláv Királyság világviszonylatban a harmadik helyen állt. Ez persze hihetetlen nyomort szült, s a munkásosztályt olyan kilátástalan helyzetbe sodorta, hogy kénytelen volt sztrájkokhoz és béremelési követelésekhez folyamodni, drágaság- és háborúellenes tüntetéseket szervezni, a békéért, a kenyérért és szabadságért küzdeni. Ezekről remélte sanyarú sorsának a javulását. 1940-ben és 1941 első három havában pl. a vajdasági iparosok és gyári munkások 49 sztrájkot szerveztek, 8000-rel több részvevővel. 27 sztrájkban 2500 munkásnő vett részt. A sztrájkok szervezője jobbára a JKP és az osztályharcos szakszervezetek voltak. Az 1940 tavaszán és nyarán, Sremska Mitrovicán szervezett ácssztrájkban (550 részvevővel), az 1940 december derekán megkezdett, s 1941 januárjában kegyetlenül és brutálisan

elfojtott mintegy 1200 textilipari munkás újvidéki sztrájkjában, valamint a december 11-i Sremska Mitrovica-i drágaság elleni munkástüntetésekben (600 tüntetővel) már magas osztályöntudatról, kitartásról és ádáz harciasságról tettek tanúságot a munkások.

1940 végén a JKISZ és a JKP négy középiskolás sztrájkot is szervezett. December derekán, Újvidéken sikerrel járt a Műszaki Középiskola azon 120 diákjának a sztrájkja, akik a Tehničar diákszervezet feloszlata, valamint az iskola egészségtelen munkakörülményei miatt tüntettek. A szolidaritási, segélygyűjtési diákakciókban jelentős szerepet játszottak a diáklányok is. Ezzel a sztrájkjal párhuzamosan az újvidéki tanítóképző konviktusának 80 lakója kétnapos éhségsztrájkba kezdett, jobb életkörülményeket (jobb ételmezt és lakáskörülményeket) követelve. Ugyancsak a JKISZ és a JKP irányításával lendült sztrájkba a Sremska Mitrovica-i gimnázium két osztálya és a titeli inasiskola is.

A munkásosztály és a széles néptömegek helyzetének állandó rosszabbodása, a társadalmi-gazdasági viszonyok kieleződése, a politikai helyzet elmérgesedése a háború és a forradalom előestéjén kedvező feltételeket teremtettek a szubjektív erők – a JKP és a JKISZ – tevékenységéhez: a munkásosztály és a falusi nincstelenek, az egyetemista- és diáktüntetőik elégedetlenségét politikai töltettel telítettek, majd a hazaszerető, antifasiszta és haladó erőket a forradalmi demokratikus mozgalom zászlaja alá toborozták.

1939 végén és 1940 elején a vajdasági nők egyik legsikeresebb és legtömegeesebb politikai akciója volt az általános választójogért indított megmozdulás. Ezzel kapcsolatosan a Nőmozgalmak Szövetségének belgrádi igazgató bizottsága bizonyos határozatokat is hozott 1939 májusában, csak hogy a II. világháború kitörésével ez most ismét aktuálissá vált. Ebben a tevékenységben jelentős szerepet kapott a Žena danas című folyóirat. A lap valamennyi nőt felhívott, hogy lépjenek akcióba, és gyűléseken követeljék, hogy a Népszkupstina törvénnyel adja meg a nők választójogát. Az akcióhoz való csatlakozás indítékait ékesen igazolja az a válasz, amelyet a nőmozgalom verseci igazgató bizottsága (a JKISZ és a JKP tagjainak közreműködésével) továbbított a Nőmozgalmak Szövetsége belgrádi igazgató bizottságának: „A kérdést illetően, hogy megtartsuk-e összejövetelünket a májusi gyűlés határozata értelmében, szerény véleményünk a következő: a nemzetközi nőmozgalom történetéből az tűnik ki, hogy a nők még egyetlen országban sem ajándék, vagy a kormány – bármily demokratikus volt is az – jobb belátása folytán nyerték el polgári jogukat és egyenjogúságaikat. A mai demokratikus kormányok is csak olyan mértékben szélesítik ki a politikai és szabadságjogokat, amennyire aktívak is kiérdemlik az azt követelő társadalmi rendek. Ennyi mozgalmi tapasztalattal már egyetlen kormányban sem bízhatunk rendületlenül mindaddig, amíg nem garantálja alapvető polgári-demokratikus jogainkat. Ezért nem ülhetünk ölbe tett kézzel abban a döntő pillanatban, amikor azoknak a fontos politikai társadalmi törvényeknek a meghozataláról van szó, amelyek hátrányosan szabályozhatják követeléseinket.”

1939 októberében Versecről ezzel kapcsolatban még egy levelet küldtek. Ebben megemlítik, hogy a Žena danas folyóirat felhívása kedvező visszhangra

talált, és hogy nagyarányú aláírásgyűjtésbe kezdtek egy általános gyűlés megtartása végett: „Kibővített bizottságunk egybehangzó véleménye, hogy jelenleg is egységes akciót kell indítani a választójog kiharcolásáért. A választási törvény megváltoztatását szorgalmazzuk, hisz a kormányba most olyanok is bekerültek, akik nyíltan egyenjogúságot ígértek a nőknek. Manapság ugyanis éppen nagy szükség van arra, hogy a nők, az anyák és nővérek közvetlenül döntsenek a háború és béke kérdéséről.”

Ehhez az akcióhoz nemcsak a tartományi, de az országos nőmozgalom valamennyi szervezete is felzárkózott, s némi ingadozás után a Nőmozgalmak Szövetségének igazgató bizottsága is eleget tett a Žena danas felhívásának, azzal a megjegyzéssel, hogy az akcióba – a sajtóságos körülmények figyelembevételével – valamennyi haladó szellemű nőszervezetet bevonnak. Így az 1939 végén és 1940 elején megtartott gyűléseken – melyeken a nők társadalmigazdasági helyzetét ismertették, s jóváhagyták a kormánynak továbbítandó rezolúciót – elhangzottakat a haladó szellemű és munkássajtó is publikálta. Ilyen gyűlést több tartományi városban is tartottak: 1939. október 30-án Szenttamáson, november 4-én Újvidéken, november 12-én Versecen, november 18-án Zomborban, november 19-én Zentán, december 10-én Becksereken, december 17-én Szabadkán, 1940. január 3-án Sremska Mitrovicán, 18-án és 25-én pedig Kikindán.

A gyűlések nagy részét a JKISZ és a JKP szervezte. A verseci, az újvidéki és a becskerekai gyűlésen többek között beszédet mondott Sonja Marinković, Jelisaveta Petrov Beba, Olga Radišić, Anda Miličević, Zaga Krdžalić, Sulman Rózsa. Sokhelyütt azonban a pártnak a témával kapcsolatos álláspontját a haladó szellemű munkásnők, háziasszonyok és egyetemi hallgatók ismertették.

Ezek a gyűléseken a pártnak azt az állásfoglalását sem hallgatták el, miszerint a nők választójogáért folyó küzdelem szorosán összefügg a munkásmozgalmi harccal. A Sremska Mitrovica-i gyűlésen pl. egy munkásnő a következőket mondta: „A munkásosztály az egyetlen osztály, amely a nőt egyenjogúnak tekinti a férfival, ezért a mi követeléseinket is a munkásosztály összkövetelése közé soroljuk. Valamennyi munkásnőnek azt javasoljuk, hogy elvtársaikkal együtt csatlakozzanak a szakszervezetekhez és ezeken keresztül, közösen küzdjenek a nők politikai jogainak elnyeréséért.”

A felsorolt gyűléseken nagyon hasonló határozatok és nyilatkozatok születtek. A becskerekai gyűlés pl. a következő határozattal zárult:

„1. Cáfolhatatlan tény, hogy a nők a gazdasági élet minden ágában jelen vannak. Ezért minden olyan kísérlet, amely részvételük megakadályozását vagy korlátozását célozza, maradi, és nemcsak a nőkre, de az egész társadalomra nézve is veszélyes. A nők egyenlőtlenségének felszámolását, azonos munkáért azonos béreket, valamint munka- és anyavédelmet követelünk. A nők tömeges részvételével a gazdasági életben, anyaként és munkásként betöltött társadalmi szerepük polgári és politikai jogaik mielőbbi elnyerését sürgeti.

2. Az egyenjogúsághoz vezető első lépés a minden nőre kiterjedő választójog volna valamennyi törvényhozási és öngazgatási testület előtt. Semmilyen nyomós okot és érvet sem fogadunk el a nőknek a politikai életből való kirekesztésére, mert a munkásnőknek és anyáknak igenis beleszólást kell kapniuk az egész nemzetet érintő kérdések megoldásába (...).

A jelenlegi kormánytól (...) az ország demokratizálására tett ígéreteinek betartását követeljük. Magától értetődik, hogy ebbe a nők választójoga is beletartozik, hisz a nemzet felét a nők képezik. Ezért az új választási törvényben azt követeljük a Népszkupstinától, hogy minden nő kapjon általános és passzív szavazati jogot a titkos és nyílt szavazásokon.”

Az általános választójogért folyó küzdelemben és az ezzel kapcsolatos 1939. évi politikai gyűléseken országszerte aláírást is gyűjtöttek, valamint levelezőlapokat írtak, melyeket egy bizonyos napon egy bizonyos területről, a kormányelnöknek továbbítottak. 1939. XII. 2-án pl. Vajdaság húsz városából és településéről (Újvidék, Szabadka, Zenta, Szenttamás, Žablja, Kisač, Gornji Kovilj, Kucora, Zombor, Kishegyes, Becskerek, Kikinda, Versec, Sremska Mitrovica, Stara Pazova, Ruma, Grabovci, Šušek, Sremski Karlovci, Lačarak, Šašinci) mintegy 2500 ilyen levelezőlapot indítottak útnak a kormányelnök címére. Tíz vajdasági településen pedig csaknem 5000 aláírással látták el azokat a memorandumokat, amelyek a kormányelnöktől ugyancsak az általános választójognak a nőkre való kiterjesztését követelték. Sajnos, ezek az aránylag jól szervezett akciók nem sok sikerrel jártak. Pártunk ugyanis a női emancipáció marxista problematikáját az egész munkásosztály és társadalom felszabadításával azonosította. Ezért is kapcsolta be a JKP tagjainak egy részét a nőmozgalomba, hogy ezzel is erősítse befolyását, s hogy szociális és nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül minél több nőt csoportosítson a saját platformja köré. Így azután érthető, hogy a vajdasági nők szép számban és vállvetve harcoltak bajtársaikkal a JKISZ és a JKP szervezete politikai és egyéb akciókban.

Vajdaságban a nők nagy számban vettek részt az Egységes Munkáspártok 1935. és 1936. évi gyűlésein, a Dolgozó Nép Pártjának 1938. és 1939. évi összejövetelein, a haladó szellemű ifjúsági gyülekezetein, a szakszervezetek művelődési rendezvényein és politikai akcióiban, valamint a párt és a JKISZ helyi, körzeti és tartományi konferenciáin. A JKISZ 1940. évi V. tartományi konferenciáját (Becskerek), valamint a JKP VI. tartományi értekezletét (Sremska Kamenica közelében) ugyancsak női részvétellel tartják meg. A JKISZ V. tartományi konferenciáján a 30 vajdasági delegátus között volt Jelisaveta Petrov Beba, Sonja Marinković, Olga Radišić, Stanka Munčan, Lidija Aldan, Rosa Vilic Nada, a JKP VI. tartományi értekezletén pedig Gordana Ivačković, Sonja Marinković és Judita Alargić. Mindkét értekezlet történelmi jelentőségű volt, mivel a JKP és a JKISZ konszolidálódása és felújítása, figyelemre méltó szervezési és politikai sikerek idején tartották őket. Ezen a két tartományi értekezleten a JKP és a JKISZ a megtett út és a szerzett tapasztalatok alapján reálisan fölmérte társadalmi-politikai viszonyainkat és a rendkívül bonyolult nemzetközi körülmények között meghatározta fejlődési távlatunkat is. Felbecsülte a fasiszta és háborús veszélyt, s ezzel kapcsolatban kijelölte a soron levő pártfeladatokat. A két értekezlet tehát egyrészt a tartományi JKP és JKISZ harci szemléje, másrészt pedig a küszöbönálló tevékenységre való felkészülés volt.

A JKISZ V. tartományi értekezletén megválasztották az ifjúsági szövetség új tartományi bizottságát, melynek tagjai: Borislav Petrov Braca, Đorđe

Zličić, Stevan Čalenic, Milorad Pavlović, Johan Mike, Proka Sredojev, Kamenko Gagrčin, Sava Đisalov, Jelisaveta Petrov Beba és mások voltak. A JKP új tartományi bizottságába pedig a következő kommunisták kerültek be: Žarko Zrenjanin, Jusuf Tulić, Svetozar Marković Toza, Radivoj Ćirpanov, Branko Bajić, Szervó Mihály, Mayer Ottmár, Kis Ernő, Ivan Vioglavín, Aćim Grulović, Slavko Munćan Sava, Stevica Jovanović, Đorđe Zličić Ciga, Gordana Ivačković és Sonja Marinković. A JKP V. országos értekezletére Ž. Zrenjanint, Jusuf Tulićot, Radivoj Ćirpanovot, Szervó Mihályt, Aćim Grulovićot, Lazar Plavšićot és Gordana Ivačkovićot delegálták.

A háború és a forradalom küszöbén nagyszámú vajdasági nő munkálkodott a Népi Front antifasiszta platformjának valóra váltásán, a munkás-paraszt egység, valamint a forradalmi mozgalom kiépítésén. Jelentős szerepet töltött be pl. a Vöröskeresztben, illetve 1940 nyarától a Népi Segélyben – a JKISZ- és a párttagoktól, a közeli munkatársaktól és a párt szimpatizánsaitól való segély gyűjtésében. A segélyt a fehérterror és a reakció áldozatainak, a bebörtönzött elvtársaknak és elvtársnőknek, illetve munka nélkül maradt családtagjaiknak, a JKP politikai és propagandamunkájához gyűjtötték. A spanyol polgárháború idején (1936–1939) a vajdasági nők kivették részüket a spanyol néppel vállalt szolidaritási akcióból is. A spanyol polgárháborúban ugyanis 1700 jugoszláv harcos, s mintegy 20 nő küzdött, közöttük négy vajdasági is: Révész Basch Mária, Marija Šneman, Szende Kornélia – Popovićné és Kucsera Teréz.

A vajdasági falvakban és városokban orosz-lánrész jutott a nőknek a fehérterror elleni röpcédulák és brosúrák terjesztéséből. Ezekben a koncentrációs táborok felszámolását és az államvédelmi törvény értelmében bebörtönzött politikai foglyok szabadon bocsátását követelték. 1940-ben és 1941 elején a vajdasági nők élénk tevékenységet fejtettek ki a spanyol polgárháborúban részt vett jugoszláv önkéntesek megsegítése érdekében, illetve azoknak a röpcéduláknak a terjesztésében, melyekben a kormánytól azt követelték, hogy engedélyezze a volt spanyol harcosoknak a spanyol és francia katonai táborokból való hazatérését. A vajdasági nők jelentősebb politikai ténykedése között tartjuk még számon a következőket is: 1938 – a JKP felhívásának ismertetése az Anschluss, illetve Ausztria bekebelezése kapcsán; 1939 – röpiratterjesztés Csehszlovákia megszállása, majd a II. világháború kitörése (1939 szeptembere) miatt; röpcédula-továbbítás 1940. május elseje kapcsán; 1940 nyara – a vajdasági szovjetbarátok felhívásának ismertetése. Hosszúra nyúlna a felsorolás, ha mindent bele kívánnánk foglalni, amit ezekben a mozgalmas években – a JKP KB-ának és a JKP TB-ának, illetve a Dolgozó Nép Pártjának és az Egyesület Munkásszakszervezetek utasítására – elvégeztek és megtettek a vajdasági nők.

A szakszervezetek (nyomdaipari dolgozók szakszervezete; kereskedelmi, ipari és banktisztviselők szövétsége; vendéglátóipari dolgozók szakszervezete; a munkásalkalmazottak általános szakszervezete) helyi, körzeti konferenciáinak és egyéb összejöveteleinek a szervezői között is ott találjuk a vajdasági nőket.

A forradalmi erők Vajdaság- és országszerte rendezett tiltakozó gyűlésein, a fasiszta- és háborúellenes megmozdulásokban, az embertelen belpolitikai és a jugoszláv kormány profasiszta külpolitikája, az éhínség és drágaság, a helyi hatóságok önkényeskedése miatt szervezett tüntetésekből mindig és mindenütt vállalva harcoltak a férfiakkal a vajdasági nők is. Nemcsak szűkebb pátriánkban, de az ország más részein is, különösen pedig Belgrádban a JKISZ és a JKP, a haladó szellemű ifjúság és az egyetemisták, valamint az osztályharcos szakszervezetek valamennyi megmozdulásában élén jártak a vajdasági nők is. Ezekben az akciókban, a csendőrökkel és a rendőrökkel való összetűzések során leányaink egy részét le is tartóztatták, bebörtönözték és megkínózták. Bosa Milićević pl. bele is halt az 1939. XII. 14-i belgrádi tüntetésekből elszenvedett sérüléseibe. Az elkeseredés ekkor már olyan magasra csapott, hogy Bosa Milićević (Žednik) 1940. II. 21-i temetése is rezsimellenes tüntetéssé vált.

A vajdasági egyetemi hallgatónők az egyetemi önkormányzat elfojtása ellen szervezett belgrádi sztrájkjából sem hiányoztak, de ott voltak a rendőrséggel való összetűzésben akkor is, amikor az 1936 áprilisában, az 1938 májusában és az 1939 decemberében lezajlott egyetemista tüntetések során elesett kártársaik emlékét idézték. A Szabadkai Jogi Fakultás hallgatóinak a belgrádi egyetemistákkal vállalt szolidaritási tüntetése úgyszintén a lányok hozzájárulásával ment végbe.

1939 márciusában, a csehszlovák menekültekkel vállalt szolidaritási akcióban is ott buzgólkodtak a vajdasági antifasiszta nők. Ahol ugyanis megállt a menekülteket szállító vonat, ott szinte mindenütt (Kikinda, Szabadka, Versec, Zombor stb.) szolidaritási gyűlést tartottak.

Az ifjúság 1939. VIII. 15–31. tartó, a JKP és a JKISZ szervezete első táborozásán (Fruška Gora – Čerević), majd a haladó szellemű vajdasági fiatalok 1940. VII. 21–VIII. 10. tartó második táborozásán (Fruška Gora – Testera) szintén sok, a párttal és az ifjúsági szövetséggel rokonszenvező leány volt. A táborozás elsődleges célja az ifjúkommunisták eszmei-politikai képzése volt. A táborozáson részvevő 240 fiatal között voltak pl: Sonja Marinković, Sulman Rózsa, Stanka Munčan, Lidija Aldan, Stojanka Arsenov, Jovanka Lipovanov, Slobodanka Acigan, Olga Udicki, Fejős Klára, Rosa Vilić Nada, Vera Pavlović, Anka Dubajić, Bosán Magdá, Nata Džigurski, Marija Andrić és mások.

A szakszervezetekbe tömörült munkásnők nagy része különböző szakszervezeti és egyéb tanfolyamokat végzett, a szakszervezeti mozgókönyvtárakban (1937–1938) s egyebütt fejtett ki tevékenységet.

Hazánknak a fasiszta megszállást megelőzően leányaink és asszonyaink egy része elsősegélynyújtási és ápolói tanfolyamra járt, Róth Rozáliát pedig a párt a Szovjetunióba küldte, a nyugati nemzeti kisebbségek kétéves kommunista egyetemére. A szabadkai Nagyné, György Mária a párt megbízásából 1935–1936-ban speciális női tanfolyamon vett részt Moszkvában.

Közvetlenül a Jugoszláv Királyság fasiszta megszállása előtt tehát sokoldalú szervezési, politikai, szakszervezeti, művelődési és egyéb tevékenységet fejtettek már ki a vajdasági nők. Erre épült azután az eszmei-politikai képzésük, amelyben nemzeti hovatartozástól függetlenül, egyaránt részesülhettek mind a munkásnők, mind pedig a diáklányok.

1941 tavaszán a JKP és a JKISZ vajdasági tagságában 350 nő volt, a szak-szervezeti és ifjúsági mozgalmon, valamint a nőszervezeteken keresztül azonban több ezer nő fejtett ki tartományunkban politikai ténykedést. Sokoldalú társadalmi aktivitásukkal tehát valamennyi fontos társadalmi feladatra több ezer haladó szellemű, demokratikus és antifasiszta érzelmű polgárt mozgósítottak, ami azután figyelemre méltó eredménnyel járt a széles néptömegek politikai aktivitását illetően is. Ez pedig nemcsak 1941 márciusában, de hazánk népeinek és nemzetiségeinek későbbi, sorsdöntő pillanataiban is jelentős szerepet játszott.

NEMZETKÖZI SZEMLE

Engler Lajos

STOCKHOLMI ÉRTEKEZLET

KIÜTKERESÉS

Ha a Helsinkiben megtartott európai biztonsági és együttműködési értekezlet (1975) kontinensünk második világháború utáni békés korszakának egyik hullámhegyét képezi, akkor harmincegy európai ország, az USA és Kanada leg-rangosabb képviselői által aláírt, s a finn fővárosból nagy reményekkel (s némi számításokkal) útnak indított határozatok megvalósítását összegezni, s a továbblépést biztosítani hivatott madridi ülészakot követő időszak kétségkívül a nemzetközi (elsősorban a nagyhatalmak közötti) kapcsolatok egyik legmélyebb hullámvölgyét jelenti.

Olyannyira, hogy az év elején mindinkább tudatosodott, hogy világunk a nemzetközi kapcsolatok egyik legjelentősebb fordulópontjához érkezett: a meg nem értés, az állandó konfrontálódás, a tárgyilagos ellentétek által kipattant és a mesterségesen szított összetűzések sorozata újabbnál újabb válságocokot hozott létre, a meglevő tüzfészek pedig egymás után kaptak lángra.

Az évtizedek óta tartó közel-keleti válság mindjobban elmélyül, a palesztin nép igazságos ügyének hamaros megoldása egyre kilátástalanabb, s ehhez újabban a sokat szenvedett el nem kötelezett Libanon feldarabolására irányuló igyekezetek is párosultak. A svájci Lausanne-ban megtartott libanoni alkotmányos reformokkal kapcsolatos nemzeti megbékélési értekezlet érdemi meg egyezés nélkül ért véget, s ezzel a palesztin probléma még inkább háttérbe szorult. A szünni nem akaró iraki–iráni háború egy sokkal nagyobb méretű válsággal fenyeget, s az említett térségek tüzfészkeihez újabban a Ciprus erőszakos felosztásával keletkezett veszélyes precedensként jelentkező válság is csatlakozott.

Közép-Amerikában a külföldről szított ellentétek nyomán pattanásig feszült a helyzet. Bármely pillanatban nagyobb méretű fegyveres összetűzésre kerülhet sor.

Kambodzsában változatlan állhatatossággal folyik az idegen betolakodók elleni harc. Afrikában a megoldatlan csádi probléma mind jelentősebb külföldi beavatkozást eredményez, az Egyiptom által támogatott Szudánnak Líbiával folytatott viszálya csak kiegészíti a „fekete kontinens” fokozódó ellentéteiről alkotható képet.

Mindezzel párhuzamosan olyan hévvel folyik a fegyverkezési verseny, amelyre a második világháború óta nem volt példa. A politikai színtér eseményével szoros kapcsolatban álló világgazdasági válság mindjobban elmélyül, tovább csökken a nemzetközi árucseré, a fejlett országok protekcionista politikájának következtében egyre válságosabb a fejlődő országok gazdasági helyzete, összadósságuk 1983. végén immár mintegy ezermilliárd dollárra tehető, s több fejlődő ország egész évi exportja nem tudja fedezni még a kamatok kifizetését sem.

Érthető és indokolt tehát a nemzetközi közvélemény nyugtalansága, amely növekvő aggodalommal kíséri a világpolitikai és -gazdasági helyzet alakulását, és egyre hevesebben reagál a világ bármely táján jelentkező válságra, teljes tudatában annak, hogy a pattanásig feszült helyzetben minden jelentéktelen szikra is beláthatatlan következményekkel járó robbanást okozhat.

Fokozódó bizalmatlanság

Mindennek háttérében ezúttal is a nagyhatalmi versengés rejlik; a két szuperhatalom összetűzése napról napra egyre nyíltabb, s a háború kitörésének közvetlen veszélye fenyeget.

Az USA és a Szovjetunió közötti bizalmatlanság fokozódásával párhuzamosan egymásután szakadtak meg a kettőjük közötti olyannyira fontos párbeszéd számai, csődöt mondott az egész világot érintő problémák megoldásának valamennyi mechanizmusa, s a diplomaták helyett mindinkább a katonai tömbök egyenruhás képviselői kerültek az érdeklődés homlokterébe. A hallatlan méreteket öltött fegyverkezési verseny, az ezzel kapcsolatos óriási kiadások pedig még inkább elmélyítették a világgazdasági válságot, megoldhatatlan problémákat okozva elsősorban a fejlődő országoknak, de egyik-másik világhatalomnak is. A fokozódó bizalmatlanságnak egyik következményeként a katonai tömbökön belül jelentős megszorításokat alkalmaztak, ezáltal igyekeznek tömöríteni soraikat, növelni ütőképességüket, s ennek következtében a tömbországokban elerőtlenedtek, lelassultak a társadalmi reformok megvalósítására irányuló igyekezetek.

Az ENSZ, s nemkülönben a számos regionális nemzetközi szervezet tehetetlennek bizonyult a felgyülemlett problémákkal szemben annak ellenére, hogy a válságok megoldására, a konfliktusok kiküszöbölésére irányuló igyekezetükben az el nem kötelezett országok, a világ országainak kétharmada, folyamatos támogatásban részesített valamennyi ez irányú akciót. A mozgalom ugyanis állandóan azt tartotta szem előtt, hogy akárcsak egyetlen összetűzés tárgyalások által való megoldása is jelentősen hozzájárulhat a nemzetközi politikai életben eluralkodott borúlátás elosztatásához.

Mindezt s a világ békeszerető közvéleményének jogos aggodalmát tartva szem előtt, az európai el nem kötelezett és semleges országok fokozott erőfeszítéssel szorgalmazták az európai biztonsági és együttműködési értekezlet madridi szakaszának drámai befejezésekor hozott – s a nemzetközi helyzet kedvezőtlen alakulása folytán kétségessé vált – határozatot, hogy 1984. elején a

svéd fővárosban mégis sor kerüljön a Helsinkiben megkezdődött együttműködési folyamat folytatására, az értekezletre, amelyen a madridi mandátum szerint elsősorban biztonsági és bizalomerősítő lépéseket kell foganatosítani, hogy a nagyhatalmak közötti végsőkig megromlott kapcsolatok (akár részleges) helyreállítása után megkezdődhessen az érdemi leszerelési folyamat.

A madridi megbízatás arra kötelezi a stockholmi értekezletet, hogy a biztonsági és bizalomerősítés érdekében katonai szempontból jelentős, politikailag kötelező és egész Európában alkalmazható határozatokat hozzon, amelyek azonban, bár a jelenlegi helyzetben rendkívül jelentősek lehetnek, mégsem helyettesíthetik a nukleáris és klasszikus fegyverek leszereléséről folytatandó tárgyalásokat, de jelentősen hozzájárulhatnak az érdemi leszereléshez szükséges kedvező légkör megteremtéséhez.

A rendkívül intenzív diplomáciai aktivitáson kívül az értekezlet összehívásának sikeréhez kétségkívül hozzájárult az is, hogy az értelmetlenségig fokozódott fegyverkezési hajszája, amely Európát úgyszólván egy egységes, hatalmas fegyvertárrá alakította, számos probléma elé állította a két katonai tömböt. Ezek közül Kelet számára a világgazdasági válság begyűrűzése általi (kissé megkétszerezve jelentkező) gazdasági nehézségek, Nyugat számára pedig (a gazdasági mozzanaton kívül) az egyre izmosodó békemozgalmak közvéleményre gyakorolt hatása képezte a jelentősebbeket.

A számos egyéb megpróbáltatás, s a felmérhetetlen pusztító erejű fegyverhalmazzal való visszaélésnek, az egész emberiség elpusztításának a lehetősége minden tárgyilagos világnézeti és egyéb különbség ellenére végül is bizonyos körökben megérlelte az együttélés elengedhetetlen szükségességének tudatát olyannyira, hogy ez év január 17-én megkezdődhetett az európai biztonsági és együttműködési értekezlet stockholmi szakasza, amely egy csapásra lekötötte a világ közvéleményének érdeklődését.

Új remények

S joggal, hisz a pattanásig feszült, idegtépő nemzetközi politikai légkörben már maga a tény, hogy az értekezletre sor került, új reményeket keltett. Annál inkább, mert ennek a magas (külügyminiszteri) szintje – amint az a későbbiek során többszörösen bebizonyosodott – jelentősen lerövidítette az egymás közötti megértéshez vezető utakat. Az értekezlet ilyen magas szintű első fázisában nemcsak a fegyveres összetűzés közvetlen veszélyének elhárítása volt az alapvető feladat, hanem olyan megállapodások megkötését is szorgalmazták, amelyek a résztvevő országok hadereje megoszlásának ismertetésével tárgyilagosan növelnék a biztonságérzetet és a kölcsönös bizalmat, lehetőséget nyitva ezáltal arra, hogy az esetleges hadmozdulatokat valamennyien figyelemmel kíséressék. Az értekezleten részt vevő országok ezáltal megteremtették a kedvező légkört a második szakasz sikeres munkájához, a leszerelés érdemi folyamatának beindításához.

Már az Olof Palme svéd miniszterelnök drámai hangú megnyitó beszédét követő első felszólalások után világosan körvonalazódtak az értekezlet részve-

vöinek törekvései, s ezek közül is elsősorban az, hogy lényegében minden ország reprezentánsa a azzal szándékkal érkezett a svéd fővárosba, hogy hozzájáruljon az áldatlan nemzetközi helyzet javításához. Ez alól a – természetesen legnagyobb érdeklődéssel várt – két szuperhatalom képviselője sem volt kivétel. Noha első hallásra jelentősen különbözött a felszólalásuk, lényegében mégis mindkettőjük világosan kifejtette országának mind a problémákhoz való határozott hozzáállását, mind pedig hajlandóságát, hogy a tárgyilagosan fennálló lényegbevágó különbségekről párbeszédet folytassanak még akkor is, ha az adott pillanatban azok áthidalhatatlanok.

George Shultz amerikai külügyminiszter mérsékeltebb hangvételét nyilván az diktálta, hogy az európai térségben (is) offenzívában lévő amerikai külpolitika keretében Washington húzta meg azt a lépést, amelynek nyomán holtpontra jutott a nagyhatalmi detente, s minden vonalon megszakadtak a Moszkvával folytatott leszerelési tárgyalások szálai. Nem szállva vitába azzal, hogy az úgynevezett eurorakéták Nyugat-Európában való elhelyezése mennyire billentette félre a nagyhatalmi erőegyensúly mérlegét (mert ebben a kérdésben a féltve őrzött adatok hiányában mindkét félnek igaza lehet) tény az, hogy Washington nem ellenlábasá erejének (felajánlott) csökkentésében, hanem saját ütőképességének növelésében kereste az általa hangoztatott katonai lemaradás bepótlásának módját. Ennek viszont kézzelfogható oka az, hogy (ismételten nem bocsátkozva az okok részletébe) az egymás tényleges hadikapacitásairól való tájékozottság tekintetében Washington kétségkívül a kevésbé értesült fél.

Alapvető nézetkülönbségek

S éppen ez az utóbbi határozta meg az USA alapállását a stockholmi értekezleten. A madridi memorandumra hivatkozva Washington ugyanis elsősorban a biztonsági és a bizalomerősítő határozatok meghozatalát szorgalmazza, míg a leszerelés érdemi kérdéseiről (a megszilárdult gazdasági helyzetéből eredő jelenlegi fölényének tudatában) csak a két említett problémakör megoldása után hajlandó tárgyalni.

Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter ezzel szemben rendkívül élehangú, de részleteiben a tárgyalások lehetőségét mégsem elutasító – s ennél fogva végső soron építő jellegű – beszédében nyilván elsősorban a leszerelési folyamat mielőbbi megkezdéséért szállt síkra, s ez kétségkívül a nyugati eurorakéták tervbe vett elhelyezésének megátalására, s az ezzel kapcsolatos kikényszerített keleti válasz újabb hatalmas kiadásainak elkerülésére irányult.

Itt érdemes megjegyezni, hogy az ellenfél gazdasági kimerítésére irányuló washingtoni politika nyilván célt tévesztett, mivel Moszkva alig néhány nappal az első nyugat-európai rakéták elhelyezése után azonnal felállította saját ütegeit. Ez egyúttal igen jellemző a két nagyhatalom közötti viszonyra: az említett szovjet rakéták ugyanis nyilván felállításra és telepítésre készen álltak az amerikai Pershingek elhelyezése előtt is, a villámgyors reagálás pedig azt bizonyítja, hogy azok, az amerikai fenyegetés nélkül is igen rövid időn belül megérkezhettek volna új állomáshelyükre.

A két fent említett merőben ellentétes álláspont áthidalására irányul az európai el nem kötelezett és semleges országok igyekezete, ami legjobban Lazar Mojszov szövetségi külügyi titkárunk beszédében jutott kifejezésre. Mojszov ugyanis a január 18-án, az értekezlet második napján mondott felszólalásában hangsúlyozta, hogy a hosszan tartó (négy évre tervezett) stockholmi tárgyalások kezdeti szakaszában az európai katonai konfrontáció csökkentése érdekében el kell fogadni bizonyos számú egymást kiegészítő bizalom- és biztonságerősítő intézkedést, s ezzel tárgyilagosan közelebb hozható az európai leszerelés problémája, világosan utalva arra, hogy „a stockholmi értekezlet elsősorban akkor tölti be valódi szerepét, ha első szakaszának eredményes kimenetele az össz európai tárgyalások megkezdéséhez vezet”.

Az értekezletnek kedvező légkört kell tehát teremtenie és ezáltal hozzájárulnia a többi európai leszerelési tárgyalás felújításához, mivel ez az egy, a stockholmi, nem helyettesítheti valamennyi megszakadt tárgyalást. De Mojszov beszédében, az el nem kötelezett és semleges országok hozzáállásában, egész tevékenységében, vörös fonalként húzódik végig az a meggyőződés, hogy bármennyire fontos a két nagyhatalom közötti párbeszéd folytatása, a leszerelés kérdése nem korlátozódhat a két nagyhatalom párbeszédére, hanem valamennyi európai ország ügye kell hogy legyen. A stockholmi értekezlet egyik legjelentősebb mozzanata tehát éppen az, hogy a tömbökön kívül álló nagyszámú európai ország is bekapcsolódhat a leszerelés kérdésének érdemi megtárgyalásába, a problémák megoldásába. Ezen túlmenően az el nem kötelezett és semleges országok rámutattak az európai és a földközi-tengeri térség biztonságának szoros kapcsolatára is: „A történelem ezt világosan bebizonyította, és a helsinki záródokumentum is kiemelte. Minél teljesebben alkalmazzuk a gyakorlatban ezt aényt, annál eredményesebb lesz az értekezlet. A madridi európai biztonsági és leszerelési értekezletről távol maradt földközi-tengeri országok jelenlegi részvételükkel lényegesen hozzájárulhatnak ehhez” – mondta ezzel kapcsolatban Lazar Mojszov az élénk érdeklődést kiváltó felszólalásában.

A propagandaháború megakadályozása

Az európai el nem kötelezett és semleges országok képviselőinek igyekezete továbbá annak megakadályozására irányult, hogy az értekezlet a két katonai tömbhöz tartozó országok képviselőinek (számos nemzetközi értekezletről jól ismert) szópárbajává, propaganda-háborújává fajuljon, ami elvonhatná a figyelmet a lényegbevágó problémákról és megkérdőjelezhetné az egész értekezlet sikerét.

Kétségkívül ez is hozzájárult ahhoz, hogy az értekezlet külügyminiszteri szakasza a rendkívül bonyolult és kiélezett nemzetközi helyzet ellenére mindvégig konstruktív légkörben folyt, s még a lényeges nézetkülönbségek kifejtésekor is érezhető volt az építő jellegű légkör megteremtésére, a felesleges konfrontálódások elkerülésére irányuló igyekezet.

S ha már a nagy nyilvánosság előtt megtartott beszédekre ez volt jellemző, akkor a négyszemközti tárgyalásokat kétségkívül még inkább hasonló szellem

hatotta át. A nemzetközi értekezletek gyakorlatának megfelelően ugyanis ezúttal is rendkívül élénk kulisszák mögötti tevékenység folyt, ami ennyi diplomáciai főnök jelenlétének fogva természetes is. E kötetlen tárgyalásoknak középpontjában Gromiko és Shultz több órás négy szemközti tárgyalása volt, minek során minden bizonnyal sok minden terítékre került abból, ami a világ sorsának alakulása szempontjából a nagyhatalmi kapcsolatok kulcskérdéseit képezi.

Az el nem kötelezett és semleges országok szerepe

Érdemes még behatóbban foglalkozni az európai el nem kötelezett és semleges országok tevékenységével. Ennek keretében ezúttal is jelentős szerep jutott jól összehangolt közös munkacsoportjuk erőfeszítéseinek, amelynek eredményeként létrejött a nyugati és keleti határozatjavaslat különbségeit áthidalni hivatott dokumentum, amely lényegében a biztonság és a bizalom erősítésének néhány alapvető kérdésében a helsinki záróokmány céljainak megvalósítását is közelebb hozza.

Így többek között a javaslat síkraszáll azért, hogy az európai országok kisebb számú részvétellel megtartott hadgyakorlataira is vonatkozzék a bejelentés kötelezettsége, hogy a határmenti övezetekben bizonyos távolságig senki se összpontosíthasson jelentős katonai alakulatokat és fegyvereket, továbbá a leszerelési folyamat megkezdéséhez szükséges légkör megteremtésének, a biztonság és a bizalom megerősítésének egyéb előfeltételeit szorgalmazza, de ne zárja ki a leszerelés részletkérdéseivel való foglalkozást sem.

Az említett országok együttes erőfeszítésének leglényegesebb indítéka természetesen továbbra is az a már említett tézis, hogy a leszerelés létérdekű problémájában feltétlenül szóhoz kell jutniuk a kis és közepes országoknak is, amelyek eddig rendszerint kizárólag a nagyhatalmi egyezkedés passzív szemlélői, s jobbára áldozatai voltak. A stockholmi értekezlet (március 17-étől 21-éig tartó) külügyminiszteri szintű, a nyilvánosság számára is hozzáférhető plenáris megnyitón elhangzott felszólalásokban felmerült korunk csaknem valamennyi problémája, úgyhogy ezáltal is bebizonyosodott: kontinensünk sorsa elválaszthatatlan a világpolitikai szintér egyéb történéseitől, mint ahogy az európai helyzet alakulása is döntően kihat a nemzetközi politikai élet valamennyi területére.

A négy napos rendkívül élénk diplomáciai tevékenység során lefolytatott nagyszámú négy szemközti véleménycserére pedig, egységes benyomás szerint, jelentősen hozzájárul egy olyan légkör megteremtéséhez, amely immár lehetővé teszi, hogy az értekezlet szakértői munkacsoportjainak zárt ajtóik mögött (a megszakításokkal) 1986. november 6-áig tervezett munkája eredményes legyen. Ennek a munkának a felmérésére pedig előreláthatólag 1986 őszén Bécsben kerül majd sor.

Az enyhülési folyamat nem korlátozódhat egy régióra

A Madridban körvonalazott feladatok sikeres elvégzése tehát korántsem olyan kilátástalan, mint amilyenek azt még a stockholmi értekezlet közvetlen megkezdése előtt is a nemzetközi politikai élet kísérői vélték, bár kétségtelen, hogy az európai déntente helyreállítása még számos akadály leküzdését igényli. Mindenekelőtt azért, mert az enyhülési folyamat nem korlátozódhat csupán egy régióra. A stockholmi értekezlet előtt áll tehát az a bonyolult feladat is, hogy kontinensünk problémáinak megoldásával párhuzamosan a nemzetközi politikai és gazdasági élet valamennyi területén ösztönözze a jobb megértés és a bizalomkeltés folyamatait, mint ahogy az értekezlet sikere is szorosan összefügg az erre irányuló diplomáciai és egyéb erőfeszítések sikerével. Az érdemi leszerelés kérdéseire tehát csak úgy kerülhet sor, ha a nemzetközi feszültség enyhülése általános folyamat lesz.

A svéd fővárosban elhangzottakból arra következtethetünk, hogy a nagyhatalmak ráébredtek a nemzetközi feszültség további fokozásából eredő veszélyre, s nem zárkóznak el az elől, hogy egymás közötti kapcsolataik fokozatos rendezésével hozzájáruljanak az enyhülési folyamat megkezdéséhez.

A jugoszláv küldöttség stockholmi tevékenysége teljes egészében hazánk következetes külpolitikájának vonalán folyt. Mint ismeretes, a helsinki értekezleten Jugoszlávia síkraszállt azért, hogy a záróokmány rögzítse az európai biztonsági és együttműködés szempontjából annyira jelentős katonai-politikai kérdéseket. Az azt követő belgrádi külügyminiszteri értekezleten, a többi európai el nem kötelezett és semleges országgal együtt, konkrét javaslatokat tettünk a helsinki határozatokba foglalt biztonsági kérdések és bizalomerősítő lépések megvalósítása érdekében. Közismert, hogy a madridi értekezlet zárószakaszában kifejtett tevékenységünkkel az európai el nem kötelezett és semleges országok – köztük Jugoszlávia – segítették át az értekezletet az eddigi legválságosabb szakaszán. Jugoszlávia egyike volt az európai leszerelési értekezlet folytatását sürgető javaslattevőknek.

Mi sem természetesebb tehát, mint hogy hazánk a stockholmi értekezletnek rendkívül nagy figyelmet szentel, annál inkább, mert a nemzetközi politikai színtér eseményeinek alakulása folytán az adott pillanatban az európai biztonsági és bizalomerősítő értekezlet stockholmi szakasza képezte a Kelet és a Nyugat közötti kapcsolatok egyetlen (vékony) összekötő szálát. Ezért, jóllehet az értekezleten többször elhangzott, hogy az nem helyettesítheti a többi, ideiglenesen megszakadt nagyhatalmi és tömbök közötti tárgyalásokat, kezdettől fogva világos volt, hogy jelentőségénél fogva jóval felülmúlja az eredetileg kitűzött – de önmagában is igen jelentős – célokat.

Alapvető feladatának eleget téve az értekezlet tehát a továbbiak során nagyban hozzájárulhat nemcsak az ókontinens békéjének és biztonságának megszilárdításához, hanem az egész világpolitikai helyzet fokozatos rendezéséhez. Az európai biztonsági és együttműködési értekezlet szerves részeként a svéd fővárosban (májusban folytatódó) értekezletnek végérvényesen meg kell oldania a kölcsönös bizalom és a biztonság megszilárdítása szempontjából olyannyira fontos katonapolitikai problémákat, mert enélkül meddő marad minden lesze-

relési igyekezet, s ezzel az európai biztonság és együttműködés továbbfejlődésére irányuló minden egyéb kísérlet is.

Az egész békeszerető világ, s köztük Jugoszlávia, mindezért nemcsak nagy reményekkel kíséri a svéd főváros nevéhez fűződő értekezlet további fejleményeit, hanem csakúgy mint annak előkészítő szakaszában, továbbra is mindent megtesz a sikeres kimenetel érdekében.

Annál inkább, mert a legújabb világpolitikai fejlemények, s elsősorban a nagyhatalmak közötti kapcsolatok alakulása nemcsak igényli az értekezleten, s az azzal kapcsolatban kifejtett diplomáciai erőfeszítéseket, hanem az állhatatos munka ellenértékeként bizonyos sikerrel is kecsegtet.

Dujmovics György

AZ EURÓPAI KÖZÖSSÉG IDŐSZERŰ PROBLÉMÁI

Teljes kudarcba fulladt 1984. kora tavaszán az Európai Közösség tagországainak brüsszeli csúcsertekezlete. Minthogy az európai tízek vezetőinek egymást követően ez immár a második félresikerült konferenciája, a politikai közvélemény figyelméül szükségszerűen ráirányult a tíz országot felölelő gazdasági és politikai tömörülésre, időszerű problémáira.

Az alábbiakban rövid áttekintést adunk a Közösség megalakításának történelmi indítékairól, az alapítók célkitűzéseiről, majd arról, hogy mit sikerült megvalósítani, s melyek azok a problémák, amelyek megoldása még hátravan.

Végezetül a legutóbbi brüsszeli konferenciánál időzünk, példájával igyekezőn rávilágítani arra, hogy a Közösség tagországai között olykor milyen mély, szinte kibékíthetetlen nézetkülönbségek is felmerülhetnek.

*

Évszázadokon keresztül úgy tűnt, hogy Európa körül forog a világ. Európa volt a központja minden újnak. A nagy tudományos, technológiai és társadalmi forradalmak színpada, a modern államiság létrejöttének színhelye volt a kontinens. Az emberi alkotó szellem eme robbanásai másrészt egybeestek azokkal a törekvésekkel, hogy az európai világbirodalom minél inkább terebélyesedjen. Az első világégés előestéjén a földrész politikai, gazdasági, kulturális és katonai gépezete úgyszólván az egész világot uralta. Az európai hatalmak a földgolyó több mint egyharmadát bitorolták gyarmatok formájában, harmincszor akkora területet, mint a sajátjuké.

Az európai földről induló második világháború, amely zömében itt dült, gyökerestül megváltoztatta a helyzetet, teljes és általános összeomlásba taszítva a kontinentst. Európaiak milliói estek el, a földrész egykor élenjáró gazdaságának zöme tönkrement, Európa hatalma és befolyása alaposan megnyírálódt. Gazdasági, politikai, kulturális és főként katonai örökébe mindinkább a két előretörő szuperhatalom, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió lép. Az Európa központú és innen uralt világbirodalom – a két nagyhatalom kifeje-

zett nyomására, nemkülönben a nemzeti öntudatra ébredő eladdig gyarmati sorsban levő népek jogos igénye folytán, hogy önállóan irányítják sorsukat – széthullik.

De a bomlási folyamat még itt sem állt meg. Európa önmaga is megoszlik. Egyrészt a vesztesekre és a győztesekre, másrészt két ideológiailag egymással szembenálló politikai tömbre. Megkezdődik a hidegháború...

Az Európai Közösség megteremtése gyakorlati kísérlet volt a vázoltakból eredő számtalan problémára megoldást keresni, és megoldást találni olyanformán, ahogyan azt a nyugat-európai érdekek akkor diktálták. A Közösség megalakítói mindenekelőtt abban a reményben cselekedtek, hogy az európai országok közötti esetleges háború kirobbanását eleve kizárják, sőt gyakorlatilag lehetetlenné teszik. Ezt a szándékukat a témáról szóló nyugati irodalom nyomatékosan hangsúlyozza.

Az integráció megteremtésének gondolata 1950-ben, a hidegháborús időszak kezdetén merült fel. Pontosabban 1950 május 9-én, amikor Maurice Schuman francia külügyminiszter vázolta a később róla elnevezett terv céljait és módszereit.

A Schuman-terv eredményeként létrejött az Európai Szén és Acélközösség (Montánunió). Formálisan 1951-ben alakult meg a párizsi szerződések aláírásával. A következő országok lettek a tagjai: Belgium, a Német Szövetségi Köztársaság, Franciaország, Olaszország, Luxemburg és Hollandia. A tagországok szén- és acéliparának hatékonyságát és fejlődését ellenőrizendő közös szervezet hívták életre.

A Montánunió megalakítása sokak szerint az első lépés volt az európai egység újbóli megszilárdítása felé. Az elképzelések lényege az volt, hogy először csak bizonyos iparágak egyesülnek, mint például a szén- és acélipar, hogy később teljesen szabaddá tegyék az utat a tagországok gazdaságainak egyesülése előtt, egyetlen nagy gazdasági kolosszussá formálva Nyugat-Európa iparát.

Ebben a vonatkozásban meglehetősen futurisztikus elképzeléseket vallottak az alapítók, úgy gondolván, hogy a gazdaságok majdan tető alá hozott integrációja a teljes politikai egyesülés előtt is megnyitja a kapukat. A gyakorlati végcél voltaképpen egyfajta egységes (nyugat) Európai Egyesült Államok volt.

Néhány évvel később, 1957-ben írták alá a Római Szerződéseket, amelyek valójában további lépést jelentettek az Európai Gazdasági Közösség – vagy Közös Piac – kialakításának irányában. Ezekben már a tagországok nemzetgazdaságaira mint egységes egészre tekintenek. Ezekre az időkre esik az Európai Atomenergia Szövetség (Euratom) megszületése is. Célként a nukleáris energia kutatását és széles körű békés felhasználását tűzték ki.

Ebből a három szervezetből, az Európai Szén- és Acélközösségből (Montánunió), az Európai Gazdasági Közösségből (Közös Piac) és az Európai Atomenergia Szövetségből (Euratom) alakult ki később és nyerte el mai formáját az Európai Közösség.

Még két fontos mozzanat: 1973-ban a hat ország közössége Dánia, Írország és az Egyesült Királyság csatlakozásával kilencre, 1981-ben Görögország belépésével pedig tízre gyarapodott. Spanyolország és Portugália felvételéről –

minthogy ezt mindkét ország kérelmezte – tárgyalások vannak folyamatban. Ami belépésük esélyét illeti, megvan, de kétségtelen, hogy csatlakozásuk a Közösséget újabb, még szövevényesebb problémák elé állítja.

Az Európai Közösség megalakítói tehát – amint e rövid történelmi áttekin-
tésen már utaltunk rá – fő célul tűzték ki, hogy a tagországok az idő múlásával politikailag is minél inkább integrálódjanak. A fokozódó gazdasági együttmű-
ködés meghozza majd a politikai szálak szorosabbra vonását is. Úgy vélték,
hogy egyetlen, de egységes és erős közös piac megteremtésével úgymond foko-
zatosan kiszorítják a használatból a nemzeti piacokat. Az egységes piac kere-
tein belüli országhatárokon az áruk vámentesen, a Közösségen kívüliekből
pedig egységes tarifa szerint megvámolva érkehetnek rendeltetési helyükre.
Az volt az igény, hogy az egységes piacot elsősorban a tagországok lássák el
termékekkel, mert ezáltal nemcsak az ellátás lesz szavatolható és zavartalan,
hanem – vélték – olcsóbb lesz a termelés, újabb és jobban fizetett munkahelyek
lesznek nyithatók.

Napjainkban, amikor a gazdasági recesszió gazdagot- szegényt egyaránt
sújt, felmerül a kérdés, hogy vajon valamennyivel több mint negyed századdal
a Római Szerződések aláírása után mit sikerült megvalósítani az alapítók elkép-
zeléseiből. Milyen eredmények születtek, melyek a továbbra is megoldatlan és
újabb keletű problémák?

Gaston Thorn, az Európai Közösség Bizottságának (kormány)elnöke 1982
márciusában mondott jubileumi beszédében foglalta össze őket. Szavai azóta
aligha, vagy ha igen, csak keveset vesztek időszerűségükből: „... egy ilyen
rövid időszakban nyilvánvalóan nem lehetett megvalósítani atyáink, a Közös-
ség megalapítóinak nagy és magasztos céljait. Az elért eredmények ellenére,
bármilyen jelentősek is azok, nem csodálkozhatunk, hogy az európai vívmá-
nyokat napjainkban a degradálódás veszélye fenyegeti. Mégis úgy hiszem,
hogy lényeges dolgokat sikerült realizálnunk, s véleményem szerint azt egyet-
len történész sem kérdőjelezheti meg. Először is, az európaiak belátták a test-
vérháború értelmetlenségét, és célszerűtlenségét, amilyeneket oly gyakran vív-
tak egymás ellen a történelem folyamán. Másrészt Európa gazdasági és politi-
kai egységének útján fontos útmutatókat helyeztünk el. A vámkorlátok meg-
szüntetése lehetővé tette az árucere-forgalom fantasztikus méretű kibontako-
zását, és általában véve a Közösség lakossága életszínvonalának növekedését is.
A közös mezőgazdasági politika eredményeként megszűnt az élelmi-
szerínség, s ugyanennek eredményeként szavatolhatjuk a rendszeres ellátást és
a parasztok jövedelmének biztonságát...”

„... A Közösség azonban fennállásának talán a legnehezebb szakaszába ju-
tott, mert sohasem kellett ilyen nagyszámú válságtényezővel felvennie a har-
cot, mint éppen napjainkban. Vajon melyek ezek a Közösség jövőjét veszé-
lyeztető tényezők? Először, és mindenekelőtt a gazdasági válság állandósulása,
amely különösen a munkanélküliség fokozódásában jut kifejezésre. A becslé-
sek azt támasztják alá, hogy az irányzat az elkövetkezendő hónapokban is
folytatódik. A munkanélküliségnek ez a zabolátlan növekedése részint a haté-
kony beruházások hiányával magyarázható. Csökken azoknak az eszközök-
nek a nagyságrendje, amelyeket a tagországok beruházásokra fordítanak,

noha több hagyományos iparágunkban a visszaesést az azokba a propulzív szektorokba való nagy beruházásokkal kellene kompenzálni, amelyek fontos fejlesztési potenciálokat képviselnek. Mivel beruházásaink nem mindig célirányosak, lemaradunk legfőbb partnereink mögött (USA, Japán), ugyanakkor iparunk és termékeinkre gyakorta versenyképtelenek a nemzetközi piacon.

A kiemelt teendők képe nem lenne teljes, ha nem említenének ezen a helyen a következőket: az infláció elleni harc, energiaellátási függetlenségünkre irányuló kutatások, a közpénzügyek szanálása, kereskedelmi mérlegünk helyreállítása, s végezetül a tagországok közötti gazdasági szintbeli különbségek csökkentése. Ezzel kapcsolatban még valamit: némelyek olyan gyakorlatot folytatnak, amelynek lényege a bezárkózás, a protekcionizmus újbóli élesztgetése, a belső piac újbóli bezárása a partnerek előtt...”

„... Noha több fontos kérdésben remény van a konszenzusra, a makacs nemzetkülönbségek aggodalomra adnak okot, mert olyan természetűek, hogy meggátolhatják és zavarhatják a Közösség általános fellendülését. A helyzet komoly, az üres beszédnek nincs helye, cselekedni kell. Először is meg kell óvunk, meg kell szilárdítanunk és tovább kell fejlesztenünk elődeink örökségét. Ha vezető embereink feladatuk magaslatán állnak, nem fogják egykönnyen megengedni az európai vívmányok megsemmisülését...”

*

Lássuk hát – néhány fontosabbat közülük részletezve is – melyek azok a kérdések, problémák, kifogások és szemrehányások, amelyekkel a Közösségnek nap mint nap szembe kell néznie. Egy egészen friss brüsszeli kiadvány (Kérdések és feleletek az Európai Közosségről) a következőképpen csoportosít:

1. Munkanélküliség;
2. Acélipar – sorsára hagyni vagy mindenáron megmenteni?
3. Pénzügyek: a nemzeti fizetőeszközök folyamatos le- és felértékelése: mikor lesz már, és lesz-e egyáltalán egységes európai fizetőeszköz?
4. Fejletlen vidékek – Elhanyagolja-e vagy kellően felkarolja őket a Közösség?
5. Agrárpolitika – Túl drága és mégis hatástalan?
6. Protekcionizmus – Gyakori önző túlzások, avagy túlzott szerénység?
7. A fejlődő világhoz fűződő kapcsolatok – Megfelelnek-e róluk a Közösség, vagy egyenrangú félként együttműködik velük?
8. Sokan felróják – és tegyük hozzá, sokszor jogosan – hogy a Közösség elsősorban a gazdagok szolgálatában áll, és csak kevésbé képviseli a szegényebb rétegek érdekeit.
9. Bürokrácia – Kifogásolják, hogy a brüsszeli apparátus túlméretezett, afféle feneketlen hordó, amelybe sohasem lehet elég pénzt tölteni.
10. Ki mennyit profitál, kinek mekkora haszna származik a tagságból? Nem kap-e a másik a (a többiek) mindig többet, mint mi? (Nagy-Britanniában időszerű ez a kérdés manapság).
11. Mennyiben befolyásolja a közösségbeli tagság az egyes országok nemzeti szuverenitását? Ha igen, vajon megéri-e?

Néhány fontosabb témakör részletesebben.

Az Európai Közösség tagországaiban 1984 márciusában tizenkétmillió munkanélküli volt, következésképpen a munkanélküliség elleni harc első számú feladattá vált. Az illetékesek úgy látják, hogy az ezzel kapcsolatos fő felelősség a tagországok kormányaira hárul, jóllehet közösségi szinten hosszú távú keretmegoldásokon dolgoznak. A Bizottság az inflációmentes gazdasági fellendülés alapfeltételének a produktív beruházások serkentését tekinti, akárcsak az olyan irányú iparmodernizálást, hogy fokozódjon a nemzetközi versenyképesség.

Az, hogy sikerül-e előbb újabb munkahelyeket nyitni, mint amilyen ütemben a strukturális átalakításra ítélt iparágakban a munkahelyek megszűnnek – az illetékesek megítélése szerint – a gyakorlatban attól függ, hogy a nemzetközi konkurrenciaharcban az európai vállalkozók milyen mértékben erősítik pozícióikat. Ehhez egyebek között sok pénz kell.

Az acélipar válságát, amely a két hagyományos nagy acélgyártót, Nyugat-Európát és az Amerikai Egyesült Államokat rázkódtatta meg legsúlyosabban – különféle tényezők okozták. Újabb, versenyképesebb országok léptek színre, modernebb technológiákkal. Az egyre szorongató gazdasági válság következtében csökkent az acélipari termékek iránti kereslet, s emiatt előtérbe került az acélipari termékekkel való fokozott takarékoság, s végül a technológia fejlődésével újabban igyekeznek az acélt más, olcsóbb anyagokkal helyettesíteni. A hetvenes évek második felében, mintegy tetézve a bajokat, beindultak azok az új acélipari kapacitások, amelyek beruházási tervei még akkor készültek, amikor a konjunktúra görbéje a grafikonon felfelé ívelt. A vállalkozók önerőből nem képesek finanszírozni a termékszerkezet-váltást. Az acélipar válsága szorosán összefügg az előbbi problémával, a munkanélküliséggel. Franciaországban például a szocialista kormány a még nagyobb bajokat megelőzendő bezárított néhány elzászi kohót, és ezáltal ezek veszítették el munkahelyüket.

Ahhoz, hogy a közös mezőgazdasági terményárrendszer zavartalanul funkcionálhasson, az egyes nemzeti fizetőeszközök közötti árárány szilárdságára van szükség. 1969-ig ez volt a helyzet, ám utána az árfolyamok mozgásba jöttek, értékeltolódásra került sor, először a francia frank és a nyugatnémet márka viszonylatában, később valamennyi nemzeti fizetőeszköz között. A hetvenes évek árfolyamingadozásai állandóan és súlyosan veszélyeztették a közös mezőgazdasági piac létét. 1979-ben az úgynevezett európai pénzrendszer megteremtésével a Közösség fontos lépést tett a tagországok monetáris és gazdasági uniójának megteremtése érdekében. Ez a rendszer komplex árfolyam- és hitelmechanizmusokat irányoz elő, amelyek rendeltetése az egyes nemzeti fizetőeszközök árfolyamingadozásait keretek közé szorítani, csökkenteni a bizonytalanságot, ami vitathatatlanul hatással van az áruk szabad áramlására az egységesnek tekintett belső piacon. Ezek a mechanizmusok azonban eredményeik ellenére csak viszonylagos sikert hoztak elsősorban azért, mert rendkívül sok pénzt emésztenek fel. Nézzük gyakorlati példán, hogy miről van szó? Tegyük fel, hogy egy bizonyos időpontban két tagország, például az NSZK és Franciaország nemzeti fizetőeszközének egymáshoz viszonyított értéke stabil.: $1 \text{ ECU (közös európai fiktív fizetőeszköz)} = 2 \text{ DM} = 4 \text{ FF}$, egy tonna búza

értéke 200 ECU, azaz nemzeti valutákba átszámítva 400 DM, illetve 800 FF. Namármost a nyugatnémet márkát – nem mezőgazdasági okokból felértékelik, és az új árfolyama a következő lesz: 1 ECU = 1,60 DM = 4 FF. Alkalmazván az új árfolyamot, egy tonna búza a nyugatnémet piacon 400 helyett csak 320 DM-be kerül. A nyugatnémet gabonatermesztőnek ez tonnánként 80 DM veszteséget jelentene! A példa természetesen minden egyéb árura is vonatkoztatható, amelynek árát szabály szerint a közös pénznemben határozzák meg, majd úgymond lefordítják az egyes országok nemzeti fizetőeszközének nyelvére. Ez az árfolyammódosítás okozta sokk-terápia, mondani sem kell, katasztrofális következményekkel járna a német mezőgazdaságra, ami sem szociális, sem agrárpolitikai szempontból nem lett volna indokolható.

A tagországok ezért megállapodtak abban, hogy a régi árfolyamokat a közös mezőgazdasági piacokra nem tekintik érvényesnek, hanem „zöld árfolyamokat” állapítanak meg, s azokat lépésről lépésre igazítják hozzá a tényleges – amint ők nevezik – irányadó árfolyamokhoz. A két árfolyam közötti különbséget, az árfolyamrést, a Közösség dotálja, ami sosem volt, és ma sem olcsó mulatság.

A Közösség legelmaradottabb régióiban (Görögország, Dél-Olaszország, Nyugat-Írország) az egy főre eső jövedelem csupán egynegyede annak, amit a fejlett, jómódú régiók lakossága megvalósít. Reális veszély, hogy a világméreteket öltő gazdasági recesszió tovább mélyítheti a szakadékot. A Közösségnek ezen a téren kétségtelenül cselekednie kell, mert a regionális különbségek igencsak kikezdhetik az egységet. Brüsszelben úgy vélekednek, hogy a fejletlen, szegény vidékek fejlesztése és a nehézségekkel küszködő iparvidékek felendítése már csak azért is közérdek, mert ezáltal újabb beruházási lehetőségek, piacok és munkahelyek teremthetők.

Hogy az egyes tagországok között milyen mélyreható érdekellentétek merülhetnek fel, azt talán a legszemléletesebben a szóban forgó brüsszeli csúcsertekezlet példázza. Akárcsak a korábbi athéni, ez is teljes kudarccal végződött.

Amióta Londonban Margaret Thatcher vezeti a kabinetet, követeléseivel időről időre pattanásig feszíti a húrt egy-egy csúcsertekezleten, enyhén szólva irritálja a többi résztvevőt. Brüsszelben energikusan ismételte: I want my money back! (Követelem vissza a pénzemet!) A többi kilenc partner korántsem utasíthatta vissza eleve a miniszterelnök-asszony követelését, tudniillik a tízek „jóléti listáján” az északnyugat-európai szigetország Olaszországot megelőzve a nem éppen előkelő hetedik helyet foglalja el.

A brüsszeli finanszírozási rendszer azonban erre nincs tekintettel, mert a közös kasszához a tagok nem aszerint járulnak hozzá, hogy kinek mennyije van. A mérce egészen más tényezőkön alapul. Tény, hogy a viszonylagosan jóléti NSZK-n kívül Nagy-Britannia a másik olyan ország, amely többet ad a közösbe, mint amennyit kap. A hozzájárulás összegét, tudniillik főleg aszerint határozzák meg, hogy egy-egy tagországnak mekkora a mezőgazdasági termékimportja, mezőgazdasági összetermelése, s hogy mennyi a feleslege. A britek – vesztükre – egyik vonatkozásban sem állnak rosszul, de a helyzet csalóka. Nagy-Britannia még mindig nagy mennyiségben és viszonylag olcsón importál élelmiszert olyan nem közösségbeli tagországból, mint Új-Zéland, Ausztrália

és Dél-Afrika. Az ezekre a kontingensekre kivetett importadók összegének zömét Londonnak kötelességszerűen át kell ömlesztenie a brüsszeli közös kasszába. Másrészt a britek aránylag kevés mezőgazdasági terményfelesleget produkálnak, s a brüsszeli hivatalnokok ebből kifolyólag csak viszonylag szerény összegekkel dotálhatják a brit parasztokat. A következmény: London az Európai Közösség kasszájának feltöltéséhez 23,43 százalékkal járul hozzá, hogy ennek fejében 13,16 százalékot kapjon belőle. A brüsszeli főhadiszállás bürokratái az 1984. gazdasági évre egymilliárd 92 millió ECU-ban állapították meg a briteknek visszajáró pénzt. Mellesleg megjegyzendő, hogy a közös kasszához való hozzájárulás és kifizetés mechanizmusa fölöttébb bonyolult.

Elsősorban a franciák éltek a gyanúperrel, hogy a britek úgymond „megfriózták” negatív szaldójukat, hogy ezáltal partnereikre a lehető legnagyobb nyomást gyakorolhassák. Tény és való: a brüsszeli főhadiszálláson a költségvetési főbiztos tisztjét ez idő szerint az angol Christopher Tugendhat tory politikus tölti be. Lényegtelen, hogy volt-e csalafintaság a dologban vagy sem, ezzel szemben lényeges az, hogy a most érvényben levő mezőgazdasági szubvenciók politika hosszú távon tarthatatlan, mert elégedetlenséget és széthúzást szít. S valóban aligha lehet jogos, hogy olyan módos nemzetek, mint például a holland és a dán, tartósan fejk a közös kasszát, miközben a britek csak adnak és nem kapnak, sőt folyton ráfizetnek. Ugyanilyen abszurd helyzet állna elő Portugália esetében is, ha most belépne.

Margaret Thatcher kormányfőnek következőképpen tökéletesen igaza van, amikor azt mondja: nem lehet a közösség értelme és célja, hogy valamely ország rajta keresztül nagy összegeket adjon nálánál gazdagabb partnereinek. E megállapítását senki sem vonta kétségbe, a rendkívül heves vita a visszajáró összeg nagysága körül folyt.

Mindenekelőtt a franciák hadakoztak az „eltúlzott különkívánások” ellen, mondván, hogy végtére is, amikor a britek csatlakoztak, tudomásul vették az érvényben levő mezőgazdaságpolitikai rendszert. Feltehető, hogy a londoni kormány akkor gondosan mérlegelte a lépés előnyeit és hátrányait, nem vitás, hogy Margaret Thatcher elődei ezt megtették. De aligha láthatták előre jobban, mint a többi európai azt, hogy milyen drága multság a Der Spiegel című nyugatnémet lap által agrárdirigálásnak nevezett mezőgazdasági politika, amelynek lényege dióhéjban úgy foglalható össze, hogy szupertúlermelésre serkent, ezt megjutalmazza. A britek sem tudhatták és mások sem tudták, hogy ez a politika majdnem keserűen visszaüt.

Nagy-Britannia és a kontinentális európai országok gazdasága a London csatlakozását követő időszakban olyan szorosra fonódott, hogy a szigetország kilépése mindkét felet rendkívül súlyosan érintené. Ezért a kilépés aligha jöhet számításba. Becslések szerint egyébként Nagy-Britanniában körülbelül két és félmillió munkahely függ közvetlenül az ország európai közösségi tagságától.

Ennek ellenére Brüsszelben a miniszterelnök-asszony hajthatatlan maradt, megegyezésre nem került sor.

••

Gaston Thorn április elején tájékoztatta a Közösség tagországának külügyminisztereit, hogy fennállása óta első ízben a Közösség a pénzügyi válság szélére sodródott. A költségvetési deficit 2 milliárd 700 millió dollár. Nagy-Britannia, miután nem kapta meg a követelt pénzt, közölte, hogy nem járul hozzá a közös költségvetés finanszírozásához.

*

Az Európai Közösség kétségbevonhatatlan történelmi vívmányokat mondhat magáénak, és ezek – egységes vámterület és mezőgazdasági piac – az alapító feltevéseivel szemben nem váltak a politikai integráció mozzogójává, ellenkezőleg, amint a brüsszeli példa mutatja, a vizsály almájává. És igen valószínű, hogy erre soha nem is volt meg a reális, objektív esély. A politikai integrációnak az Európai Közösség esetében is az lenne az előfeltétele, hogy a tagországok az európai érdekeket egyéni érdekeik fölé helyezték. A helyzet korántsem ez. Meglehetősen sarkítva, a már említett nyugatnémet lap így fogalmaz: afféle pókertársaság ez, amelynek valamennyi tagja a másik számlájára szeretne profitálni, miközben álszent módon a közös érdekekre hivatkozik.

Az igazság bizonyára nem ilyen sarkos és nem ilyen egyszerű, hiszen ebben a jelentős gazdasági hatalmát képező Közösségben, amely földrajzilag a Feröer-szigetektől Rodosz szigetéig terjed, a dolgok természeténél fogva megszámlálhatatlanul sok érdek merül fel és fonódik össze szövevényes egésszé. Amit csak türelemmel lehetne közös nevezőre hozni.

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

MARX TÁRSADALOMALKÍTÓ ÉLETMŰVE

KARL MARX: ČOVJEK PREINAKE SVIJETA.
SVJETLOST, SARAJEVO, 1983.

A Marx-jubileum tavalyi évét könyvkiadóink közül a legjelentősebb kiadói vállalkozással a sarajevói Svjetlost jelölte meg azzal, hogy 1983 végén egy tartalmas és szép, albumszerű kiadványt adott közre. A szerzők, Davor Kačar és Boris Jurinić a nagy formátumú, 338 oldalas kiadványnak a *Čovjek preinake svijeta* (A világ megváltoztatásának embre) címet adták. A kitűnő nyomdai kiállítás a sarajevói Oslobođenje Nyomda teljesítménye. A kiadói vállalkozástervezet megvalósítását dr. Jovan Mirić és dr. Vanja Sutlić egyetemi tanárok javasolták.

Az 1983 szeptemberében, Zágrábban keltezett előszóban a szerzők jelzik, hogy monográfiai tanulmányukban helyenként nemcsak a marxológia dogmatikus, de az úgynevezett kritikai irányzatával is igyekeztek leszámolni, azzal, amely alkotó-humanista irányzatnak jelöli önmagát. Alapvetően filozófiai megközelítésben tárgyalva Marx életművét, a szerzők személyes érdeklődése szerint annak legizgatóbb kérdése a filozófia megvalósulásának története és lehetősége. Ezzel kapcsolatban fontosnak tartják az úgynevezett engelsi elméleti hordalékanyagtól való megszabadulást, függetlenül Engels egyes álláspontjainak dogmatikus irányzatú, vagy kritikai, illetve önmagát alkotó-humanistának elnevező irányzat nehezményezésétől.

Valójában a szerzők a természetfilozófia fölfejlését és a természettudományok korszerű és gyökeres bírálatának szükségességét szorgalmazzák, ami nélkül, szerintük, a filozófia megvalósulása a jövőben is lehetetlen marad. Ennek a nézetnek egyoldalúságát felesleges hangsúlyozni, mert részben a szerzők is elhatárolják magukat sajátos nézetüktől, arra hivatkozva, hogy az ilyen típusú esettanulmány szövegrészének korlátolt terjedelme mint álláspontjaik levezetése és bizonyítása, elégtelen. De ezenkívül a kiadvány nagyobb részét korhű fényképek és rézmetszetek, igen sok faksimile Marx-kézirat, korabeli újságdalok és könyvek első kiadású címlapjainak fénymásolata, valamint okmányok bemutatása foglalja el, kitűnő technikai szerkesztésben, azzal, hogy a képmel-léklethez rendszerint tartalmas szöveg-magyarozatot is fűztek a szerzők. Így már ez a rész is aránylag önálló egészlet képez, azonkívül, hogy a szerzők filozófiai közelítésükben jelentős figyelmet szentelnek esettanulmányukban Marx munkásságának egészére.

A kiadvány tervezésénél a szerzők rendelkezésére állhatott a kelet-berlini Német Történelmi Múzeum és a szintén berlini Marxizmus-Leninizmus Intézet anyaga alapján kiadott Marx és Engels monográfiája (Karl Marx und Friedrich Engels: Ihr Leben und ihre Zeit; Dietz

Verlag, Berlin, 1978. 2. Auflage 1980), azzal, hogy ebben a hasonló terjedelmű és méretű nagy formátumú kiadványban valamivel több a képanyag. Hazai kiadványunk szerzői Marx életének eseményeit szövegben mondják el, nem pedig korabeli rézkarcokkal és azok képaláírással magyarázásával. Mivel az okmányok hasonlóan leközlésének főként illusztratív szerepe van, hisz tartalmi mondanivalójukkal csak a németül tudó számára volna jelentőségük, ezért Davor Kačar és Boris Jurinić a német kiadásnál több kéziratos anyagot iktattak be kiadványukba. Sajnos, nem tüntették fel ki a technikai szerkesztő, s így csak találgathatjuk, hogy vajon a szerzők maguk végezték-e el ezt a munkát is, vagy hogy külön szerkesztőjük volt. Mindenesetre a műszaki szerkesztés nyomdaipari és esztétikai szempontból ugyancsak magas szakmai szintről tanúskodik.

Davor Kačar és Boris Jurinić esettanulmányuk szövegét négy fejezetre osztották: Életrajz és elmélet; A filozófia megvalósulásának eszméje; A szocializmus bölcséletén túli (transz)filozófia alapjai és A filozófia megvalósulásának története. Az első két fejezetet jobbra korhű dokumentumok és korabeli személyek nyilatkozataiból szerkesztették úgy, hogy az első fejezet a francia polgári forradalom és G. W. F. Hegel jellemzésével kezdődik, Marx és közvetlen környezetének életét vetíti elénk 1841-gyel bezárólag és Marx Berlinben szerzett jogi diplomájának a szerbhorvát nyelvű leközlésével.

A monográfia második fejezetében a szerzők elsősorban Marx szellemi fejlődésével foglalkoznak. Sorra veszik doktori disszertációját, tevékenységét és magatartását a Rajnai Újságban egészen a Kreuznach-ban megkezdett hegeli jogfilozófia bírálatának megírásáig. Időrendben ez Marx poroszországi tartózkodásának első szakaszával zárul, amikor is kénytelen megválni a Rajnai Újságtól és házasságot köt diákkori szerelmével és későbbi bátor és kitartó élet-

társával, Johanna Bertha Julie Jenny von Westphalennal. Ez az időszak 1843 nyarával zárul. Alcímekkel a szerzők ezt a fejezetet is kisebb egységekre bontják. Könyvük ezzel áttekinthetőbb, és nem hat zavarólag a terjedelmes idézetek, valamint a megfelelő okmányok teljes szövegének beiktatása fejtegetésükbe. Így például Marx disszertációját a Demokritosz és Epikurosz természetfilozófiája közötti különbségekről hat kisebb alcímzett egységben taglalják, és a hetedik, ezúttal rövidke egységben beszerkesztik Marx doktori diplomájának teljes hiteles szövegét.

A harmadik és legterjedelmesebb fejezetben a szerzőpár felöleli Marx egész további életét, kezdve a Francia Német Évkönyvek megjelentetésének előkészületeitől, még Poroszországban, majd párizsi emigrációjától élete végéig. Ezt a sokoldalú tevékenységet elsősorban Marx műveinek, illetve Marx és Engels közös műveinek a felsorolásával, valamint a Marx által megfogalmazott kiáltványok és tipikus jegyzetek létrejöttének és tartalmuk lényeges mondanivalójának a bemutatásával valósítják meg, nagyszámú kisebb egységre bontva a fejezetet. Marx életművének jellemzésében nemcsak a korabeli német, orosz, francia és más országbeli elvbarátaira és azokra a forradalmi mozgalmakra térnek ki, amelyeket Marx és Engels tevékenysége sugallt, hanem Marx ellenlábasaira is, s közülük is részletesebben Bakunyin szerepére és álláspontjaira. Ezt a jellemzést a kiadvány szerzői egyrészt Marx kortársainak, másrészt pedig a századforduló jelentős munkásmozgalmi személyiségeinek a megnyilatkozása alapján végzik el, külön kitérve Lenin dokumentált Marx-értelmezésére és napjaink polgári társadalmának antimarxizmusára.

A zárófejezet néhány alapvető elméleti kérdéssel foglalkozik, elsősorban Marx főműve alapján. A fejezetet Lenin fejtegetésével kezdik, amelyben párhuzamba állítja Hegel: *A logika*, Marx: *A*

tőke, valamint Engels: *Anti-Dühring* és *A természet dialektikája* című műveit. Ebben a fejezetben a szerzők vitatják a marxizmus időszerű nyílt kérdéseit, polemizálva a marxizmus dogmatikus és az úgynevezett alkotó-humanista irányzatú értelmezésével.

A kiadvány szerzői helyet szorítottak *A tőke* kialakulási folyamatának is, kezdve Marx első elgondolásaitól és a politikai gazdaságtan bírálatának tervétől, az első létrejött írásaitól egészen Engels befejező munkálatáig.

A jó és gazdaságos szerkesztést dicséri az is, hogy Davor Kačar és Boris Jurinić megfelelő módon a marxizmus korabeli tőkés Jugoszláviájának hazai vonatkozású kép- és dokumentumanyagát is beiktatták. Adatközléseikben ugyancsak sok kutatási eredményt is kö-

zölnek az olvasóval. A kiadvány szerzői esetenként – amit előszavukban ki is emelnek – saját polemikus véleményükkel is előhozakodnak, nem számítva arra, hogy ezzel mindenki egyetért. Ez a személyes álláspont azonban nem tola-kodó, és nem jelent visszaélést azzal a lehetőséggel, amelyet egy ilyen díszes és átfogó kiadvány nyújthat. Davor Kačar és Boris Jurinić tehát nagy tudással, értesültséggel és leleménnyel hoztak létre egy rendkívül gazdag és tartalmas kiadványt Marx életművéről és a marxizmusról. A könyv nemcsak tartalmát tekintve – beleértve a képanyagot és hozzácsatolt szövegmagyarázatot –, de nyomdaiparilag is olyan értéket jelent, amelyet a közeljövőben, hasonló jellegű kiadvánnyal igen nehéz lesz felülmúlni.

Rehák László

A VILÁGPROBLÉMÁK MEGOLDÁSÁNAK KIÁBRÁNDÍTÓ KULCSA

JEGYZETEK A LES TEMPS MODERNES CÍMŰ FRANCIA FOLYÓIRAT HÁROM SZÁMÁRÓL

Csalódott és kiábrándult az az értelmiség, amelynek tagjai a *Les Temps Modernes* című francia folyóiratot, Sartre egykori folyóiratát írják. A baloldali értelmiség nagy nekilendüléseit – a második világháború utáni lelkesedést, majd az 1968. évi nagy megmozdulások lendületét – követő csalódások, a „valós szocializmusból” a sztálini korszak bűneinek beismerésével – tehát amikor már nem lehetett semmilyen öncsalás –, majd a szocialista országok közötti háború kirobbanásával, a Szovjetunió külföldi beavatkozásaival kiváltott kiábrándulások után van. Ez szabja meg viszonyulását a világhoz, állásfoglalását bármelyik kérdéshez nyúl is. Ennek hatására módosult a baloldali értelmiség jelentékeny része által vallott „minden fennálló bírálatának” elve. Egy időben ugyanis ez a viszonyulás az ifjú Marx műveiben ta-

lálta meg elméleti alapját, és jórészt annak alapján, érdeklődése a dialektika és általában a hegeli problémakör felé fordult, tehát kifejezetten a szűkebb értelemben vett elmélet képezte vizsgálódásának tárgyát. Újabbban azonban „gyakorlatiasabb” témák felé fordul, elsősorban annak befolyása alatt, hogy a világ-helyzet, főképp a gazdasági válság, ennek a felfogásnak és viszonyulásnak példátlanul gazdag tématarát kínálja fel: úgyszólván nincs ország – a rendszertől, a kormányzási módtól és a demokrácia fokától függetlenül –, amely mentes lenne a gazdasági válság súlyosabbnál súlyosabb tüneteitől. Így aztán bizvást foglalkozhatnak nemzetközi témákkal, a végső következtetés ugyanaz lehet: a problémákkal nem lehet megbirkózni, minden rendszer csak tehetetlenségét, belső gyengeségét tárja fel a felhalmozó-

gozók életszínvonalának leszorítása és minden megmozdulásának elfojtása árán – megoldja a gazdasági problémákat, zsákutcába jutott, elsősorban azért, mert a gazdasági életet súlyosabb helyzetbe hozta, mint a megdöntött népfrentkormány idején valaha is volt. Így aztán a tehetetlennek bizonyult katonai diktatúra ellen összefogtak nemcsak azok, akik kezdettől fogva a népfrentkormány támaszát jelentették és a katonai parancsuralommal szemben a demokráciára esküdtek, hanem azok is, akik annak idején a népfrentkormány ellenzékét képezték, sőt azok a gazdasági körök is, amelyek bizonyos érdekeiknek védelmét látták a katonatisztek hatalomátvételében. Amikor ez a front kialakult, a gazdasági bajok már eljátszhatták a gyújtózsínór szerepét is, hogy a lappangó és többé-kevésbé kezdettől fogva meglévő elégedetlenség a diktatúrával szembeni ellenállás formájában feltörjön, sőt széles tömegeket mozgasson meg, felsorakoztassa azokat is, akik a gazdasági sikerek mellett még esetleg könnyebben eltűrték volna a diktatúrát is. Az ilyen módon kialakult helyzetet többféleképpen lehet elemezni. És a Les Temps Modernes elemzését a szokványos külpolitikai elemzésektől az különbözteti meg, hogy a jelenség felvázolásának mindenütt elméleti háttért kölcsönöznek, az elemzések nem egyszerűen külpolitikai cikkek, hanem egy sajátos társadalmi-filozófiai elméletnek a gyakorlati megvilágításai, egy ország konkrét tényeinek felhasználásával.

Chile esetében ennek kiindulópontja, hogy az ottani rendszer nem egyszerű diktatúra, tehát kudarca sem pusztán a katonatiszti tehetetlenség újabb bizonyítéka, vagy a gazdasági válság hatásának, esetleg a fejlődő országok súlyos helyzetének újabb illusztrációja. Mert a chilei helyzet mindezeknek a megvilágításában vizsgálható, sőt ezenkívül még sok más vonatkozásban is: pl. elméleti elmélyültséggel abból a szempontból, hogyan mozdulnak meg a tömegek, s

hogyan tör fel egy mindig meglévő elégedetlenség, vagy akár egy időszerű külpolitikai vonatkozásában, hogy milyen jövője van a demokráciának Latin-Amerikában; hogyan alakul a viszony a katonatisztek és a politikusok között stb. A Les Temps Modernes cikkírói által képviselt társadalomelmélet vonatkozásában Chile példája a neokapitalista kísérlet kudarcát fejezi ki.

Ennek megértéséhez vissza kell kanyarodnunk ahhoz, hogy Allende kísérlete a szocializmus békés megteremtésére Latin-Amerikában azt a meggyőződést is kifejezte többek között, hogy a kapitalizmus fejlettségének egy bizonyos fokán – amikor az államkapitalizmus, New Deal, jóléti állam vagy valamilyen más jelzővel jelzett irányba indult el, tehát olyan formát ölt, amilyent Marx el sem tudott képzelni – más irányt is vehet, vagyis a szocializmus útjára is térhet. Allendének és szövetségeseinek szilárd meggyőződésük volt, hogy Chile fejlődésének éppen erre a fokára jutott, és ezen a fokon nekik sikerül, békés eszközökkel, vagyis forradalom nélkül megteremtteni a szocialista társadalmat. E koncepció és megvalósításának eltökéltsége, sőt lehetősége tette a kapitalista világrendre nézve veszélyesebb Chilét még az itt-ott jelentkező szocialista irányvételű forradalmaknál is, hiszen ha e koncepció megvalósul, egész más tartalmat és irányvonalat kapott volna minden fejlődő ország fejlődése. A kapitalista világrendben viszont volt annyi erő, hogy a szubverzív háború minden eszközének – a gazdasági tönkretevéstől az azóta annyit emlegetett „destabilizálásig” – harcba vetésével olyan helyzetet teremtsen, amely megteremtette a feltételt a népfrentrendszer tekintélyének a lemorzsolódására, tömegbázisának a gyengítésére, a lelkesedésnek és a tömeges támogatásnak a mélypontra szorítására.

Éppen ezért a puccs sem volt egyszerűen katonai hatalomátvétel, amelyet Latin-Amerika már megszokott, hanem

dott gazdasági bajokkal való küszködésben.

Ez áll az ún. szélsőbaloldali értelmiségnek a világ-politika témái iránti fokozódó érdeklődése mögött, és ez a magyarázata annak is, hogy a Les Temps Modernes-ben is mind jobban előtérbe kerül a világpolitikával kapcsolatos mondanivaló. A folyóirat tematikai számainak eddig is zömmel egy-egy országnak, vagy nemzetközi kérdésnek szentelték, újabban viszont egyre jobban hasonlít a lap a külpolitikai folyóiratokra. Az általunk vizsgált három számban – 1983 októberi, novemberi és decemberi számában – ez az irányzat teljes mértékben érvényesül. Még az elméleti általánosítást tartalmazó cikkek is világpolitikai indításúak és a nemzetközi politikai élet valamelyik általánosabb érvényű jelensége alapján próbálnak messze-menő következtetést levonni, mint a novemberi számban Dick Howard: Marx-tól Kantig: a modern köztársaság című tanulmánya. Vagy pedig ilyen jelenségek alapján próbálnak elméleti érvényű és értékű elemzést adni, mint Fehér Ferenc, Heller Ágnes: Osztály, demokrácia és korszerűség című tanulmánya. A leggyakoribb eset azonban, hogy közvetlenül ragadnak meg egy-egy ún. külpolitikai témát, s így a folyóirat számos cikkét csak az különbözteti meg valamelyik komolyabb külpolitikai folyóirat cikkeitől, hogy egy-egy elméleti tételhez keresnek illusztrációt valamelyik ország politikai és gazdasági élete egy-egy mozzanatának feldolgozásával. Elméleti kiindulópontként minden cikk mögött ott rejlik a szélsőbaloldali értelmiségnek az egész világot sötétre festő csalódása.

„A kapitalizmus – válsága – úgyszintén, és mindenekelőtt annak az elméleti alapnak a válsága, amelyen a liberalizmusnak, a wellfare-izmusnak (a gondviselő állam kultuszának) és a marxizmusnak (minden változatában) egymással versenyre kelő koncepciója nyugszik.” – írja a folyóirat egyik cikkírója.

Azért idéztük következő lépésként további elemzésünkhöz, mert találónak tartjuk a világpolitika egy-egy témájának feldolgozásához használt alapállás jellemzésére. E kettős válságból ugyanis a marxizmusban való csalódás a francia szélsőbaloldali értelmiségnél az elméleti, a gondviselő államban – ahogy a szerzők a jóléti államot nevezik – való csalódás pedig a gyakorlati alapot adja meg ahhoz, hogy nem látnak semmilyen biztató jelet, semmilyen távlatot, semmilyen elismerésre méltó eredményt a világban. És egy-egy ország elemzése majdnem csak illusztráció, kézzelfogható bizonyíték ehhez a sötét világhéphez. Legfeljebb még csak arról van szó, hogy a bizonyítékoknak ez a fölsorolása rendkívül széles skálán mozog, mivel a szerzők Marokkó sötét középkori feudalizmusától – amelyben az uralkodó szent és sérthetetlen – a modern francia államnak – a gondviselő államnak – az eddigi funkciói ellátására való képtelenségig terjedően foglalkoznak a kilátástalanságot tápláló gyakorlati példákkal.

Az ilyen alapszínezetű témakörből két elemzést emelnénk ki: Chile és Észak-Korea helyzetének elemzését. Chilét azért, mert több cikket szentelnek neki és egy egész szám – a decemberi – központi témáját adja, de ezenfelül is figyelmet érdemelnek az elemzések megállapításai. A másik pedig tipikus példáját adja a csalódás és kiábrándultság intellektuális magatartása diktálta hozzáállásnak.

Chile, a neokapitalizmus kudarca

A cikkek kissé gondosabb elemzése elsősorban arra hívja fel a figyelmet, amivel a Les Temps Modernes tematikai rokonsága ellenére különbözik még a legigényesebb külpolitikai folyóirattól is. Chile ugyanis olyan téma az utóbbi időben, amivel a napilapoktól a folyóiratokig mindenki foglalkozhat: egy diktatúra, amely azt ígérte, hogy – a dol-

nemzetközileg és elméletileg megalapozott kísérlet a klasszikus kapitalizmus visszaállítására, vagyis az allendei válasszal szemben egy másik koncepció érvényesítésének a kipróbálására – a fejlődésnek az adott fokán a kapitalizmus nem a szocializmus felé vesz irányt, hanem zavartalanul haladhat tovább a klasszikus kapitalizmus útján, még csak az államkapitalizmus sem okvetlenül szükséges állomás a kapitalizmus megmentése érdekében. Ezt a koncepciót képviseli a „chicagói fiúknak” elkeresztelt iskola, amelyben a chicagói jelző nem Al Capone gangsztereire vonatkozik, hanem Milton Friedman amerikai közgazdász hatására és híveire, akiknek elképzelését később Reagan amerikai elnök emelte a hivatalos amerikai politikai szintjére, sőt kényszerítette rá az egész világra. A klasszikus kapitalizmus visszaállításának programja pedig a kapitalizmus új típusa megteremtésének kísérlete. Ez az új típus elsősorban egy sajátos gazdasági modellt jelent, a gazdaság megszervezésének tipikusan kapitalista struktúráját, elsősorban a magántulajdon és a szabadpiac istenítésének és abszolutizálásának rendszerét. Ezzel összhangban a katonatisztek megteremtették: 1. az új vámrendszert, amely minimumra szállította le a vámokat; 2. a külföldi beruházások új rendszerét, amely adókönyvitésekkel és külföldi tőke által megvalósított haszon kiszállításának engedélyezésével minden kedvezményt megad; 3. a kivitel megkönnyítésének egész rendszerét; 4. az árak és a devizavásárlás ellenőzésének teljes megszüntetését; 5. a magántőke-beruházások minden korlátozásának és ellenőzésének megszüntetését; 6. a külkereskedelem finanszírozásának intézményes rendszerét stb. Ezenfelül ez a rendszer a társadalom megszervezésének azt a klasszikus kapitalista modellt képviseli, amely az abszolutizált magánemberen, kapitalista típusú egyénen alapszik. És csak ezek mellett, csak ezeken alapulva jelent egy politikai rend-

szert, amelyben az egész politikai élet – a politikai pártok és szervezetek – teljes egészében a katonai hatalom ellenőrzése alá kerülnek.

A Les Temps Modernes cikkírói szerint ilyen körülmények között a chilei katonatisztek képtelensége a gazdasági problémák megoldására éppen a klasszikus kapitalizmus visszaállításának, az államkapitalizmus előtti állapot túlhaladási elképzelésének a kudarcra miatt érdemel nagyobb figyelmet, mintha pusztán egy katonai diktatúra elleni megmozdulásról lenne szó. Amihez mi még hozzátehetjük, hogy a „chicagói iskola” a többi latin-amerikai diktatúra esetében is szóhoz jutott, és ezért a katonai rendszerek kudarcra és visszaszorulása Latin-Amerikában egy társadalmi koncepció megfenekléseként, a társadalmi átalakulás megakadályozása kísérletének zátonyra jutásaként érdemel megkülönböztetett figyelmet. Magának a kudarcnak a tüneteit a cikkírók abban látják, hogy a klasszikus kapitalizmus visszaállításának ez a kísérlete túl sokba került Chilének. Elsősorban azzal, hogy az ország fejenkénti nemzeti jövedelme még a nagy gazdasági válság kirobbanása előtt visszaesett és 1975-ben az 1970. évinek csak 71,3%-a volt, sőt az igazi gazdasági nehézségek jelentkezéséig, 1981-ig sem érték el az 1970. évi szintet. Ezt kiegészíti a chilei katonai rendszer próbálkozása, hogy leállítsa a chilei társadalom városiasodását, melynek során az ipar részaránya a nemzeti termelésben az 1940. évi 13,4%-ról 1970-ig 24,9%-ra emelkedett. A folyamat leállításának következményeként a munkásosztály részaránya az aktív lakosságban az 1970. évi 32,5%-ról 1979-ig 24,8%-ra esett vissza. A nemzeti gazdaság tönkretételének ilyen beszédes adataihoz képest eltérőnek a gazdasági válság klasszikus tüneteit, mint pl. az, hogy véget vetettek a reálbérek 1964-től 1973-ig bekövetkezett 130%-os növekedésének, s helyett beindították a reálbérek csökkenési folyamatát; az ország adósságai évente 30

százalékkal növekedtek, miközben a kivitel állandóan csökkent; az árak felszöktek – 1973-ban pl. a hivatalos adatok szerint is 508,1%-kal, a belső gazdaság finanszírozásában a hazai befektetések az 1970. évi 92,5%-ról 1981-ig 34,1%-ra csökkentek, miközben a külső tőke befektetései 7,5%-ról 65,9%-ra emelkedtek stb. Mindebből az adatból végkövetkeztetésként azt vonják le, hogy a klaszszikus kapitalizmus megteremtésének kísérlete a gazdasági problémák megoldása helyett csak az ország gazdaságának megnyomorításával, a külföldi tőkének való kiszolgáltatásával, a munkásosztály vívmányainak lerombolásával járt, amihez az elégedetlenség elfojtására egyetlenegy eszközt tudtak bevetni: a legdurvább katonai erőszakot. A magántőke és a szabadpiac istenítésének szánt klasszikus kapitalizmus tehát képtelennek bizonyult a problémák megoldására, viszont fenntartásához a klasszikus kapitalizmus által vallott liberalizmus lábball tiprására volt szükség.

Észak-Korea, az egyetlen siker

Észak-Korea egy egész más szempontból vonta magára a folyóirat szerzőinek figyelmét. A súlyos gazdasági világválság mostani napjaiban ugyanis nemcsak ennél a folyóiratnál, hanem szinte világszerte mindenütt gyakran vetődik fel a kérdés: melyik is az a rendszer, amely ebben a nehéz helyzetben, ennyi baj közepette megállja helyét és sikeresen meg tudja oldani a problémákat. E kérdésre a folyóirat válasza: az egész világon csak egyetlen olyan rendszer van, amely ezt joggal elmondhatja önmagáról – az észak-koreai. Az alapálasként mindig meglévő csalódás és kiábrándultság oda vezet, hogy ezért a rendszerért sem tudnak lelkesedni, sőt a „minden fennálló bírálata” jegyében vele szemben is lényeges kifogásaik vannak. De ez semmit sem von le a tényből,

hogy Észak-Koreában felfedezték azt a rendszert, amely ebben a súlyos helyzetben is sikerekkel dicsekedhet, amikor minden más rendszer – beismerten, vagy sem – csak azzal nézhet szembe, hogy tehetetlen a problémák megoldását illetően.

Az észak-koreai rendszer sikerének nagyságát növeli, hogy ezeket az eredményeket a gyarmaturalomtól tönkretett, egy pusztító háborúban földig lerombolt országban érték el. A 30-ás években kezdődő japán gyarmaturalom pusztítását szépen illusztrálják a folyóirat által közölt adatok: 1938-ban az ország egész lakosságának 73,6%-a élt a mezőgazdaságból és csak 3,1%-a az iparból; az országban dolgozó 8476 mérnökből és technikusból 1944 végén csak 1632 volt koreai; ugyanakkor 1945-ben 2 millió koreai dolgozott Japánban a kényszermunka valamelyik formájában, 1,5 millió emigrált Mandzsuriába és 200 000 a Szovjetunióba, azzal hogy a kényszermunka különféle formája magában az országban is 2,5 millió emberre terjedt ki. Mindezen felül a japánok távozásukkor leszereltek vagy tönkretettek 19 villanytelepet, 64 bányát teljesen és 178-at részlegesen, 6 gyárat teljesen, 47-et részlegesen. Még beszédesebbek a három évig tartó szörnyű háború borzalmas következményeire vonatkozó adatok, melyek szerint pl. az ország fővárosában, Pjongjangban a háború végén mindössze két épület maradt épségben. Pedig ennek a városnak akkor már félmillió lakosa volt.

Egy ily módon tudatosan tönkretett és a világtörténelem eddig legpusztítóbb háborújában ennyit szenvedett országban érte el világra szóló eredményeit az észak-koreai rendszer. Már 1972-ben, Japán kivételével, a legnagyobb fejenkénti nemzeti termeléssel dicsekedhetett Ázsiában, a mezőgazdasági lakosság részaránya az 1946. évi 63,5%-ról 1970-ig 20%-ra csökkent, miközben a városi lakosság részaránya az 1953. évi 17,7%-ról 1975-ig 65–70%-ra emelke-

de, amit elsősorban annak révén értek el, hogy 1954 és 1970 között az ipari termelés 23,5%-kal nőtt, utána kissé lassult, de még 1976-ig átlag 14%-os volt az évi növekedés. Eközben a többi fejlődő országtól eltérően évente 6–10%-kal növelték a mezőgazdasági termelést is, úgy hogy már 1976-ban gyakorlatilag önellátók lettek gabonafélékből, sőt lassan kivitelre is vállalkoznak, holott a földterületnek csak 17%-át tudják megművelni és az éghajlat is elég mostoha. Ilyen eredmények következtében Észak-Korea a világ gazdaságilag tizedik országává lett, miközben fejenkénti energiafogyasztása 1976-ban 3072 kg szénnek felelt meg, amikor Dél-Korea fogyasztása csak 1020, Kínáé pedig csak 706 kg-mal volt egyenértékű. Az ország ipara 98%-ban kielégíti a hazai szükségleteket, 1975 óta már 100 tonnás teherautókat és hatalmas bulldózereket, 1977 óta pedig harckocsikat, tengeralattjárókat, vadászgépeket is gyártanak. És a sikerek között figyelemre méltó: Észak-Korea majdnem teljesen kivonta magát a világválság hatása alól.

A sikereket lehetővé tevő rendszer lényeges elemeit a cikkíró így sorolja fel: a politikai indítékok között elsősorban a rendszer politikai szilárdaságát említi, aminek következtében sem az irányítás elvei, sem a politikai irányvonal hosszú idő óta nem változott, s ugyanakkor a rendszer szavatolja a lakosság – a cikkírók szerint paramilitarista – mozgósítását. A gazdasági indítékok közül pedig ott vannak az ország szükségleteit kielégítő nyersanyagforrások; a magas szintű oktatással kiképzett munkások tömege; az ipar és a mezőgazdaság nagyfokú termelékenysége; a beruházási politika, de részben a külföldi segély is. A rendszerben azonban lényeges helyet kap Kim Il Szung, a „nagy vezér” személyi kultusza is.

A folyóirat álláspontjára és egész magatartására jellemző a végkövetkeztetés, mely szerint Észak-Koreában a reális nemzeti jövedelem 1946-tól 1974-ig

hússzorosára növekedett. Végrehajtottak egy igazi forradalmat, amely a tömegek nagyfokú mozgósításával és mélyreható társadalmi átalakulással járt, létrehozva egy olyan rendszert, amely hősiek harcban szembeszállt az amerikai imperializmussal, ténylegesen gyengítette a világimperializmust, s a fejlődő világ egyetlenegy olyan országává lett, amely azzal dicsekedhet, hogy jó egészségügygel, jó közoktatással és jó lakásviszonyokkal rendelkezik. Mindennek ellenére mégis elszomorító, hogy Észak-Korea is a személyi kultusz árnyékában fejlődik.

Ebben a következtetésben tehát benne van az elismerés az észak-koreai rendszer iránt, vagyis annak méltánylása, hogy megtalálták a módot a világgazdasági válság következményeinek semlegesítésére, a gazdasági problémák megoldására, tehát példaképpül szolgálhatnak a fejlődő országok számára. De azért megmarad a fenntartás és kritika is amiatt, hogy ebben az eredményes rendszerben olyan lényeges helyet kap a személyi kultusz, amelyet más viszonylatban és vonatkozásban – mégpedig joggal – annyi bírálat ért. Ez az utóbbi azért jellemző a szerzők magatartására, mert arról tanúskodik, hogy a maoista korszak is letűnőben van a szélsőbaloldali értelmiség magatartásában – nincs többé rendszer, amelyért lelkesedni tudnának, amelyet kritikátlanul elfogadnának. Ebben a szemléletben ugyanis helyet kap a baloldali értelmiségnek az a több formában felszínre törő szorongása, hogy a demokrácia csak rövid pár száz éves és szűk területre szorítkozó véletlenszerűsége lesz az emberiségnek, hogy e világtörténelmi szempontból rövid korszak előtt és után olyan rendszerek legyenek, amelyek a fennmaradás, a továbbélés, a gazdasági problémák megoldása szolgálatában minden olyasmit feláldoznak, amiben ez az értelmiség értéket lát. A robotok, a mindenható nyilvántartás uralmát jósolható utópiától jutottak el a mostani világválság ki-

váltotta szorongásig, amelyet az táplál, hogy a kapitalizmus a problémákat már nem tudja megoldani. Az a zavartalan fejlődés, amelytől az eurokommunizmus és általában a nyugati országok baloldala az új rendszer diadalát várta, illúzióknak bizonyult; a szocialista országok viszont nem kínálnak biztató és csábító távlatot. És Észak-Korea esete is azért szomorítja el a megfigyelőt, mert az jut eszébe: Vajon az emberiség felhalmozódott problémáival csak a parancs-

uralom valamilyen sajtóságos formája tud megbirkózni?!

*

A csalódás kesernyés hangja érződik tehát a folyóirat minden cikkéből. És fordítva: a világpolitikának, egy-egy ország konkrét példájának elemzése csak a csalódás gazdag példatárát adja, magyarázva egy ilyen jellegű folyóirat megnövekedett érdeklődését a világpolitika iránt.

Bálint István

BODROGVÁRI FERENC ÉRTEKEZÉSE A JELENKOR EMBERI ÉRTEKEIRŐL

Az újvidéki Forum Könyvkiadó 1983-ban a Bodrogvári Ferenc munkái sorozat első köteteként *Érték és utópia* (112 o.) címen közreadta a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészeti Tanszékén 1973. március 15-én A humanista értékek lehetősége a modern társadalomban címmel megvédett doktori disszertációt, amelynek közlésre véglegesített szövegét a korán elhunyt szerző 1980-ban nyújtott át a kiadónak.

Bodrogvári Ferenc munkáját már mint tanítóképzős tanár és pedagógiai főiskolai előadó írta a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején. Ez az időszak, amikor Európában végigsöpör (1968-ban) „a parlamenten kívüli ellenzék” főleg ifjúsági mozgalma, amely többek között Herbert Marcuset veti felszínre, nálunk pedig a marxizmus absztrakt humanista értelmezőinek előretörése jellemzi, akik a Praxis folyóirat és a Korcsulán évente szervezett nyári egyetemük mellett, militánsan uralták a filozófiai tanszékeket és folyóiratokat is.

Ebben a légkörben, a maga álláspontját alakítva kutat Bodrogvári az emberi értékek meghatározása, pontosabban az értékek után, hisz azok az emberi társadalomban mindig humán jellegűek, s az

ellentmondásos jelenkort véve vizsgálódásának kereteként, nem rendhagyó, hogy figyelme elsősorban Herbert Marcuse álláspontjaira és gondolatmenetére összpontosul. Ebben a vizsgálódásban Bodrogvári érthető óvatossággal, de magas fokú bírálókészséggel elemzi Marcuse munkáit és mond róluk véleményt, aránylag tömörre fogott munkájában. A szűkre szabott terjedelmet különben meghatározza a doktori disszertáció követelménye is. A szokásos terjedelmen belül köteles a doktoráló nemcsak alapvető mondanivalóját kifejteni, hanem bizonyosságot kell tennie arról is, hogy jártas szakterülete irodalmában, ez esetben a filozófia szakirodalmában.

Bodrogvári Ferenc kézírata rövid előlírójában köszönetet mond a doktori szigorlati bizottság tagjainak: dr. Hermann Istvánnak, dr. Erdei Lászlónak, dr. Sziklai Lászlónak és különösen, dr. Munkácsy Gyulának, valamint a forrásmunkák beszerzésekor nyújtott értékes segítségért a kanadai mrs. Violet Kasliknak. Meg kell jegyezni, s ez a jugoszláviai olvasó számára külön előnyt és értéket jelent, hogy Bodrogvári elsősorban a klasszikus és természetesen a jelenkori jugoszláv és külföldi szerzők szerbhorvát nyelvű kiadásaira hivatko-

zik, s így az érdeklődők számára aránylag könnyen hozzáférhető. Ezenkívül a szerző merít a magyar nyelvű kiadványokból, valamint a német és angol nyelven megjelent szakirodalomból.

Bodrogvári Ferenc 37 éves korában védi meg egyetemi doktorátusát. Addig csak szórványosan publikált. Ezután felmerül a terv, hogy a Szabadkai Közgazdasági Kar tanársegédjévé (a marxista filozófia alapjai című tantárgy oktatására), majd miután Jugoszláviában is megvédte doktorátusát, ezen a karon az említett tantárgy tanárává nevezzék ki, ám ennek a lehetőségnek a megvalósítása elé nehézségek gördültek, s így Bodrogvári, aki időközben Belgrádban megvédte tudományos doktorátusát anélkül, hogy magiszteri fokozattá nosztrifikálta volna budapesti doktorátusát, az újvidéki Bölcsészeti Kar a filozófia docensévé nevezte ki. Továbbra is szabadkai lakos maradván Bodrogvári Újvidéken oktatói tevékenységén kívül a VKSZ TB Marxista Központjában is kiterjedt munkásságot fejtett ki. Országszerte részt vett a tudományos tanácskozásokon, folyóiratokban publikálta munkáit, könyveket jelentetett meg különböző kiadók gondozásában, a Tartományi Pedagógiai Tanács és az újvidéki Egyetem Marxista Katedrája Elnökségének tagja volt, s két igen jelentős folyóirat szerkesztésében is tevékenykedett. Így igen rövid idő alatt az ország ígéretes fiatalabb filozófusként affirmálta magát. Budapesti doktorátusa megvédését követően azonban életéből már csak hét év lázas munkára tellett, mert 1980. május 31-én, 45 éves korában váratlanul és hirtelen elhunyt.

Bodrogvári könyvében tartózkodik az emberi értékek részletes normatív meghatározásától. Feltételezi, hogy azok tudottak, illetve hogy azok részletezése az axiológia egyik alapvető nyílt kérdése, tekintettel arra, hogy vannak alapvető, nehezen vitatható humanista értékek, azok mégis történelmileg változóak és meghatározottak. Századunk nagy társadalmi átalakulásai idején, s az

ezzel járó bonyolult és számtalan társadalmi ellentmondás közepette, különösen nehéz körülhatárolni korunk humanista értékrendszerét.

A szerző magukat az értékeket csak nagyvonalakban jelzi mint: az emberi kiteljesedés, a totális emberi megvalósulás, az emberi szabadság és ezeket mint kialakuló, mindinkább megvalósuló érték kategóriákat tárgyalja. Tényleges tanulmányozásának alapvető kérdése a társadalmilag és történelmileg meghatározott humanista értékek megvalósulásának lehetősége századunk társadalmában. A transzcendentális értékektől a forradalmi transzcendenciáig című fejezetben röviden áttekinti Platónról és Arisztotelésztől, a keresztény eszkatológiától az érték általános felfogását Kant dualizmusán, valamint Max Scheler és Nicolai Hartmann nézetén keresztül egészen Hegel és Marx dialektikájáig. A represszív ideológia és az utópikus szabadság útvesztőiben című fejezetben Bodrogvári sorra veszi századunk axiológiája képviselőinek javát. Nevezetesen Wittgenstein pozitívista értéktagadását, Reichenbach értéknaturalizmusát, Dewey és Skinner pragmatista-operacionalista elgondolásait, Martin Heidegger nihilizmusát és Jean Paul Sartre „néantizációját”. Könyve záró és egyben legterjedelmesebb fejezetében, A negatív filozófia kitörési kísérletei címmel Herbert Marcuse nézeteit vizsgálja a múlt század és a jelenkor filozófusainak nézeteivel való párhuzamba állítás alapján. Munkája előzetes feltételezéseit előrebocsátva, s ez vonatkozik Marcuse nézeteire is és az előbbi két fejezet gondolkodóira is, Bodrogvári bejelenti, és ehhez tartja is magát, hogy: „A dolgozat immanens kritikái helyett a helyesnek és marxistának feltételezett álláspontokra azok explikációja nélkül hivatkozik... A feltételezések helyes, vagy helytelen voltát a bírálóknak így a tanulmány egészéből kell kihámozni.” (14. o.)

A saját megközelítés kialakítását és a téma tárgyalását Bodrogvárinak néhány

jugoszláv esettanulmány megkönnyítette. Ezeket már előljáróban idézi is: a korábban megjelent Mihajlo Marković: *Dijalektička teorija značenja* (Nolit, Beograd, 1961.) mellett ugyanettől a szerzőtől a belgrádi Prosveta által 1967-ben kiadott *Humanizam i dijalektika* című munkát, valamint Miladin Životić: *Čveki i vrednosti* (Prosveta, Beograd, 1969) c. könyvét. Ezek alapján építheti ki Bodrogvári a maga megközelítési módját és álláspontját, elfogadva vagy distancálva magát a már tapasztalt szerzők által bejárt úttól. Kár, hogy nem vette figyelembe Arif Tanović: *Vrijednost i vrednovanje, Prilog proučavanju aksiologije* című esettanulmányát, amelynek első kiadása már Bodrogvári dolgozata megírásakor megjelent.

A Magyarországon megvédett disszertáció egyik erénye, amit már hangsúlyoztunk, az is, hogy Bodrogvári elsősorban jugoszláv szerzők, illetve külföldi szerzők hazai kiadású műveiből merít. Ezáltal a jugoszláv olvasónak megkönnyíti érdeklődése kielégítését a hozzáférhető irodalom alapján. De a magyarországi szakmabeliek számára is tudományos értéket jelentett a disszertáció bibliográfiája, mert betekintést nyújtott az értekezés témájára vonatkozó szerbhorvát nyelvű jugoszláv irodalomba. A hazai szerzők közül szerepel többek között Milan Kangrga, Mihajlo Marković, Veljko Korać, Predrag Vranicki, Miladin Životić, továbbá Bogdan Šešić és Andrija Stojković, vagyis azok a szerzők, akik abban az időben a mainál sokkal határozottabban differenciálódtak a marxizmus értelmezésében. A 120 bibliográfiai egységből Herbert Marcusenak 13 egységet szentelt Bodrogvári. A klasszikusok közül Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai* c. művével az 1953-as berlini, német nyelvű kiadás fotókópiáját tüntette fel. Mászt nem tehetett, hiszen a magyarországi Kossuth Könyvkiadó 1972-ben jelenteti meg két kötetben, szerbhorvát nyelven pedig *Temelji slo-*

bode, Osnovi kritike političke ekonomije (Grundrisse) címmel, Gajo Petrović durva rövidítésében, 1974-ben hagyja el a sajtót a könyv. A teljes mű szerbhorvát nyelven, a belgrádi Prosveta kiadásában csak 1979-ben került az olvasó asztalára. Bodrogvári megelégedett annak idején Marks–Engels: *Rani radovi* című, 1953-ban és 1961-ben megjelent szöveggyűjteményével, amely megjelenésekor fölfedezésként hatott, de idővel kiderült, hogy sajátos nézőpont alapján iktatták be a részleteket, noha a kiadvány gerincét Marxnak a *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* elnevezéssel jelölt három kézírata képezi.

Bodrogvári értekezésének témája tehát nemcsak a 60-as évek viharos társadalmi mozgalmaitól, de napjainkban is időszerű. Mert az embernek, illetve az emberi társadalmaknak azt a lehetőséget, hogy megvalósítsák a humanista értékeket korunkban – figyelembe véve azon gondolkodók zömét, akik nézeteit Bodrogvári taglalja – beárnyékolják a fejlett tőkés társadalmakból való kitekintés és azok a borús távlatok, amelyek az említett szerzők elé tárultak a hatvanas évek elején saját etatista kapitalista helyzetük és kötöttségük alapján. Igaz, ehhez még figyelembe kell venni ezeknek a szerzőknek azt az alapvető hozzáállását is, hogy a korai szocializmus államainak kritikai szemléletét az akkor még nem is olyan távoli sztálini korszak alapján fejtik ki. Innen következnek az emberi értékek megvalósulási lehetőségeinek alapvetően borulató megítélése a tárgyalt gondolkodóknál, akiknek alapállását Bodrogvári az értekezés témájára vonatkozóan mint megosztott metafizikait, negatív dialektikait stb. jellemzi.

Néhány szemléletető példával hívjuk fel az érdeklődők figyelmét a könyvben tárgyalt szerzők gondolatvilágára és a rájuk jellemző kritikai bemutatásra, amelyet róluk Bodrogvári könyvében kifejt. Így Mannheimel kapcsolatban hangsúlyozza, hogy az emberi értékek

megvalósításának lehetőségét utópiaként fogja fel azzal a megszorítással, hogy az, ami megvalósul, az Mannheim értelmezésében utópia, viszont az, ami csak részben valósul meg, igazolódik be, vagy egyáltalán nem igazolódik be, az szintén utópia, illetve degradálódik, illetve ideológiának bizonyult. Így – szövezi le Bodrogvári – Mannheimnél „a világ metafizikusan kettéoszlik és absztrakt formában fordul szembe egymással. Az egyik, az adott világ, leírható, de önmagából nem értékelhető. A másik, az ideális világ, értékkritériumként szolgál... A pozitív, reálisnak nevezett utópia, illetve az utópikus fogalma csak azt teszi lehetővé, hogy ne rettenjünk vissza a szakadék előtt, vagyis a megoldás lehetőségének reményével, a totalitás ideális átélésének erejével, racionális akcióra serkent bennünket. Tulajdonképpen ez a remény képezi az utópia pozitív részét – állapítja meg Bodrogvári azzal, hogy Mannheim metafizikusan kettéosztott és absztrakt világképét már előbbi elemzéseiben hamisként és szűken a jelenre összpontosítóként jellemzi, majd hozzáfűzi – amely azonban csak akkor válhat okos reménnyé, ha a forradalmi elméletbe épülve az utópia felhagy az abszolút negáció metafizikai módszerével, s a tudományos alapozás váltja fel, hogy azután abból dialektikusan ismét kiemelődjenek az utópikus momentumok.” (95. o.)

Hasonló mozzanatot jelent Adorno gondolatvilágában a megvalósított, az adott valóság mint tényleges érték és annak az elképzelt jövőre vonatkozó sajátos értelemben vett utópikus érték- és elváramegvalósítása. Bodrogvári elemzésében Adorno egyik alapvető nézetéről többek között megállapítja: „Az adott bírálata akkkor lesz anti-ideológus ideológiává, ha a negáció gondolatát kiszakítja a valóságból; ha a realitásban nem lel ész, ha azt az utópikumnak rezerválja. Ilyenkor elveti azt a marxi gondolatot, hogy a valóság mindig az ész

megnyilvánulása, csak nem mindig eszes formában... – majd átfogóbb elemzés alapján leszögezi – A praxis előzetes feltételeinek kérdése tárgyalanná válik, mert a praxis csak a jövő dimenziójából szemlélt jelen, azaz „ami-még-nincs”. Egyszóval nihilizmus. De csak látszólag az. Valójában az egész nihilista koncepciót az affirmálja pozitív tényé, hogy a valóságkritika a jelenben folyik, hogy maga is része a pejoratíve értelmezett realitásnak. A radikálisan mindent tagadó, az adotttól kategorikusan elszakadó „kell dialektikája, amely a blochi a „szubjektum még nem predikátum”-ból csak a „még nem”-et emeli ki és abszolutizálja igazsággá, így metafizikává merevedik.” (100–101. o.)

Marcuséval, gondolatvilágával kapcsolatban Bodrogvári hangsúlyozza, hogy „A marxi gondolat egyik erénye a Marcuse által olyannyira kiemelt negatív dialektika, az önkorrekcióna való képesség, amely azonban elsorvadhat, ha a gyakorlatban hatalomként konstituálódó marxizmus bürokratizálódik, s elfojtja a szabad vélemény kinyilvánítását... Marcuse radikalizmusa a hatalmat teljes egészében elveti, és ez ad nézeteinek – a racionális autoritás kiemelése ellenére is – utópisztikus színezetet.” Részletesebben elemezve a különbséget Marcuse és a Cohn–Bendit fivérek anarchizmusa között, Bodrogvári foglalkozik a Marcusét alapos érvek nélkül, illetve a marxizmus nevében, de a marxizmus téves értelmezése alapján ért támadásokkal, s megjegyzi, hogy már eddig is sokan nem-dialektikus elemnek és tiszta utópiának tartották Marx filozófiájában és értékideáljában azt a tételt, miszerint a kiterjedt naturalizmus egyenlő a kiterjedt humanizmussal, és fordítva. „Marcuse doktrínájában nem a módszert vetjük el, hanem a módszert metafizikába-utópiába hajló deformációit bíráljuk; az osztályharc szervezett lehetőségének tagadását, a forradalmi szubjektum amorffá tételét, a munka levezetését az abszolút játékra...” De Bodrogvári egy-

ben hozzá is fűzi: „Marcuse transzcendencia-projektuma negatív előjelekkel, keserű optimizmussal ápolja a humanista értékeket... Ha a megoldást nem is tárja elénk, kiütkereső tépelődései rámutatnak, hogy a személyiség akkor teljesebb ki, ha az egyed az elkötelezettség-elidegenültség különböző áttételein keresztül tudatos társadalmi akcióval igyekszik túlhaladni saját elidegenült létezését. Értékideáljai ebből az elidegenült létezésből fakadnak; nem mint valamilyen embertől független szükség-szerűség felismerő értéknormái, hanem mint tudatosan mérlegelt és választott lehetőségek, azaz a lehető lét ideális transzcendenciái.”

Összefoglalva: Bodrogvári Ferenc könyvét nemcsak annak érdemes kézbe

vennie, akit a szerző írásai és eredményei érdekelnek, hanem aki jobban igényli a tájékozódást ellentmondásos világunk értékelméleti kérdéseiben, még akkor is, ha nem öleli fel az összes időszerről és jelentős gondolkodó idevágó nézetét. Ernst Bloch és Lukács György pl. jelentőségüknél fogva nehezen kerülhetők meg. Mindenesetre figyelembe kell venni, hogy a könyv kézírata még a hetvenes évek elején készült. Lukács Györgynek *A társadalmi lét ontológiájáról* (magyar nyelven, három kötetben 1976-ban adta közre a budapesti Magvető Kiadó), című befejezetlen műve után, ma már az axiológia jó néhány kérdését újabb megvilágításban tárgyalják.

Rehák László

BELA DURANCI: A VAJDASÁGI ÉPÍTÉSZETI SZECCESSZIÓ

FORUM KÖNYVKIADÓ, 1983.

A szecessziót nem is olyan régen még egy romlott kor dekadens gyermekének bélyegezték, és a tiszta, mértani formákat tartották haladóknak az ortodox funkionalisták. Időközben a „skatulyaházak” filozófiája és esztétikája kérdéssé vált: a derékszög zsarnoksága, a forma követi a funkciót elv, az anyag és szerkezet mutogatása mint a szépség biztosítója, a totalításra és befejezettségre való törekvés és a technikába vetett határtalan hit. A Modern mozgalom, mint egy építészeti a népért, mint egy nemzetközi, mindenütt és mindenkor érvényes gondolatrendszer és módszer (recept) lassan frázispufogatással degradálódott, amelyet a széles néprétegek sohasem fogadtak el, és ma már a szakemberek is megkérdőjelezzik létjogosultságát. Az „új embernek” szánt tiszta, célszerű, úgymond, tudományos módszerekkel megtervezett (inkább kitervelt) építészetre vetett hit megingott

a modern építészet számos, látványos kudarca nyomán. Mindez arra ösztönözte a szakembereket, hogy az építészeti múltat, amellyel fél évszázaddal ezelőtt még le akartak számolni, ma iránymutatóként tanulmányozzák, hogy választ kapjanak olyan gyötrő kérdésekre, amelyekre a magát tudományosnak tartó Modern mozgalom csak fél-igazságokat szolgáltatott megoldásként. Az építészeti múltból akarják föltárni azokat az örök értékeket, amelyeknek modern épített környezetünk annyira híján van. Így többek között a szecesszióra is fokozott figyelemmel tekintenek, mint egy spontán irányzatra, amely nem kánonon nyugvó, hanem spontán és egyedi, mint az emberi lét maga. Duranci könyve ezért a legjobbkor jelent meg, amikor Vajdaságban is tudatosult a Modern mozgalom bukása, és a fiatalabb építészekben fölébredt az ütkeresés vágya. Ugyanakkor ez a mű

rehabilitálja a múlt építészetét, rámutatva annak értékeire és a műemlékvédelem szükségességére.

A könyv első részében a szerző a szecessziót művészettörténeti távlatból analizálja, felvázolja helyét az európai művészetben, majd rátér szűkebb hazánk, Vajdaság jellegzetességeinek tárgyalására. Duranci azonban nem marad meg a stílusjegyek elemzésénél, hanem rávilágít a társadalmi háttérre is, amely létrehozta a szecessziós építészetet és a társzművészeteket. Az építészetet nem úgy taglalja, mint az építészek magánügyét, ahogy azt sokan teszik, hanem rámutat az építész és a megrendelő, ill. megrendelők viszonyára, ami manapság, az emberektől elidegenedett (elidegenített) építészet korában, nagyon fontos. Az eklektikát úgy tárgyalja, mint a feltörő polgárság (az úrgazdagok) kedvelt stílusát, amely segítségével igyekeztek magukat azonosítani a történelmi korok igazi arisztokráciájával, amely görögös, reneszánsz, ill. más stílusú palotákban lakott. Az eklektika azonban a XIX. század végére lassan helyet enged a szecesszióknak, amiben része volt a haladóbb építésznek, akik leküzdötték a közvélemény és közizlés ellenállását, és érvényre juttatták elképzeléseiket. Munkájukat megkönnyítette a rohamosan fejlődő ipar és közlekedés, amelyek lehetővé tették a divat gyors elterjedését Európa különböző vidékein. Ezért – ahogy a szerző is kiemeli – a szecesszió szinte egyidejűleg jelentkezik a világ sok részében. Mégis függetlenül attól, hogy Jugendstil, Sezession, art nouveau, vagy stil floreal a neve (azaz, hogy melyik európai iskoláról van szó) a cél egységes: kollektív munkával megteremteni az építészet és a társzművészetek szintézisét. A közös vágy – írja a szerző –, hogy elszakadjanak és szembeszegüljenek a konzervatív művészettel, a szecesszió művészeti – számtalan egyéni útkeresés és tévelygés árán – a felfedezések felé fordította. Így egy töből több hajtás tör

elő, és bonyolult, áttekinthetetlen lomb fejlődött ki, akár egy növényi ornamentum, amely ennek a stílusnak az egyik ismertető eleme.”

A szerző kiemeli, hogy a szecesszió szalonképessé varázsolja a népművészetet és vele együtt újraértékeli a kézi munkát. Különösen fontos szerep jut a kerámiának és a vitráznak, s ezeknek a szerző egy egész fejezetet szentel. Noha Duranci a szecesszió jó ismerője, mégsem próbálkozik mindent magába foglaló rendszer, klasszifikáció felállításával: „A szecesszióknak azonban nem határozhatjuk meg mindent átfogó jellegzetességét. Összetett művészeti forradalom volt ez: misztika, költészet, filozófia, racionalizmus, szorongás vegyült benne, s ugyanakkor a jövő ígézetét is felcsillantotta.”

A szerző az európai szecesszió felvázolása után röviden áttekinti Vajdaság vezető stílusirányzatait a századfordulón. Szerinte az eklektika, a hivatalos stílus mellett a szecesszió két válfaja is megtalálható: a bécsi, olbrichi szecesszió, amely ritkábban fordul elő, és az ún. magyar szecesszió, amelynek a legszebb épületei éppen Vajdaságban találhatók. A magyar szecesszió megteremtői Lechner Odön és követői: Jakab Dezső és Komor Marcell, Raichle J. Ferenc, Lajta Béla, Spiegel Frigyes, Milan Tabaković, Magyar Ede és mások. A magyar szecesszió elfordult a konvencionális stíluslemek tárházától és a népi építészet, valamint a népművészetből merített ihletet. Ez megnyilvánul egyrészt az ornamentika kiválasztásában, ahol kivételes szerep jut a kerámiának (Zsolnay), másrészt a tömegkompozícióban is, amiről pedig a szerző így ír: „A vajdasági síkságon az égre meredő ékeknek, piramisoknak és kúpoknak a jelentősége az ellentétből állt, s ugyanakkor az örökölt formákat jelképezték: a görékat, a szárkúpokat, a szalma- és nádtetős házakat.” Emellett az épületeknek nemcsak a külső burka változik meg (a homlokzat és a tető)

az eklektikával szemben, hanem az alaprajza is, amelynek mind nagyobb fontosságot tulajdonítanak. (Ebben, de csak ebben rokon a szecesszió a későbbi modern építészettel.) Ezután a szerző röviden áttekinti az ún. „fiatalok építészetét”, a Kós Károly vezette fiatal építészek csoportjának munkásságát, akik behatóan tanulmányozták a népi építészetet. Rájuk is jellemző a népi építészet szellemének felélesztése, mint Lechnerre és követőire, de tőlük eltérően a díszítőelemek fukarabb alkalmazásával (Lajta Béla, Magyar Ede, Reis Zoltán). Ez az irányzat fokozatosan olvadt bele a későbbi korai modern építészetbe. (Példa erre Kós Károly rebegényi katolikus temploma, Lajta Béla kikindai református temploma.)

A könyv Alkotók és alkotások című második része behatóan foglalkozik a jelentősebb szecessziós épületekkel, tervezőkkel, építési körülményeikkel, értékeléssel egybekötve. Egyben a szerző igen színes stílusban megvilágítja a társadalmi hátteret is. Először a Lechner Ödön tervezte szabadkai Leovits palotáról (1893) olvashatunk, amely az első szecessziós épület Vajdaságban. Ezután foglalkozik a szerző a művészettörténeti szempontból érdekes beocini kastéllyal (1898), amely kívülről a kései eklektika stílusjegyeit viseli magán, de belső térben az új stílus, a szecesszió szelleme az uralkodó. A harmadik figyelemre méltó épületnek Duranci a szabadkai zsinagógát (1902) tekinti. Tervezői az ismert építészpáros: Jakab Dezső és Komor Marcell voltak. Erről Duranci így ír: „Az imaház pompás építészeti formája túlszárnyalta a századforduló Szabadkájának agrárvízszintességét. A tradicionális megszokottságok és felfogások fölé tornyosult a kupola, és affirmálta az építészeti és társművészetek szintézisét. Századunk hajnalán kordokumentum lett korról és emberről, de egyúttal irányjelző a jövőbe.”

A vajdasági szecesszió következő fontosabb állomása a zentai tűzoltó-lakta-

nya (1904). Ez Lajta Béla egyik első műve. Ornamentikája Lechneri ihletésű, de belesimul az utca arhitektúrájába, és rendeltetésének még ma is jól megfelel. Ezután Duranci szól Raichle J. Ferencről és a Raichle-palotáról: „... terveit alig egy hónap alatt erős alkotói feszültség hatása alatt készültek el, úgy hat, mint egy lázban égő alkotó dühöngő víziója, ugyanakkor egy kifogástalan ízlés harmonikus és mértéktartó produktuma is...” Ezt követően a Raichle építette Fernbach-kastélyról számol be a szerző, amelyben a tervező elhagyja a lechneri koncepciót és újabb építészeti törekvések felé közeledik, szemmel láthatóan a század első éveiben, Darmstadtban tervezett épületek hatására.

A következő épület, amelyről a könyvben olvashatunk, Vajdaság legismertebb szecessziós alkotása, a szabadkai városháza, amely – mint a szerző megjegyzi – valóra váltva az építészet és iparművészet összhangjának szuggesztív benyomását, megvalósította a mai építészek elérhetetlen vágyát, a szintézist. A népművészeti ihletésű objektum gazdag díszítésével – vitrázs és kerámia – a betonkor sivár perspektívájából különös figyelmet érdemel funkcionális megoldásával és ötletességével, és nem utolsósorban a technikai felkészültséggel, amely lehetővé tette az igen nagyszabású objektum létrehozását mindössze két év leforgása alatt.

A következő építész, akiről olvashatunk, Magyar Ede, akinek legjelentősebb ránk maradt épületei a kikindai református templom és a zentai Royal szálló, amelyek már az ún. promodern építészetéhez vezetnek el.

A fentiek után a szerző egy fejezetet szentel Újvidék építészetének a századfordulón. Ez azonban jelentőségében elmarad az eddigi említett épületek mögött, mert ahogy Duranci megjegyzi: „Újvidékre a szecesszió késve érkezik, és nem hagy maga után jelentősebb művészi értékű középületet.”

A második rész utolsó fejezte a vajda-

sági szecesszió legszebb emlékéiről, a palicsi épületegyüttesről szól: víztorony (főbejárat), vigadó (nagyvendéglő), nőfürdő, zenei pavilon. Ezen épületek tervezői, Jakab Dezső és Komor Marcell, a székely építészetből merítették ihletüket megteremtve a szerkezet, anyag és funkció tökéletes egységét. Duranci felrója a tervezőknek, hogy nem a helybeli nád-tetős népi építészet és a helyi anyagok szolgáltak kiindulópontjukul, hanem Erdély népi építésze és vele együtt a fal. A szerzőnek ebben részben igaza van, mert építészetelméleti szempontból a tervezőpáros hibát követett el, de mentségükre szolgáljon az építészet műszaki-funkcionális oldala, amely ezt a megoldást sugallta. Ők ugyanis könnyed és áttetsző épületet akartak, amely harmonizál a parkerdő fáival és a tópart levegős ambientjével. A helybeli hagyományos építőanyagok, a vertfal, a vályog ennek a követelménynek, és a funkció megkövetelte nagy fesztávnak nem feleltek meg. A tervezők tehát választhattak a vas és a fa között, mert csak ezek az anyagok tettek eleget a követelményeknek. Ők a fát választották és vele együtt a magyar népi faépítészet logikáját és esztétikáját.

A mű harmadik része rövid áttekintést nyújt az 1883–1912 időszak építészetének fejleményeiről, mintegy summázva a könyv tartalmát, utalva korunk építészetének fájó elszegényedésére. Duranci a betonfetiszizmus korában felhívja a figyelmet egy ősi, de örökké időszerű anyagra, az agyagra: „Agyag ezen a beláthatatlan síkságon mindig lesz. Idővel talán ismét érvényre jut majd általa a mai alkotók képzelőereje, és megvalósul a művészek és az építészek munkájának szintézise, a nemezebb, emberibb környezet megvalósítása érdekében.”

A Függelékben betürendbe szedve találjuk a könyvben szereplő építészek és más fontosabb személyiségek nevét és életrajzi adatait.

Ezt követik a könyvben a színes és fe-

lete-fehér táblák, amelyek sorrendjét nem a legrövidebbben válogatták meg. Hiányolható, hogy egyetlen szecessziós épület alaprajza sincs meg a könyvben, holott a szöveg többször is utal a stílus alaprajzi sajátosságaira.

A kisebb pontatlanságoktól eltekintve azonban a könyv értékes munka építészettörténeti szempontból (szűkebb hazánkban úttörő munkának is beillik). Számunkra pedig igazi jelentősége abban a tanulságban rejlik, amelyet levonhatunk építészeti múltunkból, különösen a magyar szecesszióból napjaink végéig elszegényedett épített környezetében. A magyar szecesszióban ugyanis megtalálhatók mindazok a mozzanatok, amelyek Vajdaság mai építészetéből rendszerint hiányoznak:

1. az emberi lépték,
2. szerves kapcsolat a környezettel (természettel)
3. az épületek egyedisége (egyénisége),
4. a díszítés és a szerkezet szerves kapcsolata,
5. az építészet és a társzművészetek szintézise,
6. helyi jelleg,
7. népi, néprajzi elemek.

A szerző érdekes módon nem említi a szecesszió egyik elnevezését, a „fin de siècle”-t (századvég), holott ez a kifejezés sejtetné, ill. segítene megvonni a párhuzamot a XIX. század és századvégünk építészeti analógiái között. Szerintem korunk építészeti bizonyos mértékben hasonló útkeresésben élnek és alkotnak, mint a múlt század végén, azzal a különbséggel, hogy akkor az eklektikának fordítottak hátat, ma pedig a kiábrándulás tárgya a Modern mozgalom és ideológiája. A szecessziós és a postmodern építészet ilyen szemszögből történő megvilágítása új következtetésekhez juttathatná el a gondolkodó olvasót.

Sajnálatos módon a fordításba több hiba csúszott be. A cím szerencsésebb lett volna, ha „A vajdasági építészeti

szecesszió” helyett „A szecessziós építészeti Vajdaságban”, vagy „Vajdaság szecessziós építésze” (mint a gótikus vagy barokk építészeti, nem pedig építészeti gótika) fogalmazásban lát napvilágot. A szabadkai városházánál hat „függőleges szerkezetről” olvashatunk, amiről rövid fejtörés után kiderítettem, hogy valószínűleg a szerbhorvát „vertikalne komunikacije” szerencsétlen fordításáról lehet szó, azaz a „lépcsőház” az a szó, amely nem tudta megtalálni a helyét a fordításban. A szabadkai városháza belső udvarait világító udvarnak nevezi a fordító. A világító udvar (Lichthof) illemhelyek és fürdők

szellőztetésére szolgáló kis alapterületi, de nagy magasságú tér. A városháza udvarai pedig átriumnak v. belső udvarnak nevezhetők. A 71. oldalon találkozunk az „urbánus szerkezet” kifejezéssel (ami nyilván az „urbana struktura” helytelen fordítása). Helyesebb település struktúrát v. településszerkezetet mondani. A 74. oldalon a fordító az „ambitus” szót használja, amit magyarul tornácnak neveznek.

Mindezen apróbb hibák ellenére ez a könyv érdekes és hasznos olvasmány mind a szakember, mind az építészeti iránt érdeklődő átlagolvasó számára.

Klein Rudolf

FIATALOK A HONVÉDELEMBEN

DR. MILAN MALI: MLADI U OPŠTENARODNOJ ODBRANI I DRUŠTVENOJ SAMOZAŠTITI

Dr. Milan Mali *Fiatalok az általános honvédelemben és a társadalmi önvédelemben* című munkája kiváló szakdolgozat a társadalmi-politikai rendszer és az anyagi javak megvédése érdekében végzett modern kutatások terén. Jelentős mértékben hozzájárul az elméletnek és gyakorlatnak a fiatalok körében történő népszerűsítéséhez.

Sok éves társadalmi-politikai tapasztalatainak birtokában dr. Milan Mali gazdag nyelvezettel, pontos megfogalmazásban, stílusosan tárgyalja a témát. Munkáját négy részre tagolva – melyből az első a bevezetés, a másik három pedig a téma részletezése – tárja eléink ismerteit:

– A fiatalok általános honvédelemben és társadalmi önvédelemben való aktív részvételének forrásai és alapjai.

– Az öngazgatói helyzet, a szocialista irányultság és a sokoldalú társadalmi aktivitás eleve meghatározzák a fiataloknak az általános honvédelemben és a társadalmi önvédelemben betöltött sze-

repét, ugyanakkor a részvételük által helyzetüket is megszilárdítják.

– A fiataloknak az általános honvédelemben és a társadalmi önvédelemben való aktív részvételre történő felkészítése és kiképzése.

Bevezetőjében a szerző vázolja a téma eredőit, hangsúlyozva, hogy a fiatalok szilárd támaszai a társadalom védelmének és fejlesztésének. A társadalmi önvédelem megszervezését és a fiataloknak az öngazgatású társadalomban történő bekapcsolását marxista-leninista alapon kell véghezvinni, a jugoszláv szocialista forradalom és a politikai rendszer eszmei-politikai alapjainak szigorú figyelembevételével. Annál is inkább, hiszen általános honvédelmünk nem csupán eleme társadalmi-politikai rendszerünknek, hanem a szocialista öngazgatású viszonyok teljességének konstitutív része is. Ugyanakkor része a társadalmi újratermelésnek és a társadalmi tudatnak is. A általános honvédelem kezein belül jön létre a szocialista öngazgatás és az önvédelem összekapcsolása,

valamint e kapcsolat folytonos erősödése.

Az általános honvédelem és társadalmi önvédelem továbbfejlesztésének irányait a szocialista öngazgatás, a forradalmi kontinuitás és az emberi munka felszabadításáért vívott küzdelem kölcsönhatásai határozzák meg, hiszen a szabadság és a függetlenség elválaszthatatlanok egymástól. És bár a dolgozat tartalma meghatározza az általános honvédelemnek és a társadalmi önvédelemnek az öngazgatású társadalomban történő kiépítésével kapcsolatos problémákat és feladatokat, a téma mégis a fiataloknak a küzdelemben elfoglalt helyéről és szerepéről szól.

Könyve azonban – ahogyan a szerző is hangsúlyozza – „nem kézikönyv annak meghatározására, hogy mit kell a fiataloknak tudniuk az általános honvédelemről és a társadalmi önvédelemről, se nem jelentés arról, hogy e rendszeren belül hol a fiatalok helye.” A legfontosabb, hogy a fiatal generációk alkotó munkájuk során az öngazgatású társadalom építésében aktív szerepet vállaljanak, valamint hogy a közösség szervezeten és egységesen lépjen fel a társadalomnak a belső és a külső ellenségtől, háború esetén pedig az egresszortól való megvédelése során.

Megítélésünk szerint dr. Milan Mali könyve nagyban hozzájárul a fiatalok népfelszabadító háborúban betöltött szerepével, a háború vívmányainak védelmében, valamint a háború utáni építőmunkában vállalt kötelezettségével kapcsolatos titói gondolatok megértéséhez. Mindez annak felismerésére épül, miszerint: amilyen mértékben meg tudjuk védeni forradalmi vívmányainkat, olyan mértékben teremtünk feltételeket a fennmaradáshoz, olyan mértékben teremtünk feltételeket a fejlődéshez és a szebb jövőhöz. Ezek motiválják a fiatalokat is az általános honvédelem és a társadalmi önvédelem erősítésekor, hiszen tisztában vannak azzal, hogy ha e védelmi és önvédelmi formák az öngazgatású

szocialista társadalom szerves részeként gyorsabban fejlődnek, hamarabb valóra tudjuk váltani a felfegyverezett népről vallott marxista nézeteket, ezzel pedig társadalmunk sokoldalú fejlődését segítjük elő. Dialektikus kapcsolatot jelent ez jelenünk és forradalmi múltunk között, úgy, ahogyan azt Tito is hangsúlyozza:

„Általános honvédelmünk mai koncepciója nem egyéb, mint a népfelszabadító háború tapasztalatainak a jelenkori társadalmunkban történő következetes alkalmazása.”

A koncepció továbbfejlesztése szigorúan kötődik a politikai rendszer, a társadalom fejlődéséhez. Ezt emeli ki Viktor Bubanj is a győzelem doktrínája című könyvében:

„Koncepciónk nem pillanatnyi szükségletek folytán, nem meghatározott nemzetközi körülmények, illetve Jugoszlávia és a többi szocialista ország között fennálló viszonyok miatt jött létre.

Az általános honvédelem koncepciója fokozatosan alakult ki, mint ahogyan forradalmunk is, öngazgatású társadalmunk is fokozatosan jött létre. E koncepció a társadalom ideológiájának, politikájának és etikájának szerves része. A szocialista társadalom védelmének univerzális doktrínája, annak a társadalomnak, mely szocialista közösségének eszmei tartalmát és formáját fegyveres forradalomban valósította meg, és azóta is folyamatosan fejleszti és új tartalmakkal gazdagítja.”

Szerzőnk külön foglalkozik Tito hadászati elméletével, valamint ennek a fiatalok általános honvédelemre és társadalmi önvédelemre való felkészítésében betöltött szerepével. Jugoszlávia fiataljai tettekkel bizonyították, bármikor készek az öngazgatású szocialista társadalom kiépítésében, valamint a jugoszláv közösség védelmében való önfeláldozó részvételre – legyen ez utóbbi a fegyveres harc és ellenállás bármilyen formája is. Ezt igazolják a népfelszabadító háború tapasztalatai is, hiszen a fegyveres erő

75 százalékát fiatalok képezték. A felismerések eredményei azt bizonyítják, hogy Jugoszlávia egy esetleges háborúban nagymértékben számíthatna a fiatalokra, nagyobb mértékben, mint az elmúlt korok bármelyik háborúja során.

A fiatalok feladatairól szólva Tito hangsúlyozta:

„Bátran állíthatom, fiatalságunk tisztában van feladataival. Én hiszek a fiatalokban. A fiatalokat akkor is minden tekintetben figyelembe kell venni, ha az általános honvédelemről van szó. Nemcsak arról van szó, hogy képessé kell tenni őket arra, hogy holnap – ha szükség mutatkozik rá – fegyverrel a kézben védjék hazánk függetlenségét. Minden tekintetben nagyobb figyelmet kell szentelnünk a fiatal generációknak, minél közvetlenebb kapcsolatokat kell kiépíteni, párbeszédet kell folytatni velük annak érdekében, hogy az eseményeket és a dolgokat olyan formában magyarázzuk meg nekik, ahogyan azok a valóságban jelentkeznek. Nyíltan kell rámutatnunk a reális és a irreális dolgokra egyaránt.”

E tudományos mű szerzője a továbbiakban egyre több bizonyítékot sorol fel arra vonatkozóan, hogy a forradalmi hagyományok ápolása nem csupán nemzeteink és nemzetiségeink forradalmi emlékeinek az ápolását jelenti, de alapját képezi ez jelenlegi társadalmi rendszerünk szilárdságának, és erőt ad a jövő építéséhez is. Továbbá, hogy a nemzetiségek jogainak a jugoszláv közösségen belüli szavatolása nincs ellentétben az általános honvédelem és társadalmi önvédelem erősítésének eszméjével, éppen ellenkezőleg, a jogok szavatolása fokozza a közösségi tudatot és dolgozóinkat arra ösztönzi, hogy szükség esetén megvédjék azt a társadalmat, mely a világ bármely társadalmától többet adott nekik. Innen ered annak felismerése is, hogy csupán közös erővel védhetjük

meg integráns egységünket. Valójában ebből nőtt ki az általános honvédelem és társadalmi önvédelem koncepciója is.

Bár a közösségi élet gyakorlata hazánk minden részében hasonló, példákat a könyv mégis a Vajdasági SZAT életéből merített, hiszen e több nemzetiségű vidék igen jellemző és érdekes példákat szolgáltatathat. A Jugoszláviában élő románok közül Vajdaságban él azok 90 százaléka, a szlovákok 86,5 százaléka, a magyarok 90 százaléka és a ruszinok 70 százaléka. Ez egyben azt is jelenti, hogy e területen a nemzetiségek sokkal nagyobb koncentrációja él, mint a JSZSZK és a Szerb SZK bármely más vidékén. De jelenti ez azt is, hogy ezeken a területeken kell megoldani minden olyan kérdést, mely a nemzetiségek egzisztenciájával és fejlődésével kapcsolatos, hiszen az emberi gazdagságot nem csupán a rendelkezésre álló anyagi javak jelzik, hanem az emberi szükségletek kielégítése céljából megteremtett lehetőségek is. Az ember nem azért él társadalmi életet, mert így tetszik neki, hanem mert erre objektív okoknál fogva „kényszerítve” van, és mert ez egzisztenciájának előfeltétele. Ebből pedig az következik, hogy az egyén a társadalomban nem élhet elszigetelten. Különösen vonatkozik ez a fiatalokra, akik a munka, az alkotó tevékenység útján szerzik meg társadalmi és egyéni afirmációjukat. Az általános honvédelem és a társadalmi önvédelem a legmegfelelőbb formái az alkotói szándék kibontakoztatásának. Teszik ezt a fiatalok munkahelyükön, a helyi közösségekben, a társadalmi-politikai szervezetekben, különösen pedig a rádióamatőrök egyesületeiben, az üdültető szövetségekben, a felderítők, az ejtőernyősök, a fiatal feltalálók szövetségében és másutt.

Radoje R. Radulović
Mák Ferenc fordítása

MUNKATÁRSAINK

Lektor: Tumbász Erzsébet

A szerbhorvát nyelvű szövegeket Türi Gábor, Mák Ferenc és Hornok Ferenc *fordította*

A német nyelvű tanulmány Tóth Rudolf *fordítása*

Angol nyelvű összefoglalók: Azucki Lívia

Német nyelvű összefoglalók: Szenes György

Korrektorok: Piszár Ilona és Mladenović Márta

SZÁMUNK SZERZŐI

Csüllög Mária

dr. Wolfgang Lassman,

dr. Günter Peissker,

dr. Kerékgyártó István,

dr. Hódi Éva,

dr. Végh Enikő,

dr. Vajda Gábor,

Papp György,

Letsch Endre

Sebők Zoltán,

dr. Danko Grlić,

Rudi Sova

dr. Danilo Kecić,

Engler Lajos

Dujmovics György

dr. Rebák László,

Bálint István

Klein Rudolf,

dr. Radoje R. Radulović,

okleveles közgazdász, a Szabadkai Közgazdasági Kar Informatikai és Szervezési Intézetének szakmunkatársa

a matematika doktora, a Halle-i Martin Luther egyetem tanára, NDK

a matematika doktora, a Halle-i Martin Luther egyetem tanára, NDK

a pedagógia doktora, tudományos kutató, Magyarország

a bölcsészettudományok doktora, magyar szakos tanár, Ada

a jogtudományok doktora, Újvidék

az irodalomtudományok doktora, kritikus, Zrenjanin

a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének tanársegéde, Újvidék

magiszter, az Újvidéki Jogi Kar lektora

egyetemista, Kanizsa

a filozófia doktora, Zágráb

Vajdaság SZAT Képviselőházának alelnöke, Újvidék

a történelemtudományok doktora, az újvidéki Történelmi Intézet szakmunkatársa

külpolitikus, a Magyar Szó külpolitikai rovatának szerkesztője, Újvidék

külpolitikus, a Magyar Szó munkatársa, Újvidék

a társadalomtudományok doktora, a Szabadkai Közgazdasági Kar tanára

külpolitikus, a Magyar Szó külpolitikai rovatának állandó munkatársa, a SZVT Fordítószolgálatának vezetője, Újvidék

az építészeti tudományok magisztere, a szabadkai Építészeti Kar tanársegéde

a hadtudományok doktora, a Tartományi Népvédelmi Titkárság titkárhelyettese, Újvidék

Létünk – társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. – Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. – Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet, 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1. – Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 1/2., Tel.: 024/26-819. – Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. – Megjelenik kéthavonta. – Előfizethető a 65700-603-6142-es folyószámlára: előfizetéskor kérjük feltüntetni a LÉTÜNK nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 140 dinár, egyes szám ára 25, kettős szám ára 40 dinár, külföldre egy évre 280 dinár; diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 100 dinár. – Készült a Forum Nyomdájában Újvidéken.

